

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ ESAD EFENDİ
KOLEKSİYONUNDA BULUNAN FARŞÇA MÜNŞEÂT
MECMUALARI**

**NERGİS KESHANİ ÇALIŞIR
FARS DİLİ VE EDEBİYATI (ORTAK DOKTORA PROGRAMI)**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Yakup ŞAFAK**

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Abdüsselam BİLGİN**

KIRIKKALE-2024

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ ESAD EFENDİ
KOLEKSİYONUNDA BULUNAN FARŞÇA MÜNŞEÂT
MECMUALARI**

**NERGİS KESHANİ ÇALIŞIR
FARS DİLİ VE EDEBİYATI (ORTAK DOKTORA PROGRAMI)**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Yakup ŞAFAK**

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Abdüsselam BİLGİN**

KIRIKKALE-2024

Nergis KESHANI ÇALIŞIR tarafından hazırlanan “SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ ESAD EFENDİ KOLEKSİYONUNDA BULUNAN FARŞÇA MÜNŞEÂT MECMUALARI” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Yakup ŞAFAK

Farsça Mütercim ve Tercümanlık, Kırıkkale Üniversitesi

İmza:

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

İkinci Danışman: Doç. Dr. Abdüsselam BİLGİN

Fars Dili ve Edebiyatı, Ankara Üniversitesi

İmza:

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Başkan: Prof. Dr. Yusuf ÖZ

Fars Dili ve Edebiyatı, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

İmza:

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Doç. Dr. Yeşim IŞIK BAĞRIACIK

Fars Dili ve Edebiyatı, Ankara Üniversitesi

İmza:

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZMEN

Farsça Mütercim ve Tercümanlık, Kırıkkale Üniversitesi

İmza:

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi: 24/06/2024

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Nergis KESHANI ÇALIŞIR

22.07.2024

ÖZET

SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ ESAD EFENDİ KOLEKSİYONUNDA BULUNAN FARŞÇA MÜNŞEÂT MECMUALARI

Kırıkkale Üniversitesi – Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Fars Dili ve Edebiyatı Ortak Doktora Tezi

Danışman: Doç. Dr. Yakup ŞAFAK

İkinci Danışman: Doç. Dr. Abdüsselam BİLGİN

Temmuz 2024, 175 sayfa

Müdürlük ve kadılık kariyerleri sonrasında vak‘anüvîlik, *Takvîm-i Veķâyi* nâzırlığı, Meclis-i Ma‘ârif-i ‘Umûmiyye azalığı, Mekâtib-i ‘Umûmiyye nâzırlığı ve Meclis-i Ma‘ârif-i ‘Umûmiyye reisliği gibi pek çok üst düzey ilmî ve idarî görevlerde bulunan Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi (1789-1848), 19. yüzyıl Osmanlı siyasî ve kültürel tarihinin önemli figürlerinden biridir. Bulunduğu görevlere ilâveten yazdığı şiirler, telif ve tercüme ettiği eserlerle tanınan Esad Efendi, nadide eserlerden oluşan koleksiyonuyla da Osmanlı ilim ve kültür hayatına katkı sağlamıştır. Günümüzde Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde yer alan Esad Efendi Koleksiyonunda, sonradan yapılan ilâvelerle 3719’u yazma, 555’i basma olmak üzere 4274 cilt eser bulunmaktadır. Tarihî ve edebî eserler açısından zengin ve kıymetli olan koleksiyonda inşâ sanatının inceliklerini öğreten 193 münşeât mecmuasının bulunuyor olması bir tesadüf değildir. 1835-1836 yıllarında bir yılı aşkın bir süre İran’da elçi olarak bulunan Esad Efendi’nin Farsça inşâ geleneğini temsil eden münşeât mecmualarını da koleksiyonuna kattığı görülmektedir. Özellikle Selçuklu, Osmanlı ve Safevî tarihinde önemli roller oynamış pek çok isme ait mektubun yer aldığı bu mecmuaları, talimî (didaktik) ve özel/resmî mektupları içeren münşeâtlar şeklinde iki ana kategoriye ayırmak mümkündür. Bu çalışmada inşâ sanatı, münşîler ve münşeât mecmualarına dair bir girişin ardından Esad Efendi Koleksiyonunda yer alan ve üzerinde henüz detaylı bir çalışma yapılmamış olan yirmi Farsça münşeât mecmuası fizikî ve dil özellikleri ile muhtevaları açısından incelenmiştir. İdrîs-i Bidlîsî, Sarı ‘Abdullah Efendi, Şâib-i Tebrîzî, Mîrzâ Mehdî Hân -ı Esterâbâdî, ‘Abdul-mumin el-Hoyî, Bekr b. Zeki el-Konevî, Naşîruddîn-i Tûsî, Şeyh Ebu’l-Faẓl, Şeyh Feyzî, Aziz Kûke, Mevlânâ Şemseddîn Hâlid es-Semerķandî, Ğazâlî, Şerefeddîn ‘Alî b. ‘Abdullah el-Yezdî, Muhammed Bâķır Mîr Dâmâd, ‘Abdullah Murvârîd, Büyük İskender, Nîzâmülmulk, Emîr Timur, Yıldırım Bâyezîd, II. Murâd, Uluğ Bey, Uzun Hasan, Şâh Tahmâsb, I. ‘Abbâs, III. Murâd, III. Mehmed, III. Ahmed, Eşref Hân, Şâhruḥ Mîrzâ, Cihan Şah, Huseyin Mîrzâ, Muhammed Bâķır Mîr Dâmâd, ‘Abdul-mumin Hân, Emîr ‘Alî Şîr, II. ‘Abbâs ve Koca Râķıb Paşa gibi İslâm tarihi açısından pek çok önemli isme ait mektubun mecmualarda yer aldığı görülmektedir. Çalışmada, söz konusu mecmualarda kayıtlı mektupların dil ve muhteva özellikleri yanı sıra siyasî ve kültür tarihimizi aydınlatma potansiyeline dikkat çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, Esad Efendi Koleksiyonu, inşâ sanatı, Farsça münşeâtlar, yazma eserler

ABSTRACT

PERSIAN MUNSHEĀT MECMUAS IN THE ESAD EFENDI COLLECTION OF THE SULEYMANIYE MANUSCRIPT LIBRARY

Kırıkkale University – Ankara University
Graduate School of Social Sciences
Department of Persian Language and Literature, PhD Thesis
Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Yakup ŞAFAK
Co-Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Abdüsselam BİLGEN
July 2024, 175 pages

Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi (1789–1848) was a prominent figure in Ottoman political and cultural history during the 19th century. After establishing himself as a scholar and jurist, he held numerous positions of influence, including Official Historian, Chief Judge of the Army, Minister of the Imperial Printing House, Member of the Assembly of Justice, Member of the Assembly of Education, and Head of the Assembly of Education. In addition to his high-ranking positions, Esad Efendi is renowned for his poems, books, and translations. He also contributed to the cultural life of his time with his book collection. The Esad Efendi Collection, housed in the Süleymaniye Manuscript Library today, comprises 4,274 volumes (of which 3,719 are manuscripts and 555 are printed), with some additions after his death. It is not coincidental that the collection, which is rich and valuable in terms of historical and literary works, contains 193 *munsheât* compilations/books that elucidate the intricacies of the art of construction (*inshā*). Esad Efendi, who served as ambassador to Iran for over a year in 1835–1836, also included Persian *munsheât* collections representing the Persian construction tradition in his collection. These books, which contain letters from numerous individuals who played pivotal roles in Seljuk, Ottoman, and Safavid history, can be generally divided into two categories: didactic and private/official letters. This study commences with an introduction to the art of construction, *munshis*, and *munsheât* compilations. The study then proceeds to analyze twenty Persian *munsheât* compilations in the Esad Efendi Collection, which have not yet been studied in detail, in terms of their physical and linguistic characteristics and content. It is evident that the letters of numerous significant figures in the history of Islam are included in the collections. The list of names includes, but is not limited to, Idrīs-i Bidlīsī, Sarı ‘Abdullah Efendi, Şāib-i Tabrīzī, Mīrzā Mahdī Khan-i Eṣṭarābādī, ‘Abd al-Mumīn al-Ḥoyī, Baqr b. Zākī al-Qonawī, Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī, Shaykh Abū al-Faḥr, Shaykh Feyzī, Azīz Kūke, Mawlānā Shamseddīn Ḥālid es-Samarḳandī, Gazālī, Sharafeddīn ‘Alī b. ‘Abdullah al-Yazdī, Muhammad Bāḳir Mīr Dāmād, ‘Abdullah Murwārīd, Nizām al-Mulk, Amir Timur, Yıldırım Bāyezīd, Murād II, Ulugh Beg, Uzun Ḥasan, Shah Ṭahmāsb, ‘Abbās I, Murād III, Mehmed III, Ahmad III, Ashraf Khan, Shāhruḥ Mīrzā. The study highlights the literary characteristics of the letters documented in these collections, demonstrating their capacity to illuminate both political and cultural history.

Keywords: Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, Esad Efendi Collection, the art of creative composition (*inshā*), Persian *Munsheâts*, manuscripts.

ÖN SÖZ

Yürüttüğü üst düzey idarî görevlerle 19. yüzyıl Osmanlı siyasî ve idarî tarihinin en önemli figürlerinden biri hâline gelen Sahafîler Şeyhizâde Esad Efendi (1789-1848), kaleme aldığı yapıtlar ve nadide eserlerden oluşan yazma eser koleksiyonuyla ilim ve kültür tarihimizde de kendine önemli bir yer edinmiştir. Günümüzde Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan Esad Efendi Koleksiyonunda, sonradan yapılan ilâvelerle 3719'u yazma, 555'i basma olmak üzere 4274 cilt eser bulunmaktadır. Esad Efendi'nin vücuda getirdiği bu koleksiyon, özellikle tarih ve edebiyat alanları bakımından son derece zengin ve değerlidir. Eserlerin çoğunun kenarında Esad Efendi tarafından konulmuş haşiyeler ve ilâveler yer almaktadır. Söz konusu eserler arasında resmî yazışmaların nasıl yapılacağını öğreten inşâ sanatının incelikleriyle ilgili 193 münşeât mecmuası/kitabının bulunuyor olması, vaq'anüvîslük, *Takvîm-i Vekâyi'* nâzırlığı, Meclis-i Ma'ârif-i 'Umûmiyye azalığı, Mekâtib-i 'Umûmiyye nâzırlığı ve Meclis-i Ma'ârif-i 'Umûmiyye reisliği gibi görevlerde bulunan ve 1835-1836 yıllarında bir yılı aşkın bir süre İran'a elçi olarak gönderilen Esad Efendi'nin kariyerine bakıldığında bir tesadüf olarak görülmemektedir.

Arap, Fars ve Türk edebiyatında inşâ sanatına dair pek çok eser kaleme alınmıştır. İlk örnekleri Emevî Halifesi II. Mervan (688-750) döneminde görülen bu eserlerde münşîlerin yazı yazarken hangi kurallara dikkat etmeleri gerektiği belirtilmiş ve sanatlî nesrin en güzel örnekleri üzerinden kendilerine yol gösterilmiştir. Resmî ve şahsî yazışma örnekleri, tarihî, edebî makaleler, kıymetli nazım parçaları gibi zengin içeriklere sahip bu eserler, yazıldıkları ya da derlendikleri döneme dair kıymetli bilgiler vermektedir. Yakın zamana dek üzerinde pek çalışma yapılmamış olan Farsça münşeâtlar dil, edebiyat ve tarih açısından incelenmeye başlanmıştır. Mevcut çalışmalarda münşeâtlar yazılış tarzlarına (telif ve derleme) ve muhtevalarına göre (edebî, tarihî ve didaktik) iki ana başlık altında ele alınmaktadır. Münşeâtlarda kayıtlı eserleri bir alt tasnifte özel ve resmî mektup, ferman, berat, sulh-nâme, temlik-nâme gibi resmî vesika suretleri, tebrik-nâme, tehniyet-nâme, talep-nâme, taziye-nâme, velâdet-nâme, nasihat-nâme, ubudiyet-nâme gibi edebî türler olarak incelemek mümkündür.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonunda yer alan Farsça münşeât mecmualarına odaklanan bu çalışmada inşâ sanatı, münşîler ve münşeât mecmualarına dair bir girişin ardından söz konusu koleksiyonda bulunan ve üzerinde henüz detaylı bir çalışma yapılmamış olan yirmi Farsça münşeât mecmuası fizikî ve dil özellikleri ile muhtevaları açısından incelenmiştir. İdrîs-i Bidlîsî, Sarî ‘Abdullah Efendi, Şâib-i Tebrîzî, Mîrzâ Mehdî Hân-ı Esterâbâdî, ‘Abdu’l-mu’min el-Hoyî, Bekr b. Zeki el-Konevî, Naşîruddîn-i Tûsî, Şeyh Ebul-Fazl, Şeyh Feyzî, Azîz Kûke, Mevlânâ Şemseddîn Hâlid es-Semerķandî, Ğazâlî, Şerefeddîn ‘Alî b. ‘Abdullah el-Yezdî, Muḥammed Bâkır Mîr Dâmâd, ‘Abdullah Murvârîd, Nizâmulmulk, Emîr Timur, Yıldırım Bâyezid, II. Murâd, Uluğ Bey, Uzun Ḥasan, Şâh Tahmâsb, I. ‘Abbâs, III. Murâd, III. Mehmed, III. Aḥmed, Eşref Hân, Şâhruḥ Mîrzâ, Cihan Şah, Ḥuseyin Mîrzâ, Muḥammed Bâkır Mîr Dâmâd, ‘Abdu’l-mu’min Hân, Emîr ‘Alî Şîr, II. ‘Abbâs ve Koca Râgıb Paşa gibi İslâm tarihi açısından pek çok önemli isme ait mektubun mecmualarda yer aldığı görülmektedir. Çalışmada, söz konusu mecmualarda kayıtlı mektupların bir taraftan dil, tür ve muhteva özellikleri incelenirken öte yandan bu mektupların siyasî ve kültür tarihimizi aydınlatma potansiyeline dikkat çekilmiştir.

Yurtiçi ve yurtdışındaki yazma eser ve derleme kütüphanelerinde yaptığımız araştırmalar sonucu inşâ sanatı, Farsça münşeâtlar, Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi’nin hayatı ve kütüphanesine yönelik birincil ve ikincil eserler tespit edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu tezin en önemli kaynak grubunu oluşturmaktadır. Kaynaklar ve literatür taraması sonucu elde edilen veriler çalışmada üç ana bölümde okuyucuya aktırılmıştır. “Fars Dili ve Edebiyatında Münşeât: Temel Kavramlar ve Tarihçe” başlıklı ilk bölümde inşâ sanatı ve münşeât mecmualarına dair kaynaklar ele alınmış, münşîlik mesleği ile resmî ve özel yazışma usul ve esaslarına dair bilgi verilmiş ve başlangıcından hicrî on dördüncü yüzyıla kadar Farsça münşeâtlar ve münşeât mecmualarının içeriklerine özet bir şekilde değinilmiştir. “Esad Efendi Koleksiyonunda Bulunan Farsça Münşeât Mecmuaları” başlıklı ikinci bölümde, Esad Efendi’nin hayatı ve kütüphanesine dair kısa bir girişten sonra söz konusu koleksiyonda bulunan ve üzerlerinde henüz detaylı bir inceleme yapılmamış olan yirmi münşeât mecmuası incelenmiş ve bu mecmualarda kayıtlı mektuplar muhteva ve tarihî özellikleriyle ele alınmıştır. “Mektupların Edebî Üslûbu” başlıklı son bölümde ise Esad Efendi Koleksiyonunda yer alan Farsça münşeât mecmualarındaki mektuplarda inşâ sanatının nasıl kullanıldığı, farklı yüzyıllara ait

mektupların dil özelliklerine bakılarak gösterilmiştir. Böylece inşâ sanatının gelişiminin takibini sağlayacak bir yaklaşım sergilenmiştir.

Çok sayıda kişi adı ve eser başlığının geçtiği bu çalışmada, özel isimler ve eser başlıkları transkribe edilerek verilmiş ve kullanılan transkripsiyon alfabesi gösterilmiştir. Çalışmada imlâ olarak Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlüğü ve Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*) esas alınmıştır.

Tezin ortaya çıkış sürecine birçok kişi katkıda bulundu. İlk olarak tezin ilk danışmanları olan Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç ve Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç hocamın İran Büyükelçisi olarak atanmasıyla yaşanan değişiklik sonrası danışmanlığımı kabul eden Doç. Dr. Yakup Şafak’a ve Doç. Dr. Abdüsselam Bilgen hocalarıma gösterdikleri rehberlik ve yakın ilgiden dolayı minnettarım. Gerek İzleme Komitesi gerekse Tez Jürisi üyeleri olarak fikir, yorum ve eleştirilerini paylaşıp tezin gelişmesine katkı sağlayan Prof. Dr. Yusuf Öz, Doç. Dr. Yeşim Işık Bağrıaçık, Dr. Öğr. Üyesi Ebu Bekir Sıddık Şahin ve Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Özmen’e değerli katkıları için müteşekkirim.

Bu süreçte desteğini her daim yanımda hissettiğim Allah’a hamd olsun. Tezimi yazmaya başlarken dünyaya gelen oğlum Ali Fuat ve tezin son demlerinde aramıza katılan kızım Dilara, ileride bu satırları okuduklarında kendilerine vakit ayırmakta zorlandığım anlarda ne ile meşgul olduğumu umarım anlayacaklardır. Ayrıca bu süreçte beni destekleyen eşim M. Fatih Çalışır’a da çok teşekkür ediyorum, iyi ki varsınız.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	ix
ÇİZELGELER DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	xiii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: FARSA DİLİ VE EDEBİYATINDA MÜNŞEÂT: TEMEL KAVRAMLAR, TARİHÇE ve ÂDÂB	5
1.1. Dîvân ve İnşâ	5
1.2. Münşeât ve Risâle	7
1.3. Münşeât Mecmuaları	9
1.3.1. Münşeât Mecmualarındaki Mektup Türleri	12
1.3.2. Münşeât Mecmualarındaki Mektupların Unsurları	14
1.3.3. İslâm'dan Önce Dîvân ve Mektuplar	15
1.3.4. İslâmdan Sonra Dîvân ve Mektuplar	18
1.3.5. Tâhirîler, Şaffârîler ve Sâmânîler Döneminde Dîvân-ı Resâil	19
İKİNCİ BÖLÜM: FARŞÇA MÜNŞEÂTLAR ve MÜNŞEÂT MECMUALARI	24
2.1. Başlangıcından Hicrî Beşinci Yüzyıla Kadar Geçen Dönem	24
2.2. Hicrî Beşinci Yüzyılın Ortalarından Yedinci Yüzyıl Başlarına Kadar Geçen Dönem	25
2.3. Hicrî Yedinci Yüzyıldan Onuncu Yüzyıl Başlarına Kadar Geçen Dönem	33
2.4. Hicrî Onuncu Yüzyıldan On Üçüncü Yüzyıla Kadar Geçen Dönem	36
2.5. Hicrî On Üçüncü Yüzyıldan On Dördüncü Yüzyıla Kadar Geçen Dönem	41
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ESAD EFENDİ KOLEKSİYONUNDA BULUNAN FARŞÇA MÜNŞEÂT MECMUALARI	45
3.1. Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi (1789-1848) ve Kütüphanesi	45
3.2. Yazma Eserler ve Esad Efendi Koleksiyonunda Yer Alan Farsça Münşeât Mecmuaları ve Mektuplar	48
3.2.1. Esad Efendi, no. 1783	51

3.2.2. Esad Efendi, no. 1888/4	51
3.2.3. Esad Efendi, no. 2733/1	56
3.2.4. Esad Efendi, no. 2808/1	58
3.2.5. Esad Efendi, no. 3319.....	58
3.2.6. Esad Efendi, no. 3320.....	66
3.2.7. Esad Efendi, no. 3332.....	74
3.2.8. Esad Efendi, no. 3339/3	86
3.2.9. Esad Efendi, no. 3353/2	88
3.2.10. Esad Efendi, no. 3361/1 ve 3369/4.....	92
3.2.11. Esad Efendi, no. 3371.....	106
3.2.12. Esad Efendi, no. 3431/14	109
3.2.13. Esad Efendi, no. 3435/1	110
3.2.14. Esad Efendi, no. 3436/7	112
3.2.15. Esad Efendi, no. 3440/1	113
3.2.16. Esad Efendi, no. 3628/7 ve 3628/9.....	114
3.2.17. Esad Efendi, no. 3673/14	117
3.2.18. Esad Efendi, no. 3769/21	125
3.2.19. Esad Efendi, no. 3790/30	126
3.2.20. Esad Efendi, no. 3817/14	132
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ESAD EFENDİ KOLEKSİYONU FARŞÇA MÜNŞEÂT MECMULARINDA YER ALAN MEKTUPLARIN EDEBÎ ÜSLÛBU.....	140
4.1. Farsça Nesrin İnşâ Üslûbu.....	140
4.2. Esad Efendi Koleksiyonundaki Hicrî Yedinci ve Sekizinci Yüzyıla Ait Eserlerde Dil Özellikleri ve Tazmin Sanatı.....	141
4.3. Esad Efendi Koleksiyonunda Dokuzuncu Yüzyılda (Timurî Dönemi) Yazılan Mektupların Dil Özellikleri ve Tazmin Sanatı	144
4.4. Esad Efendi Koleksiyonundaki Onuncu Yüzyıl ilâ On İkinci Yüzyıl Arası Dönemde Yazılan Mektupların Dil Özellikleri ve Tazmin Sanatı	152
4.5. Esad Efendi Koleksiyonundaki On Üçüncü Yüzyılda (Edebî Diriliş) Yazılan Mektupların Dil Özellikleri ve Tazmin Sanatı	164
SONUÇ.....	166
KAYNAKLAR.....	170

ÇİZELGELER DİZİNİ

Sayfa

4.1. 3369/1 no'lu mecmuada bulunan beyitler.....	141
4.2. 3628/7-9 no'lu mecmuada bulunan beyitler	142
4.3. 3673/14 no'lu mecmuada bulunan beyitler.....	145
4.4. 1888/4 no'lu mecmuada bulunan beyitler.....	153
4.5. 2733/1 no'lu mecmuada bulunan beyitler.....	153
4.6. 2808/1 no'lu mecmuada bulunan beyitler.....	154
4.7. 3319 no'lu mecmuada bulunan beyitler.....	154
4.8. 3332 no'lu mecmuada bulunan beyitler.....	154
4.9. 3339 no'lu mecmuada bulunan beyitler.....	155
4.10. 3369/4 no'lu mecmuada bulunan beyitler.....	155
4.11. 3431/14 no'lu mecmuada bulunan beyitler.....	155
4.12. 3435/1 no'lu mecmuada bulunan beyitler.....	156
4.13. 3436/7 no'lu mecmuada bulunan beyitler.....	156
4.14. 3440 no'lu mecmuada bulunan beyitler.....	156
4.15. 3790 no'lu mecmuada bulunan beyitler.....	156
4.16. 3817/14 no'lu mecmuada bulunan beyitler.....	157

ŞEKİLLER DİZİNİ

ŞEKİL

Sayfa

4.1. Esad Efendi 1783, 86b / Şeyh Nâşiruddîn'in Şeyh Yûsuf'a yazdığı mektuptur.	142
4.2. Esad Efendi 3369/1, 1b / Ekmeleddîn, Meleku'l-hukemâ ve'l-etıbbâ'ya yazılmıştır. ..	143
4.3. Esad Efendi 3628/7, 17a / İskender Zülkarneyn'in Aristoteles'e yazdığı mektuptur....	143
4.4. Esad Efendi 3673/14, 62b / Timur Bey'in çocuklarına yazdığı mektuptur.	151
4.5. Esad Efendi 3769/21, 126b / Gülberg Valisi'nin veliahdına taziye mektubu.	152
4.6. Esad Efendi 1888/4, 227a / Devlet erkânı ve ordunun Sultan Selîm'in meclisine toplanırken gönderdiği bir ruk'a.....	158
4.7. Esad Efendi 2733/1, 5b / Şâib-i Tebrîzî'nin Safevî Şahı II. 'Abbâs'a (ö. 1666) gönderdiği mektup.....	158
4.8. Esad Efendi 2808/1, 1b / 'Abdurrahmân-ı Câmî'ye yazılan Farsça mektubun cevabı. 159	
4.9. Esad Efendi 3319, 12a / Mîrzâ Mehdî Hân -ı Esterâbâdî tarafından yazıldığı bir vakıf- nâme.	159
4.10. Esad Efendi 3339/3, 267b / Osmanlı hükûmetine sığınan Safî'nin tahta geçmek için İran'a yazdığı mektup.....	160
4.11. Esad Efendi 3353/2, 63b / Eşref Hân tarafından Devlet-i 'Aliyye tarafına gelen ahid- nâme.	160
4.12. Esad Efendi 3369/4, 141a / Uzun Hasan'dan Sultan Mehmed'e Cihanşâh'ın hezimet hakkındaki mektup	161
4.13. Esad Efendi 3435/1, 6a / Ebu'l-Fazl Mubârek tarafından Hakîm Humâm'a yazılan mektup.	161
4.14. Esad Efendi 3436/7, 27b / Şâh Tahmâsb'dan Sultan Süleymân Hân'a gönderilen mektup.....	162
4.15. Esad Efendi 3440/1, 4a / Şeyh Ebu'l- Fazl'dan Azîz Kûke'ye yazılan mektup.....	162
4.16. Esad Efendi 3790/30, 101b / Şâh Tâhir'den Şâh Tahmâsb'a gönderilen mektup.	163
4.17. Esad Efendi 3817/14, 99a / Sultan Murâd Hân'a yazılan mektup.....	163
4.18. Esad Efendi 3320, 29a / Neşât-i İsfahanî'den 'Abbâs Mîrzâ'ya yazılan mektup.....	165
4.19 Esad Efendi 3371, 16b / Başlıksız mektup.	165

KISALTMALAR

b.	bin
bkz.	bakınız
c.	cilt
çev.	çeviren
<i>DİA</i>	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	editör
h.	hicri
haz.	hazırlayan
Hş.	Hicrî-Şemsî
Hız.	Hazret
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
M.	Milâdî
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
no.	numara
nşr.	neşreden
ö.	ölüm tarihi
s.	sayfa
S.	sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	tarihsiz
trc.	tercüme
yy.	yüzyıl

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Harfler	Türkçe		Harfler	Türkçe
ء	'		ض	ẓ
ا	a		ط	ṭ
ب	b		ظ	ẓ
پ	p		ع	'
ت	t		غ	ġ
ث	ṯ		ف	f
ج	c		ق	q
چ	ç		ک	k
ح	h		گ	g
خ	ḫ		ل	l
د	d		م	m
ذ	ẓ		ن	n
ر	r		و	v
ز	z		ه	h
ژ	j		ی	y
س	s			
ش	ş			
ص	ṣ			

Sesliler: آ: â / و: û / ی:î / َ: e-a / ُ: u-o / ِ: i-i

GİRİŞ

Sahaflar Şeyhi Aḥmed Efendi'nin (ö. 1804) oğlu olması hasebiyle “Sahaflar Şeyhizâde” lakabıyla tanınan Esad Efendi (1789-1848), 19. yüzyıl Osmanlı siyaset ve kültür tarihinin önemli simalarından biridir. İlmi kariyerinde en üst düzey Osmanlı medreselerinden Mûsile-i Sahn'a kadar yükseldikten sonra naiplik, meşihat mektupçuluğu, İstanbul kadılığı veḳâyî' kâtipliği, vaḳ'anüvîslük, ordu kadılığı, İran elçiliği, Matbaa-i 'Âmire, Taḳvîmhane ve Taḳvîm-i Veḳâyî' nâzirliği, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı 'Adliyye üyeliği, nakibüleşraflık, Rumeli kazaskerliği, Meclis-i Ma'ârif-i 'Umûmiyye azalığı, Mekâtib-i 'Umûmiyye nâzirliği ve nihayet Meclis-i Ma'ârif-i 'Umûmiyye reisliği gibi pek çok önemli idarî görevlerde bulunan Esad Efendi, vefatı sonrası Yerebatan'da yaptırdığı kütüphanenin bahçesine defnedilmiştir. Dönemin kaynaklarında güvenilir, çalışkan, zeki, âlim ve şair bir zat olarak nitelenen Esad Efendi'nin adı, siyasî ve idarî faaliyetlerinin yanı sıra yazdığı şiirler ve telif/tercüme ettiği eserler ile de anılır. Babası Aḥmed Efendi ve müntesibi bulunduğu Mevlevî Hâlet Efendi (ö. 1822) gibi iyi bir koleksiyoner olan Esad Efendi, nadide eserlerden oluşan kütüphanesine kattığı yazmaları tetkik etmiş ve birçoğuna ilâvelerde bulunmuştur. Esad Efendi, topladığı 4000'e yakın yazmayı 1846'da düzenlediği bir vakfiyeyle ilim dünyasının istifadesine sunmuştur. 1914'te Sultan Selîm'deki Medresetü'l-mütehassısîn'e, 1918'de ise Süleymaniye Kütüphanesine nakledilen ve hâlihazırda Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki 148 koleksiyondan birini oluşturan Esad Efendi Koleksiyonunda sonradan yapılan ilâvelerle 3719'u yazma, 555'i basma olmak üzere 4274 cilt eser bulunmaktadır. Özellikle tarihî ve edebî eserler açısından zengin ve kıymetli olan koleksiyonda 193 münşeât mecmuası/kitabı (*kütübü'l-münşeât*) yer alır. Veḳâyî' kâtipliği, vaḳ'anüvîslük ve Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesi *Taḳvîm-i Veḳâyî*'nin nâzirliğini yapan Esad Efendi'nin koleksiyonunda inşâ sanatının inceliklerini öğreten çok sayıda münşeât mecmuasının yer alması bir tesadüf değildir. 1835-1836 yıllarında bir yılı aşkın bir süre İran'da elçi olarak bulunan Esad Efendi'nin Farsça inşâ geleneğini temsil eden münşeât mecmualarını da koleksiyonuna kattığı görülmektedir.

Sözlükte “ortaya çıkarmak”, “icat ve ihdas etmek”, “yaratmak”, “kurmak”, “üretmek ve yazmak”, “yazma sanatı ve kompozisyon” gibi anlamlar taşıyan

inşâ, amacı yazının gücünü ve değerini göstermek olan her türlü yazı için kullanılan genel bir ifadedir. Sadece Farsça değil, Türkçe nesri de etkileyen bu sanatlı yazı tarzı Osmanlı dönemi kaynaklarına konu olmuştur. *Mevzû 'âtü'l-'ulûm*'da “‘İlmü’l-inşâ” başlığıyla konuyu ele alan Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 1561), inşâyı mensur sözleri ve münşîler için beğenilen ibareleri ele alan bir ilim dalı olarak tanımlar. Kâtip Çelebi (ö. 1657) de, Taşköprizâde'nin ifadelerini tekrarladıktan sonra, inşânın “yerine, konusuna, maksadına ve amacına yakışan ibareler kullanmak” olduğunu belirtir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde inşâyı “İyi yazmak usulü yerinde kullanılır bir tâbirdir. İyi yazılmış yazı örneklerini ihtiva eden eserlere de bu ad verilir” şeklinde tarif ederken (II, 73-74), inşâ *DİA*'da “Resmî yazışmaları belirten edebî tür, dil bilimi ve fıkıhta haber karışı olarak kullanılan bir ifade kategorisi” olarak tanımlanmıştır (XXII, 341). İnşâ modern Farsça kaynaklarda da detaylı bir tanımla ve yeni tasniflerle ele alınmıştır. *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî*'de inşâ kelimesi yaratmak ve ortaya koymak anlamına gelir ve edebî açıdan üç anlamı vardır: a) Belagat ve fesahat kullanan yazarın sadece nesre ait bir teknik olan inşâ yoluyla düşünce ve duygusunu ifade etmesi, b) Me'ânî sanatında inşâ, anlamı doğru veya yanlış olma ihtimali olmayan, haberin zıddı, reddedilemeyen veya kanıtlanamayan, konuşanın veya yazarın gerçek dünyada bir şeyi gösterme niyetinde olmadığı bir söz, c) Dîvânî ve tarihî bağlamda inşâ, görevi devlet yazışmalarını yürütmek olan bir dîvân veya vezaret. Dihhudâ'ya göre, esas olarak nesrin gücünü ve belagatini inceleyen ve âlimler nazarında geçerli görgü kurallarını içeren bu ilmin gelişmesinde hutbe ve risâleler ile hikmette ve dinî ilimlerde ihtisas sahibi kişilerin yazdıklarından yararlanılmıştır.

İnşâ sanatının yoğun bir şekilde kullanıldığı yer olan “Dîvân-ı İnşâ” veya “Dîvân-ı Resâil”, hükümdarlar adına resmî belgeler hazırlayan ve hükümet yazışmalarını yöneten bir kalemdir. Diğer hükümdarlar ve farklı sınıflarla yapılan idarî yazışmaların ve teşrifat içerikli mektupların sayısı zamanla artmış ve başlangıçta vezirin denetiminde olan Dîvân-ı İnşâ giderek bağımsız hale gelmiştir. ‘Abbâsîler döneminde büyük önem kazanan bu birim, özellikle Gazneliler devrinde tüm saray mektuplarını ve hükümdara ait fermanları yazan, denetleyen ve hükümdara gelen mektupları okuyan bir yapı hâlini almıştır.

Dîvândan ya da dîvân dışından bir kâtibin (münşî) aldığı talimat sonrası secili nesir kullanarak hazırladığı metinlere münşeât adı verilir. Münşeât, ayrıca, resmî veya gayri resmî mektup koleksiyonu anlamına da gelmektedir. “Teressül”, “mekâtîb”, “resâil”, “nâme-hâ” olarak da adlandırılan münşeât yazısı veya yazışmaları, inşâ ve kâtipliğin tekniklerinden biri olarak Fars kültür ve edebiyatında özel bir yere sahiptir. İnşâ ve münşeâtın genel ve özel olmak üzere iki anlamı daha vardır. Genel anlamda inşâ ve münşeât, tüm nesir konularını kapsayan ancak meramı teknik ve sanat-kârâne bir şekilde ifade eden, edebî ve yüksek seviyeli nesirdir. Bu nesre *Çehâr Maqâle*, *Kelîle ve Dimne*, *Merzubân-nâme*, *Cihanguşây-ı Cuveynî* gibi eserler örnek verilebilir. Özel anlamda ise özel (ihvânî) ve resmî (dîvânî/sultanî) mektupların yazılmasında kullanılan bir nesir türüdür.

Münşeât mecmualarında çok defa özel ve resmî yazışma örnekleri, bazen de tarihî, dinî, edebî nitelikte makaleler, kıymetli nazım parçaları ve daha birçok faydalı bilgiye rastlanır. Bu mecmualar teknik ve süslü nesrin kaynakları arasında yer alır. Debîrler, münşîler veya kâtipler, inşâ metninin yazıldığı dilin belagat ve fesahat inceliklerine hâkim, yazılarında müktesebatlarından yararlanan, devlet ve toplum katında muteber insanlardır. Bunların kaleminden çıkan resmî mektuplar Sâ mânîler döneminde sade nesirle yazılırken Gazneliler döneminde Hâce Ebû Naşr-ı Muşkân (ö. 1039/40) ve talebesi Muhammed b. Huseyin el-Beyhaî (ö. 1077) gibi münşîler tarafından basit-orta seviyede bir nesirle yazılmıştır. Ancak hicrî 6. yüzyılda Selçuklu ve Harzemşahlı münşîler teknik nesre yönelmişlerdir. Teknik nesirde yapılan yazışmaların sanatsal bir yönü vardır ve bu nedenle ünlü münşîlerin yazıları daha sonraki nesillerden yazarlar için örnek teşkil etmesi adına mecmua hâlinde bir araya getirilmiştir.

Bu çalışmada inşâ sanatı, münşîler ve münşeât mecmualarına dair bir girişin ardından Esad Efendi Koleksiyonunda yer alan ve üzerinde henüz detaylı bir çalışma yapılmamış olan yirmi Farsça münşeât mecmuası fizikî, dil ve tür özellikleri yanı sıra muhtevaları açısından ele alınacaktır. İdrîs-i Bidlîsî, Sarî ‘Abdullah Efendi, Şâib-i Tebrîzî, Mîrzâ Mehdî Hân-ı Esterâbâdî, ‘Abdul-mumin el-Hoyî, Bekr b. Zeki el-Konevî, Naşîruddîn-i Tûsî, Şeyh Ebu’l-Fazl, Şeyh Feyzî, Azîz Kûke, Mevlânâ Şemseddîn Hâlid es-Semerķandî, Gazâlî, Şerefeddîn ‘Alî b. ‘Abdullah el-Yezdî, Muhammed Bâķır Mîr Dâmâd, ‘Abdullah Murvârîd,

Nizâmulmulk, Emîr Timur, Yıldırım Bâyezid, II. Murâd, Uluğ Bey, Uzun Hasan, Şâh Tahmâsb, I. ‘Abbâs, III. Murâd, III. Mehmed, III. Aḥmed, Eşref Hân, Şâhruḥ Mîrzâ, Cihan Şah, Huseyin Mîrzâ, Muḥammed Bâkır Mîr Dâmâd, ‘Abdul-mumin Hân, Emîr ‘Alî Şir, II. ‘Abbâs ve Koca Râgıb Paşa gibi özellikle Selçuklu, Timur, Osmanlı ve Safevî tarihinde önemli roller oynamış pek çok isme ait mektubun yer aldığı bu mecmuaları, talimî (didaktik) ve özel/resmî mektupları içeren münşeâtlar şeklinde iki kategoriye ayırmak mümkündür. Söz konusu mecmualarda kayıtlı mektupların dil ve edebî özelliklerinin yanı sıra siyaset ve kültür tarihimizi aydınlatma potansiyeline dikkat çekilmiş, ilgili konularda çalışma yapan araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

FARS DİLİ VE EDEBİYATINDA MÜNŞEÂT: TEMEL KAVRAMLAR, TARİHÇE ve ÂDÂB

1.1. Dîvân ve İnşâ

Arapça ve Farsçada en genel anlamıyla devlet hesaplamaları anlamına gelen dîvân kelimesinin -Âsûr veya Sümer kökenli olması mümkün olan- “debîr” ve “dîpî” kelimeleriyle aynı kökten geldiği kabul edilir. Dihhudâ, dîvânı defterlerin toplanma yeri olarak kaydederken,¹ Mısırlı tarihçi Münâvî, dîvânın “hesap” anlamına geldiğini ve bu kelimenin muhasebe ve muhasebeci için kullanıldığını belirtmiştir.² Enverî’ye göre dîvân, devlet dairelerinde kullanılan, askerlerin ve kendilerine hediye verilen ya da ihsanda bulunulan kişilerin isimlerinin tutulduğu bir defter veya buna benzer defterlerin genel adıdır.³ İbnu’l-Eşîr ise dîvânın askerlerin adlarının kayıtlı olduğu bir defter olduğunu ifade etmiştir. Halîfeler döneminde ve İslâm padişahlarının idarî yapılanmasında dîvân kelimesi, ülkenin mâlî kayıtlarının tutulduğu yer, muhasebe defteri veya idarî teşkilat anlamlarında kullanılmıştır. Her hâlükarda bu kelime, başlangıçta Müslümanlar tarafından ülkenin gelir ve giderlerini kaydetmek için

¹ ‘Alî Ekber Dihhudâ, “Divan”, *Luğatnâme-i Dihhudâ*, c. 8 (1377/1998), s. 11436.

² Muhammed ‘Abdurreûf Münâvî (ö. 1621), Aktaran Dihhudâ, “Dîvân-i İnşâ”, *Luğatnâme-i Dihhudâ*, c. 8, s. 11436-11437.

³ Hasan Enverî, *İştilâhât-i Dîvânî-i Devre-i Gaznevî ve Selcûkî*, İntişârât-i Ketabhâne-yi Tehûrî, Tahran, 1355/1976, s. 4-5.

kullanılmış, daha sonra ise idare, idarî birimler ve vergi unsurları anlamında kullanılmaya başlanmıştır.⁴

Dîvân terimiyle ilgili olan “Dîvân-ı Resâil” veya “Dîvân-ı İnşâ”, padişah adına resmî belgeler yayımlayan ve hükümet yazışmalarını yöneten birimin adıdır. İslâmiyet sonrasında ve özellikle ‘Abbâsîler döneminde dîvân büyük önem kazanmıştır. Diğer hükümdarlar, padişahlar ve farklı sınıflarla yapılan idarî yazışmaların ve yazılan tören mektuplarının sayısı artmış ve bu nedenle başlangıçta vezirin denetiminde olan “Dîvân-ı İnşâ” giderek bağımsız hale gelmiştir. Özellikle Gazneliler devrinde bu birim tüm saray mektuplarını ve padişaha ait fermanları yazan, denetleyen ve padişahlara gelen mektupları okuyan bir yapı hâlini almıştır.⁵

“İnşâ” kelimesi yaratma, ortaya çıkarma, söz oluşturma, yazma, şiir yazma, belagat ve kafiye ile yazılan fasih yazı, yazmanın gücünü ve değerini göstermeyi amaçlayan her türlü yazıya verilen genel addır.⁶ Nesrin gücünü ve belagatını tartışan ve âlimler nazarında geçerli görgü kurallarını içeren bu ilmin gelişmesinde hutbe ve risâlelerden, bilhassa hikmette ve dinî ilimlerde uzman kişilerden ve yazdıklarından yararlanılmıştır.⁷ *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî*’de inşâ kelimesi yaratmak ve ortaya koymak anlamına gelir ve edebî açıdan üç anlamı vardır: 1) Belagat ve fesahat kullanan yazarın sadece nesre ait bir teknik olan inşâ yoluyla düşünce ve duygusunu ifade etmesidir. 2) Meanî sanatında inşâ, haberin zıddı, anlamı doğru veya yanlış olma ihtimali olmayan, konuşanın veya yazarın gerçek dünyada bir şeyi gösterme niyetinde olmadığı bir sözdür. 3) Dîvânî ve tarihî bağlamda, görevi resmî devlet yazışmalarını yazmak olan bir dîvân ve vezareti ifade eder ve bu işi yapmakla görevli kişiye *münşî* denir. İnşânın konusu genellikle aşağıdakileri içerir: *Mükâtebât* (kişiler arasındaki yazışmalar), *Münâzarât* (görüşünün doğruluğunu kanıtlamak için iki veya daha fazla kişi arasında yapılan tartışmalar), *Temşîlât* (hikmet, öğüt ve tasavvuf konusunda gizemli hikâyeler ve sözler), *Taşvîrât* (nesneleri, kavramları ve doğal manzaraları koşulları ve nitelikleriyle tanımlayan açıklamalar), *Mağâmât* (hikmetli sözlere sahip bir kişi hakkında hikâyeler içeren yazılar), *Râviyât* ve *Hikâyât* (insanlara ve toplumlara

⁴ ‘Abdülazîz ed-Dûrî, “Divan”, *DİA*, c. 9 (1994), s. 377-381.

⁵ Dihhudâ, “Dîvân-ı İnşâ”, *Luğatnâme-i Dihhudâ*, c. 8, s. 11436-11437.

⁶ İsmail Durmuş, “İnşâ”, *DİA*, c. 22 (2000), s. 334.

⁷ Dihhudâ, “İnşâ”, *Luğatnâme-i Dihhudâ*, c. 3, s. 3553.

dair olayları ve hikâyeleri içeren yazılar), *Maḳâlât* (düşünce içeren yazılar), *Târîh-nâmeler* (geçmiş olaylarla ilgili olan ve bu olayları analiz eden tarih içerikli yazılar).⁸

1.2. Münşeât ve Risâle

Teressül olarak da adlandırılan münşeât yazısı veya yazışmaları, inşâ ve kâtipliğin tekniklerinden biri olarak Fars kültür ve edebiyatında özel bir yere sahiptir. Münşeât, edebî terimlerle, bir münşî veya dîvân dışı kâtip tarafından yazılan, resmî veya kişisel mektup koleksiyonudur. İnşâ kökünden gelen ve bu kelimenin ism-i mefulü olan münşeât, “münşe’t *مُنْشَأَة*”in çoğuludur. Yazma, bitikçilik ve sanatlı yazı anlamına gelen ve bazen de *mekâtib*, *resâil*, *nâmeḥâ* olarak adlandırılan bu terim, münşîlerin taslak ve talimat şeklinde yazdıklarını ifade eder.⁹ Münşeât kelimesi etimolojik olarak “halk etme, hâsıl etme, yapma, bir şeyi ihtira’ (keşfetmek), tasavvur etme, kaleme alma, bir ibare, bir kelam tertip etme, (bir binayı) yapmaya başlama,”¹⁰ “bir nesne neşv ü nemâ bulmak, şürû’ ve mübâşeret, bir yerden çıkmak, bir hususa yeni başlamak, bir nesneyi yükseltmek, bir nesneyi bir kimse kendiliğinden peyda etmek,”¹¹ “mürtefi’ kılmak, ibtidâ’, kendinden peyda etmek,”¹² “yapmak, yapılmak; vücuda getirmek, getirilmek”¹³ anlamlarına gelir. *Ḳâmûsu’l-Muḥîṭ Tercümesi*’nde “el-Münşeât” başlığını açan Mütercim Âsım Efendi, kelimenin anlamının “yelkenleri kalkmış gemi” olduğunu söyler.¹⁴ *Mevzû’âtü’l-ulûm*’da “‘İlmü’l-inşâ” başlığıyla konuyu ele alan Taşköprizâde Aḥmed Efendi (ö. 968/1561) inşâyı mensur sözleri ve münşîler için beğenilen ibareleri ele alan bir ilim dalı olarak tanımlar.¹⁵ Kâtip Çelebi - Taşköprizâde’nin ifadelerini tekrarladıktan sonra- inşânın “güzel, yerine, konusuna, maksadına ve amacına yakışan ibareler kullanmak” olduğunu belirtir.¹⁶ Her iki bilgene göre bu ilmi öğrenmek isteyenler var olan hutbe ve risâleleri inceleyerek işe başlamalı ve akabinde ahlak, şeriat, büyük adamların hayatları, akıllı kişilerin öğütleri, tarih ve benzeri birçok alanda bilgi sahibi olarak ilerlemelidirler. İnşâ ile uğraşanlar yazdıkları

⁸ Hasan Enûşe, “İnşâ”, *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*, c. 2 (1381/2002), s. 174.

⁹ Enûşe, “Münşeât”, *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*, c. 2, s. 1278.

¹⁰ Mehmed Bahâeddîn, *Yeni Türkçe Lügat*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1920, s. 91.

¹¹ Mütercim Âsım Efendi, *Ḳâmûsu’l-Muḥîṭ Tercümesi*, haz. Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013, c. 1, s. 245.

¹² Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügatı*, haz. Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014, c. 1, s. 88.

¹³ Muallim Naci, *Lügat-ı Naci*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 127.

¹⁴ Mütercim Âsım Efendi, *Ḳâmûsu’l-Muḥîṭ Tercümesi*, s. 106-107.

¹⁵ Taşköprizâde, *Mevzû’âtü’l-ulûm*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1313/1896, c. 1, s. 250.

¹⁶ Katib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1947, c. 1, s. 181.

eserlerde yadırganacak sözleri kullanmamalı; meramlarını doğru, düzgün, anlaşılır ve güzel bir şekilde anlatmalıdırlar.¹⁷

Mustafa Uzun, münşeâtı, “Münşî adı verilen, devlet teşkilâtı bünyesinde Dîvân, kalem ve ketebe gibi resmî dairelerde çalışan nişancı, tevki’î yahut küttâbların yazdığı çoğu musanna resmî yazılarla mektuplar yanında şair ve edebiyatçıların kaleme aldığı her çeşit sanatlı düz yazı ve bu yazıların toplandığı kitaplar” şeklinde tanımlamış ve münşeâtın Fars ve Türk kültüründe “mektûbât” karşılığı olarak kullanıldığını belirtmiştir.¹⁸ Halil İbrahim Haksever, münşeâtı klasik Türk edebiyatı bağlamında edebî ve ıstılahî olarak ikiye ayırır. Münşeâtı edebî bir terim olarak “Kaleme alınan güzel nesir yazılar, bir münşinin yazdığı şeyler, mektuplar, resmî veya hususî muharrerât” şeklinde tanımlarken ıstılâhî açıdan “inşâ ilminin kaidelerine göre yazılan nesir yazısı” olduğunu ve “inşâ ilmiyle ilgili öğretici bilgilerin yer aldığı, süslü ve sanatlı inşâ örneklerinin, daha ziyade mektup türü güzel yazıların yer aldığı kitap ve mecmualar” anlamına geldiğini belirtir.¹⁹

İnşâ ve münşeât, genel ve özel iki anlama sahiptir. Genel anlamda tüm nesir konularını kapsarken sıradan ve basit yazılardan uzak, teknik ve sanatkârâne bir şekilde yazılan edebî ve yüksek seviyeli bir nesir anlamına da gelir. Bu nesre *Çehâr Makâle*, *Kelîle ve Dimne*, *Merzubânnâme*, *Cihanguşây-ı Cuveynî* gibi eserler örnek verilebilir. Özel anlamda ise yazışmalarda, mektup yazmada, ihvânî, dîvânî ve sultânî mektupların yazılmasında kullanılan bir nesir türüdür. Bugün, münşeât söz konusu olduğunda, özel anlamı irâdedir.²⁰ Münşîyâne yazılara müsevvedât ve tasnifât da denir.²¹

Risâle, ilmî konuları içeren yazıdır. Risâle ile kitap arasındaki fark nicelikle ilgilidir. Kitap bir konuda tam bir yazı iken risâle aynı konuda eksik bir yazıdır.²² *Teressül* ise risâle ve mektup yazma, kendinden risâle üretmek anlamlarına gelir. Teressül, inşâ ilminin dallarından biri olup, edebî açıdan mektubun müellifi ve muhatabın durumu yanı sıra her grubun kendine has terimleri ile kullanması gereken deyimler gibi konuların anlatıldığı ilimdir.²³

¹⁷ Orhan Şaik Gökyay, “Tanzimat Dönemine Değın Mektup”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.274 (1974), s. 17.

¹⁸ Mustafa İsmet Uzun, “Münşeât”, *DİA*, c. 32 (2006), s. 18.

¹⁹ Halil İbrahim Haksever, *Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisi'nin Münşeâtı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1995, s. 15-16.

²⁰ Esedullah Vâhid, “İnşâ, Teressül ve Aksâm-i ân”, *Neşriye-i Nâme-i Pârsî*, 33 (1383/2004), s. 44-45.

²¹ Dihhudâ, “İnşâ”, *Luğatnâme-i Dihhudâ*, c. 14, s. 21641.

²² Dihhudâ, “Risâle”, *Luğatnâme-i Dihhudâ*, c. 8, s. 12022.

²³ Dihhudâ, “Teressül”, *Luğatnâme-i Dihhudâ*, c. 5, s. 6625.

Pakistan Farsça el yazmalarının ortak listesinin “Nâme-nigârî (mektuplaşma)” başlıklı beşinci cildinde münşeât türleri ele alınmıştır. Buna göre mektuplar, risâleler ve münşeâtlar şu alt kategoriler altında değerlendirilebilir: 1) Çeşitli konularda ve bütünüle bir şekilde yazılan *kitaplar* ve *risâleler*. 2) Dönemin sosyal ve fizikî durumlarını açıklayan, tek ya da toplu şekilde bulunan, tapu, sözleşmeler ve edebî kayıtları içeren *müstevfî* mektuplar. 3) Mektuplaşma düstûru, yazma tekniği, inşâ ve kâtiplik öğretimi konularında teorik ve uygulamalı olarak yazılmış yazılardan oluşan *didaktik* inşâ mektupları. 4) Başkaları tarafından inşâ ve mektuplaşmaları öğretmek için kullanılan *dibâceler*, asıl metinlerinden ayrılarak mecmualarda bağımsız bir eser olarak yer almıştır. Dibâceler kâtiplik mesleği ve mektuplaşma sanatıyla o kadar iç içedir ki sadece bu amaçla derlenen pek çok derlemede örneklerine rastlanır. 5) Münşilik işlerinin pratik eğitim araçları olan, en az iki kişi veya şey arasındaki konuşmalara ait kısa risâleler anlamına gelen *münâzaralar*. 6) Başlangıçta bir yazarın sanatı olan *tanımlar* ve *tasvirler* ki bunlardan bahçe ve baharın tasviri, daha sonra yazmanın ve yazarın pratik eğitim araçları olmuştur. 7) Ariflerin ideolojik öğretileri için kaleme aldıkları *tasavvufî* ve inançla ilgili mektuplar. 8) Bütçe, şehirlerin vergi defterleri, istifa, birikim ve gider defterlerini içeren *dîvânî hesap defterleri* ile camiler, türbeler ve dergâh vakıf-nâmelerini içeren *vakfiyeler*²⁴.

1.3. Münşeât Mecmuaları

Edebî, ilmî ve dîvânî olarak tasnif edebileceğimiz münşeât mecmuaları, önemli yazarların mektup koleksiyonlarını içerir. Erken İslâm döneminde münşeât mecmuası ve kitabet (kâtiplik) âdâbı eserleri Arapça olarak yazılmıştır. İnşâ sanatı önce Arapça ile gelişmiştir ve debîrlere ait görgü kuralları ve ritüeller bu dilde kaydedilmiştir. Münşilik geleneğinin oluşumunda İranlıların da önemli katkıları olmuştur. Münşeât mecmuasının yazma yöntemi, kâtiplik âdâbına göre *sultânî* (resmî) ve *ihvânî* (şahsî) mektuplar olarak ikiye ayrılır.²⁵

Münşeât mecmualarında çok defa resmî ve şahsî yazışma örnekleri, bazen de dinî, tarihî, edebî makaleler, kıymetli nazım parçaları ve daha birçok faydalı bilgiye

²⁴ Ahmed Munzevî, *Fihrist-i Muşterek-i Nushehâ-yi Haftî-i Fârsî-i Pâkistân*, Merkez-i Tahkîkât-i Fârsî-i Îrân ve Pâkistân, Tahran, 1356/1986, c. 5, s. 21-23.

²⁵ Ryoko Watabe, “Pijûhişî der Sâhtâr-i Mecmû‘ehâ-yi Münşeât-i Debîrî ve Tehavvul-i Âyinhâ-yi Nigârîş Der Devre-yi Moğol”, *Kitâb-i Mâh-i Târîh ve Coğrâfîyâ*, 32 (1379/2000), s. 29.

rastlanmaktadır.²⁶ Teressül ve münşeât mecmuaları teknik ve süslü nesrin kaynakları arasında yer alır. Debîrler, münşîler veya kâtipler, Arap dili ve edebiyatında uzun mesai harcamış ve yazılarında müktesebatlarından yararlanan, devlet ve toplum katında muteber insanlardı. Bunların kaleminden çıkan dîvânî mektuplar Sâ mânîler döneminde sade nesirle yazılırken, Gazneliler döneminde Ebû Naşr-ı Muşkân ve Beyhaķî gibi münşîler tarafından basit-orta seviyede bir nesirle yazılmıştır. Ancak hicrî altıncı yüzyılda Selçuklu ve Harzemşahlı münşîler teknik nesre yönelmişlerdir. Teknik nesirde yapılan yazışmaların sanatsal bir yönü vardı ve bu nedenle ünlü münşîlerin yazıları daha sonraki yazarlar için bir örnek teşkil etmek üzere kitap biçiminde ve münşeât mecmuası adı altında bir araya getirilmiştir.²⁷

Her ne kadar bazı noktalarda ortak özelliklere sahip olsalar da münşeâtları muhteva yönünden edebî, tarihî ve talimî (didaktik); yazılış tarzları yönünden telif ve derleme, dil yönünden ise Arapça, Farsça ve Türkçe oluşları bakımından içerik, tür ve dil olarak tasnif etmek de mümkündür.²⁸

Muhteva açısından değerlendirildiğinde edebî hususiyetleri diğer yönlerle nazaran ağır basan münşeâtlara “edebî münşeât” denilir. Şair ve münşîlerin edebî endişe ve mülâhazalarla kaleme aldıkları yazıları ya da üslup ve muhteva açısından edebî bir değer taşıyan metinleri bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Bu gruptaki münşeâtlara Osmanlı edebiyatı bağlamında ‘Alî Şîr Nevâî (ö. 1501),²⁹ Lâmiî Çelebî (ö. 1532),³⁰ Akhisârî ‘Abdulkerîm Çelebî (ö. 1629),³¹ Veysî (ö. 1628),³² Nergisî (ö. 1635),³³ Nâbî (ö. 1712),³⁴ ve Kânî’ye (ö. 1792)³⁵ ait münşeâtlar örnek verilebilir.³⁶ İkinci kategoride yer alan tarihî münşeâtlar, devletin çeşitli kademelerindeki kişilerin birbirleriyle ya da yabancı devlet adamlarıyla karşılıklı olarak yazdıkları resmî mektup

²⁶ Halil İbrahim Haksever, “Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisî’nin Münşeâtı,” s. 1 ve 16.

²⁷ Sîrûs Şemîsâ, *Sebk-şinasî-i Neşr*, İntişârât-ı Mitrâ, Tahran, 1377/1998, s. 90.

²⁸ Halil İbrahim Haksever, *Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisî’nin Münşeâtı*, s. 195-260.

²⁹ ‘Alî Şîr Nevâî, *Münşeât*, Azer Neşir, Bakü, 1926.

³⁰ Hüseyin Karaman, *Lâmiî Çelebî’nin Münşeâtı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2001.

³¹ Ahmet Kılıç, “Unutulmuş Bir Münşî: Akhisârî ‘Abdulkerîm Çelebî, Münşeâtı ve Şeyhülislâm Yahyâ Efendi’ye Bayram Tebriği Vesilesiyle Gönderdiği Mektubu,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/40 (2015), s. 102-11.

³² Bayram ‘Alî Kaya, “Veysî”, *DİA*, 43 (2013), s. 76-77. Veysî, *Münşeât*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3330 (Veysî, *Dürretü’l-tâc fî sîret-i şâhibi’l-mî’râc*, Vezirhanı Matbaası, İstanbul, 1286.

³³ Halil İbrahim Haksever, “Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisî’nin Münşeâtı.”

³⁴ Yûsuf Nâbî, *Münşeât-ı Nâbî*, haz. Adnan Oktay, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017.

³⁵ H. Dilek Batıslam, *Kânî’nin Mensur Letâif ve Hezliyyâtı*, Çukurova Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana, 1997.

³⁶ Halil İbrahim Haksever, “Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisî’nin Münşeâtı,” s. 196.

ve belgeler ile devlet işiyle ilgili diğer yazışma örneklerini içerir. Tâcîzâde Sâdî Çelebi'nin (ö. 1516) *Münşeât*'ı,³⁷ Feridun Aḥmed Bey'in (ö. 1583) *Münşeâtü's-selâtîn*'i,³⁸ Süheylî Aḥmed b. Hemdem Kethüdâ'nın (ö.1632'den sonra) *Münşeât*'ı,³⁹ Sarı 'Abdullah Efendi'nin (ö. 1660) *Düstûrû'l-inşâ*'sı,⁴⁰ Koca Râgıb Paşa (ö. 1763)⁴¹ ve Çelebizâde Âsım Efendi'ye (ö. 1760)⁴² ait münşeât bu türe verilecek bazı örneklerdir.⁴³ Muhteva açısından üçüncü kategorideki münşeâtlar, öğretme gayesine matuf olarak inşâ sanatı hakkında bilgi veren ve çeşitli örnekler sunan didaktik münşeâtlardır. Haksever'e göre bu türdeki münşeâtları ikiye ayırmak mümkündür: 1) Yahyâ b. Mehmed el-Kâtib'in (ö.1480'den sonra) *Menâhicü'l-inşâ*'sı⁴⁴ ya da Râmi Mehmed Paşa'nın (ö. 1707) *Hulâsa-i inşâ*'sı⁴⁵ gibi içerisinde fesahat ve belagat kaideleri, usul ve erkânı ile inşâ sanatı ve münşîliğin mahiyet ve şartlarının izah edildiği, teorik bilgi veren münşeâtlar, 2) Şeyh Maḥmûd b. Edhem'in (ö. 1492) *Gülşen-i inşâ*'sı⁴⁶ ve Mesîhî'nin (ö. 1512) *Gül-i Şad-berg*'i⁴⁷ gibi teorik bilgilere hiç yer verilmediği ya da kısmî bir şekilde yer verilip inşâ alanında örnek metinlerin derlendiği münşeâtlar.⁴⁸

Münşeât mecmuaları yazılış tarzları yönünden telif ve derleme olarak ikiye ayrılabilir. Telif münşeâtlar, bir müellife ait inşâ metinlerinin yer aldığı mecmualardır. Bu mecmualar -Aḥmed-i Dâî'nin (ö.824/1421'den sonra) *Teressül*'ü⁴⁹ ve Veysî'nin *Münşeât*'ı gibi- müellifleri tarafından ya da Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi (ö. 982 /1574)⁵⁰ ya da Kânî'ye ait münşeâtlar gibi başkaları tarafından tertip edilebilir.

³⁷ Tâcîzâde Sâdî Çelebi *Münşeâtı*, haz. Necati Lugal – Adnan Erzi, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü, İstanbul, 1956.

³⁸ Feridun Aḥmed Bey, *Münşeâtü's-selâtîn*, 2 cilt, Takvimhane-i Âmire Matbaası, İstanbul, 1274-1275.

³⁹ Süheylî Aḥmed, *Münşeât*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY. 238.

⁴⁰ Sarı 'Abdullah Efendi, *Düstûrû'l-inşâ*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY. 1252 ve 3110.

⁴¹ Hüsnü 'Abdulkadir Özel, *Koca Râgıb Mehmed Paşa'nın Münşeât ve Telhîsâtı* (Değerlendirme-Metin), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014; Hasan Gültekin, *Türk Edebiyatında İnşâ*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2015.

⁴² Küçük Çelebî-zâde İsmâil Âsım Efendi, *Münşeât-ı Âsım*, haz. Fahri Unan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

⁴³ Halil İbrahim Haksever, *Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisi'nin Münşeâtı*, s. 220-221.

⁴⁴ Yahyâ b. Mehmed el-Kâtib, *Menâhicü'l-inşâ*, haz. Fahri Unan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

⁴⁵ Ersin Kırca, "Münşeât Mecmuâlarının Tarihî Gelişimi ve Râmi Mehmed Paşa'nın 'Hulâsa-i İnşâ' İsimli Eseri," *Tarih ve Gelecek Dergisi* 2/3 (2016), s. 84-100.

⁴⁶ Şeyh Maḥmûd b. Edhem, *Gülşen-i inşâ*. Süleymaniye Ktp., Kadızâde Mehmed, no. 421.

⁴⁷ İ. Çetin Derdiyok, *XV. Yüzyıl Şâirlerinden Mesîhî'nin Gül-i Şad-Berg'i*, Çukurova Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1994.

⁴⁸ Halil İbrahim Haksever, *Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisi'nin Münşeâtı*, s. 238-250.

⁴⁹ Halil İbrahim Haksever, "Aḥmed-i Dâî'nin Teressülü", *Turkish Studies*, 6/1 (2011), s. 1265-1273.

⁵⁰ 'Abdulkadir Dağlar, "Türkçe Mektupları Işığında Ebüssuûd Efendi'nin Beşerî Münâsebetleri", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* 41 (2013), s. 279-320.

Derleme münşeâtlar ise değişik kişilere ait inşâ örneklerinin toplandığı; edebî, tarihî, dinî ve talîmî gibi farklı amaçlara yönelik eserlerin bir araya getirildiği mecmualardır. Bu mecmualar çoğu kez derleyenleriyle bilinirken derleyeni belli olmayanlar da vardır. Derleyeni belli olanlar arasında Feridun Ahmed Bey'in *Münşeâtü's-selâtin*'i ile Sarı 'Abdullah Efendi'nin *Düstûrû'l-inşâ*'sı en iyi bilinen örneklerdendir.⁵¹

Münşeâtla ilgili önemli eserlerden Muhammed b. Hindûşâh-ı Nahcıvânî (Şems-i Münşî) tarafından kaleme alınıp Celâyirî Hükümdarı Şeyh Üveys'e (ö. 776/1374-1375)' sunulan *Düstûru'l-kâtib fî ta'yîni'l-merâtib* başlıklı eserde yazışmalar dörde ayrılmıştır: 1) Sultanlar arasındaki yazışmalar, 2) Kabile veya cemaat emirleri ile vezirler, eşleri ve çocukları arasındaki yahut valiler, seyyitler, şeyhler, müritler, kadılar, kadı vekilleri gibi bir alt yönetici gruba mensup kişilere ait yazışmalar, 3) Âlimler, bilgeler, öğretmenler, müftüler, müfessirler, muhaddisler, imamlar, vaizler, hekimler, fakihler, hafızlar, zahitler, müneccimler, şairler gibi seçkinler arasında yapılan yazışmalar, 4) Padişahlar, hükümdarlar, vezirler ve toplumun diğer kitleleri arasındaki ortak yazışmalar ve bu kitlelerin padişaha yazdığı dilekçeler.⁵² Münşeât mecmualarında bu türden yazışmalara sıklıkla rastlanır.

1.3.1. Münşeât Mecmualarındaki Mektup Türleri

Münşeât mecmualarında sıklıkla karşımıza çıkan yazı çeşidi olan nâme ve mektupların birçok türü ve derecesi vardır. Örneğin *ferman*'da kâtibin makamı mektubun muhatabından yüksek, *ihvâniyât*'la ilgili mektuplarda kâtip ile muhatabın seviyesi aynı, *şadr-nâme*'de ise kâtibin derecesi muhatabından aşağıdır. Sırayla bakıldığında, 1. *Nâme*, uzak mesafelere gönderilen ve içinde çeşitli konulardan bahsedilen, başlık ve tarih içeren bir yazıdır.⁵³ 2. *Tevkî'î*, padişahın tuğrasını veya mührünü taşıyan mektup. 3. *Ruķ'a*, uzak mesafelere gönderilmeyen, başlığı veya tarihi olmayan ve sadece bir konu hakkında yazılan kısa mektup. 4. *Sultâniyât*, devletin resmî yazışmaları (özel/kişisel mektup anlamındaki *ihvâniyât*ın zıddıdır). 5. *Guşâd-nâme*, görevlendirme içerikli ferman veya arıza gibi genel bir mektup. 6. *Kışşa*, padişaha veya emire bir durumu anlatmak veya bir ihtiyacı dile getirmek için yazılan dilekçe (arıza) veya mektup. 7. *Mulaţţafa*, önemli bir konu hakkında istifli bir şekilde yazılan başlıksız ve gizli kısa mektup. 8. *Menşûr*, dîvân tarafından yazılan açık mektup.

⁵¹ Halil İbrahim Haksever, *Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisi'nin Münşeâtı*, s. 256-258.

⁵² Hasan Enverî, *İştilâhât-i Dîvânî-i Devre-i Gaznevî ve Selcûkî*, s. 172.

⁵³ Muhammed b. 'Abdulhâlik el-Meyhenî, *Destûr-i Debîrî*, nşr. Adnan Sadık Erzi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962, s. 29-30.

Menşûrun yazılması genellikle padişah tarafından emredilir. Taslağı büyük bir kâtip veya Dîvân-ı Resâil reisi tarafından hazırlanır ve daha sonra münşîlerden biri tarafından temize çekilip padişah tarafından imzalanır. 9. *Mezâlim*, gelen şikâyetleri araştırmak için hükümet tarafından valilere yazılan mektup. 10. *‘Înâyetî*, birinin iyi ve işe yarar olduğu belirtilerek başka birine salık veren mektup (tavsiye mektubu). 11. *Pend-nâme*, nasihat içeren mektup. Padişah, bir hükümdarı veya isyancıyı nasihatle yola getirmek istediğinde pend-nâmeyi bir araç olarak kullanabilir. 12. *Zinhâr-nâme* (*Eman-nâme*), birinin veya bir grubun bağışlandığını belirten mektup. 13. *Sevgend-nâme*, Yemin mektubu. 14. *Ahid-nâme*, bir konuda verilen bir ahdi (sözü) içeren mektup. 15. *Müşâfehe*, Gazneli dönemi inşâ terminolojisinde bir işe atanmış birine hitaben görevinde ne yapması gerektiğini belirten yazılardır. 16. *Tezkere*, birkaç önemli meseleyi içeren, her biri ayrı bir bölümde yazılan ve cevap için bölümün sonunda boşluk bırakılan, alt makamda/durumda bulunan birinin üst makamda/durumda olan bir kişiye yazdığı yazıdır. 17. *Arıza*, padişah dâhil üst makamlardakilere yazılan yazıdır. 18. *Nefîr-nâme*, ordunun toplanması için padişah adına/tarafından yazılan yazılardır. 19. *Fetih-nâme*, fetihler ve zaferlerden sonra yazılan ve içinde padişahın veya serdarın yiğitliği ve cesaretini anlatan mektuplardır.⁵⁴ 20. *Muâmere*, amirin bazı önemli emirleri verdiği ve bu emirlerin ayrıntılarını ve açıklamasını yazdığı yazıdır. 21. *Muvâşafa*, hizmetkârların üstlerine teminat olarak - bir hata yaparsam tazminat ödeyeceğim” diyerek verdikleri yazıdır. 22. *Menşûr*, *Mişâl* ve *Tuğra-yı Hâş*, padişaha ait yazılara denir. *Menşûr* devlet görevlerine yapılan atamalara ilişkin ferman iken *Tuğra-yı Hâş* padişahın verdiği genel fermandır. *Mişâl* ise bütün vilâyetlere ait yazıları kapsar.⁵⁵

Münşeât mecmualarında yer alan mektupları içeriklerine göre aşağıdaki şekillerde tasnif etmek mümkündür: Daha üst makamlarda bir görev ve yer elde edilmesi için yazılan *şefkat-nâme*; sevgi ve kardeşlik duygularıyla birbirine bağlı insanların yazmış oldukları aralarındaki muhabbeti artıran *meveddet-nâme* veya *uḥuvvet-nâme*; genellikle üst makama veya aynı seviyedeki birisine bağış, maaş, timar, kâtiplik görevi gibi talepler için ricacı bir üslupla kaleme alınmış *taleb-nâme*; bir kimseye veya bir makama herhangi bir şey gönderileceği zaman yazılan *irsâl-nâme*; bir olay veya bir durum hakkında bilgiler veren, örneğin ünlü bir şahsın ölümü veya bir yerin genel

⁵⁴ Hasan Enverî, *İştilâhât-i Dîvânî-i Devre-i Gaznevî ve Selcûkî*, s. 167-172, 239- 267; Meyhenî, *Destûr-i Debîrî*, s. 29-30.

⁵⁵ Muḥammed b. ‘Abdulhâlik Meyhenî, *Destûr-i Debîrî*, s. 29-30.

durumu ve gidişatı hakkında bilgi veren *i lām-nâme*; sorulan bir soruya cevap vermek için yazılan *cevab-nâme*; herhangi bir konuda duyulan rahatsızlık, şikâyet için *şikâyet-nâme*; güzel bir olay veya durum karşısında sevinci ifade eden kutlama mektuplarına *tebrik-nâme* ve *tehnîyet-nâme*; yapılan bir iyiliğe veya alınan hediyeye karşı minnet duygusunun bir ifadesi olarak daha ziyade alt makamdan üst makama yazılan mektuplara *teşekkür-nâme*; mevlid, ziyafet, toplantı, düğün gibi yerlere yapılan davetlere *davet-nâme*; bir ölüm haberi üzerine üzüntüyü dile getirmek için yazılan *ta'ziye-nâme*; herhangi bir şahsı belli bir göreve veya makama tavsiye için yazılan *tavsiye-nâme*. Ayrıca, ihtiyaç sahibi kimsenin ihtiyacını gidermek için yetkili bir şahsa yazılan *niyâz-nâme*; bir yazarın veya şairin ortaya koyduğu eseri övmek amacıyla yazılan *ta'kdîr-nâme*; sağlığına kavuşmuş bir dosta, hastalandığı için üzüntüsünü, şifa bulduğu için de sevinç duygularını anlatan *iyâdet-nâme*; suçun affedildiğini gösteren belge, bir kişinin kazanılmasını sağlayan gönül okşayıcı *bitik* veya emr-i şerîfe *istimâlet-nâme*; belirli bir kişinin iyiliğini isteyerek ilerideki hayatında Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan duaların yer aldığı *du'â-nâme*; daha çok aşk mektubu olarak yazılan *nâme*;⁵⁶ padişahın izni, hükmü ve fermanı anlamına gelen ve İlhanlı döneminde Dîvân terimlerinden her türlü ferman için uygulanan Türkçe bir kelime olarak *Yarlîğ* adı verilmektedir.⁵⁷

1.3.2. Münşeât Mecmualarındaki Mektupların Unsurları

Mektuplarda altı temel unsurun (*rükün*) bulunması gerekmektedir: 1) Allah'ın Adı, 2) Hitap, 3) Elkâb, 4) Dua, 5) Nakil (Konu), 6) Kâtibin adı.⁵⁸

- 1) Allah'ın Adı: İslâm'ın doğuşundan önce nâme ve risâlelerin başına "باسمك اللهم" yazmak âdeti vardı. İslâm Devleti zamanında da bu ibare kullanılmaya devam edildi. Daha sonra "بسم الله مجريها و مرسياها" (Hud Sûresi, 41) âyeti nazil olunca "ادعو الله او ادعوا الرحمن ايما تدعوا " "باسمك اللهم" yerine "بسم الله" yazılmaya başlandı. "فله الاسماء الحسنی (İsra Sûresi, 110) âyetinin nazil olmasıyla, bir önceki ifadeye "Rahmân" kelimesi de eklendi. Nihayet, الله الرحمن الرحيم "ane man seliman w ane bism Allah الرحمن الرحيم"

⁵⁶ Abdurrahman Daş, *Osmanlılarda Münşeât Geleneği, Hoca Sâdeddin Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Münşeâtı*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003, s. 46-48; Mustafa Kaşka, *Dîvân Edebiyatında Münşeât Geleneği ve Hoca Neş'et'in Mektupları*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000, s. 17-24.

⁵⁷ Eseddullah Vâhid, "İnşâ, Teressül ve Aksâm-i ân", s. 33 ve 51.

⁵⁸ Kanber 'Alî Rûdger, *Taşhîh-i İntikâdî-i Risâle-i Tuhfe-i Celâliye*, Tahran Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tahran, 1383/ 2004, s. 38.

(Neml Sûresi, 30) âyetinin nazil olmasıyla Allah'ın her iki sıfatı da (rahmân ve rahîm) yazılmaya başlandı.⁵⁹

- 2) Hitap: Hitap, mektubun başlangıcıdır. Bazıları buna “teşbîb” de derler.⁶⁰ Bazı kâtiplerin bu kısımda şiir yazdıkları görülmüştür. Bu şiirlerin konu kısmında anlatılacaklarla ilgili olması gerekmektedir.⁶¹
- 3) Elkâb: Bir kişinin ismi, kişiliği ya da unvanıyla tanımlandığı kısımdır.⁶²
- 4) Dua: Dua kısmında muhataba yakışır bir dua veya övgü ifadesi yer almalıdır.⁶³ Yapılacak dua -konu kısmının içeriğine uygun düşecek şekilde- teşekkür etme, şikâyetle bulunma, lütuf ve merhamet isteme ya da bir mazeret beyanıyla ilişkili olabilir. Hitap, elkâb ve dua arasında benzer bir türetme veya türdeşlik olması iyi görülmüştür.⁶⁴
- 5) Nakil (Konu): Bu kısım mektubun yazılış sebebi olan meselenin anlatıldığı yerdir.
- 6) Kâtibin adı: Kâtibin adı rütbesine göre zikredilen beş konumdan birinde mektupta yazılmalıdır: Mektubun üst kısmı (büyüklerin makamı); satır araları (akranlar ve aynı seviyede olanlar için); satır aralarında ancak çizginin altında (daha aşağıda ve daha mütevâzi olanlar için); mektubun sonunda (mütevazı bir tavır benimseyenler için fakat üçüncü pozisyonda tevazu daha fazladır); ve mektubun kenar boşluğunda sağ tarafta (akranların ve aynı seviye yer alanlar için fakat ikincisi tevazuya daha yakındır). Eğer mektup, ferman gibi yüksek bir kişi ya da makam adına yazılıyorsa kâtibin adı yazılmaz.⁶⁵

1.3.3. İslâm'dan Önce Dîvân ve Mektuplar

Resmî belgeler ve şahsî mektupların son derece süslü ve standartlara uygun şekilde yazıldığı Sâsânî döneminde (226-651) münşîler devlet mekanizmasında oldukça etkiliydi. İnşâ metinlerinde büyüklerden alıntılara, ahlâkî öğütlere, nasihatlere, şiirlere, bilmecele ve benzeri etkili söz ve mısralara yer verilmiş, kelimelerin kullanılma biçiminde gerek müellifin gerekse muhatabın konumu tam olarak gözetilmiştir.

⁵⁹ Kanber 'Alî Rûdger, *Taşhîh-i İntikâdî-i Risâle-i Tuhfe-i Celâliye*, s. 38-39.

⁶⁰ Kanber 'Alî Rûdger, *Taşhîh-i İntikâdî-i Risâle-i Tuhfe-i Celâliye*, s. 40.

⁶¹ Kanber 'Alî Rûdger, *Taşhîh-i İntikâdî-i Risâle-i Tuhfe-i Celâliye*, s. 41.

⁶² Kanber 'Alî Rûdger, *Taşhîh-i İntikâdî-i Risâle-i Tuhfe-i Celâliye*, s. 46.

⁶³ Kanber 'Alî Rûdger, *Taşhîh-i İntikâdî-i Risâle-i Tuhfe-i Celâliye*, s. 50-51.

⁶⁴ Kanber 'Alî Rûdger, *Taşhîh-i İntikâdî-i Risâle-i Tuhfe-i Celâliye*, s. 53.

⁶⁵ Kanber 'Alî Rûdger, *Taşhîh-i İntikâdî-i Risâle-i Tuhfe-i Celâliye*, s. 58.

Münşîler bu dönemde saltanat yazılarını yazıp kaydeder, masrafları not edip hükümetin muhasebesini tutarlardı.⁶⁶

İslâm öncesi İran’da yazılan mektuplardan, bunların özelliklerini ve türlerini ayrıntılı şekilde anlamamıza yarayacak sayıda orijinal mektup kalmamıştır. Ancak Arap ve İranlı tarihçilerin eserleri incelendiğinde İslâm öncesi İran’da mektup yazımının özel teknikleri ve ölçütlerinin iyi bilindiği ve bunların yaygın olduğu anlaşılmaktadır. İslâmın ilk yüzyıllarında Sâsânî dönemindeki Farsça mektupların önemli bir kısmı sanatsal yönleri ve teknik detayları sebebiyle diğer bilimsel, dinî ve tarihî eserlerle Arapçaya çevirilmiştir. Bu tercümeler sayesinde İslâm öncesi dönemde neredeyse var olmayan Arapça mektup yazımı, özellikle hicrî ikinci yüzyıldan sonra büyük bir gelişme göstermiştir. Söz konusu tercüme faaliyeti doğal olarak Müslümanlar arasında büyük bir edebî heyecan yaratmış ve kâtipleri çeşitli edebiyat tekniklerine, özellikle de inşâ sanatına yönlendirmiştir.⁶⁷ Bu süreçte halifelerin saraylarında görev almaya başlayan ve Sâsânî geleneklerini İslâm halifelerinin saraylarına taşıyan İranlı münşîlerin etkisi göze çarpmaktadır.⁶⁸ İslâm’ın ilk asırlarında Arap yazarlar tarafından iktibas ve taklit edilen bu mektuplar, sonraki yıllarda da yazı tekniğinin en önemli kaynaklarından biri haline gelmiş ve münşîlere inşâ sanatını öğretirken bilinmesi gereken metinler olarak kabul edilmişlerdir. Pehlevî dilinde bu alandaki en eski eser “Âyîn-i nâme-nivîsî” adlı küçük risâledir. Bu metin, kırk beş paragraftan oluşmaktadır ve her birinde farklı yazım yöntemleri sunulmuştur.⁶⁹ Endülüslü İbn ‘Abdürabbih’in (ö. 328/940) *el-‘ıkdü’l-ferîd* kitabı, Câhiz’in (ö. 255/869) “Fî Zemmi ahlâkı’l-küttâb” başlıklı risâlesi, Cehşiyârî’nin (ö. 331/942-43) *Kitâbü’l-vüzerâ ve’l-küttâb* eseri ve “‘Ahd-i Erdeşîr”in tam metin tercümesinin içinde yer aldığı İbn Miskeveyh’e (ö. 421/1030) ait *Tecâribü’l-ümem* gibi eserler bu açıdan örnek gösterilebilir.⁷⁰

İslâm öncesi İran’da mektup yazma tarzı, yazan ve muhatap arasındaki farka göre şekillenmekteydi. Bir sefer ilanında ve dîvânda yazılan diğer hükümler gibi hükümdarların halka hitaben çıkardıkları fermanlarda *ıtnâb*⁷¹ yöntemi kullanılmıştır. Eğer mektup, alt sınıflardan biri tarafından üst sınıflara hitaben yazılmışsa kısa,

⁶⁶ Hasan Enverî, *İşîlâhât-i Divânî-i Devre-i Gaznevî ve Selcûkî*, s. 177-178.

⁶⁷ Zebîhullah Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1369/1990, c. 1, s. 100.

⁶⁸ Huseyin Hatîbî, *Fenn-i Neşr der Edeb-i Pârsî*, İntişârât-i Zevvâr, Tahran, 1398/2019, s. 309-311.

⁶⁹ Mehdi Mehdîzâde, “Tarihçe-yi Münşeat Der Edeb-i Fârsî,” *Keyhân-i Ferhangî*, s. 154 (1378/1999), s. 65.

⁷⁰ Huseyin Hatîbî, *Fenn-i Neşr der Edeb-i Pârsî*, s. 283-285.

⁷¹ İtnâb, bir düşüncenin gereğinden fazla sözle ifade edilmesi anlamına gelen bir belâgat terimidir. Bk. İsmail Durmuş, “İtnâb” *DİA*, c. 19 (1999), s. 219.

mükemmel ve muhatabın makamına saygı içeren bir şekilde yazılması gerekirdi. Padişahın rakip ülkelerle yaptığı yazışmalarda mektubun barışçıl bir dille, bazen de duruma göre tehditkâr bir üslupla yazılması icap ederdi.⁷²

İslâm sonrası dönemin ilk asırlarında Sâsânîlere ait birçok siyasî, resmî ve şahsî metnin tercüme yoluyla Arapçaya geçtiğini ve bunların Arap-İslâm yazımında etkili olduğunu belirtmiştik. Söz konusu metinler arasında en çok göze çarpanlar şunlardır: Erdeşîr'in ahitleri ve vasiyetleri, Şâpûr'un ahidi, Kûbâd ve Enûşîrvân'ın ahitleri ve siyasî mektupları, Erdeşîr ve Tenser'in mektupları gibi padişahlara ait ahid-nâmeler, vasiyetler, talimatlar; Firdevsî'nin kaydını düştüğü vaaz ve hutbeler; padişahların sözlerinden alıntılanan kısa ve hikmetli cümleler anlamındaki tevki'ler –ki bunlar arasında en çok bilineni Enûşîrvân'a atfedilen ve 173 soru ve cevabı içeren tevki'ât koleksiyonudur-; saray adetleri, protokol kuralları, savaş ve eğlence âdâbı gibi konularda bilgiler içeren âyîn-nâmeler (Mes'ûdî'nin *Kitabü'r-rûsûm*'u bunun en güzel örneğidir); ülke yönetimi hakkında ahlakî talimatları içeren ve en meşhurlarından biri İbnu'l Mucaffâ tarafından *fî Sîret-i Enûşîrvân* adıyla tercüme edilen tâc-nâmeler.⁷³

Öte yandan, Sâsânî dönemi mektup türleri arasında şunlar ön plana çıkmaktadır:

1. Menşûrlar: Üst düzey bir göreve yapılan atamaları bildiren menşûrlar (çoğulu menâşîr) en önemli nâme türlerinden birini oluşturur. Bu nâmeler İslâm sonrası dönemlerde de örneğini gördüğümüz üzere dîvânda yazılmış ve padişah tarafından imza ya da mühür altına alınmıştır. Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde İslâm öncesi İran'da yazılan fermanlardan ve özellikle de menşûrlardan bahsedilmiş ve bunlardan bazıları özetlenip şiire dönüştürülmüştür.
2. Fetih-nâmeler: Sâsânî döneminde yazılan fetih-nâmelerde konuya uygun bir girişle başlanır ve akabinde gerçekleşen fethin ne kadar büyük ve önemli olduğunu göstermek için düşman kuvvetlerinin abartılı tasvirleri verilir. Sonrasında savaşın ne zaman, nerede, neden ve nasıl gerçekleştiğine değinilir. İslâm tarihçisi Taberî, kaleme aldığı eserinde Behrâm-ı Gûr'un gerçekleştirdiği fethin bir özetini aktarmıştır.
3. Ahid-nâmeler ve yemin-nâmeler: Sâsânî döneminde kaleme alınan ahid-nâmeler ve yemin-nâmeler ile İslâmiyet sonrası kaleme alınan Arapça ve Farsça benzer

⁷² Huseyin Haîbî, *Fenn-i Neşr der Edeb-i Pârsî*, s. 307.

⁷³ Ahmed Tefezzülî ve Jâle Âmûzgâr, *Tarih-i Edebiyat-i İrân Piş Ez İslâm*, İntişârât-i Sohan, Tahran, 1376/1997, s. 214-250.

metinler mukayese edildiğinde ikisi arasındaki üslup benzerliği açıkça görülecektir.

4. Sultâniyât: Sâsânî döneminin en ünlü nâme türlerinden biri olarak kabul edilen sultâniyât, içerdiği ağıdalı ifadelerle dikkat çeker.
5. İhvâniyât: Sâsânî döneminde özel kurallara ve teknik bir üslûba dikkat edilerek yazılan ihvâniyât türü nâmelerden bugün elimizde Pehlevî dilinde yazılmış *Âyin-i Nâme Nibišten* başlıklı kısa bir risâle kalmıştır.
6. Tevkî'ât: Rivâyete göre İran şahları, menşûrlarının sonlarına ve kendilerine yazılan mektupların alt kısımlarına bazı yazı ve işaretler koyarlardı. Padişah tarafından fermanlara konulan hat, tuğra, mühür ve benzeri alametler anlamına gelen bu tür yazılar veciz olmaları yönüyle dikkat çeker. Hatta bunlardan bazıları Arapça tercümelerinde atasözü gibi kullanılmıştır.⁷⁴

1.3.4. İslâmdan Sonra Dîvân ve Mektuplar

İslâm tarihinde debîr ve münşî yerine çoğunlukla kâtip kelimesi kullanılmıştır. Peygamber'in ilk kâtipleri vahiy kitabetiyle görevlendirdiği Oğman b. 'Affân (ö. 35/656) ve 'Alî b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) idi. Bunların yokluğunda Übey b. Ka'b (ö. 33/654?) ve Zeyd b. Şâbit (ö. 45/665?) bu görevi ifâ ediyorlardı. Farsça, Rumca, Kıptice ve Habeşçe bildiği rivâyet edilen Zeyd b. Şâbit, vahiy kâtipliği yanı sıra krallara mektuplar yazıyordu.

İslâm tarihinde ilk dîvân, halifeliği döneminde devlet işlerinin kapsamı genişleyen ve bu işleri yönetmek için büyük bir teşkilata ihtiyaç duyan halife Ömer b. Hattâb (ö. 23/644) döneminde oluşturulmuştur. Oluşturulan bu dîvân, Emevîler ve 'Abbâsîler döneminde, dîvânda görev alan İranlı ve Zerdüşî kişilerin Sâsânîlerin idarî sisteminden yaptıkları birçok aktarım sonucu geliştirilmiştir. İran ve Irak'taki dîvân büroları (defterleri), Haccâc b. Yûsuf es- Şeşâfî zamanına kadar Pehlevî dilinde iş görüyordu. Haccâc zamanında, Arapça ve Farsça bilen Şalîh b. 'Abdurrahmân, haraç defterlerini Pehlevîceden Arapçaya tercüme etmiştir. Horasan'da Hişâm b. 'Abdumelik'in (ö. 125/743) hükümdarlık döneminin sonuna kadar münşîlerin çoğu İranlı ve Zerdüşî idiler ve tuttıkları kayıtlar Farsçaydı. 124/742 yılında Irak hükümdarı Yûsuf b. Ömer, Naşr b. Seyyâr'a dîvân işlerinde müşriklerden yardım istemediğine dair bir mektup

⁷⁴ Huseyin Haşîbî, *Fenn-i Neşr der Edeb-i Pârsî*, s. 290-297.

yazdı ve Naşr b. Seyyâr'ın yakınlarından İshâk b. Talîk adında biri dîvân defterlerini Farsçadan Arapçaya tercüme etti.⁷⁵

1.3.5. Tâhirîler, Şaffârîler ve Sâmânîler Döneminde Dîvân-ı Resâil

Araplar, İran'a hâkim olmaya başladıklarında yerleşmiş bir dîvân teşkilatına sahip olmadıkları için yerel dîvânları ve defterleri, yaygın dil olan Farsça ile tutmaya devam ettiler. Ancak bu durum Haccâc b. Yûsuf zamanına kadar sürdü. Yarı bağımsız İranlı hükümetlerin oluşumuna kadar dîvânî ve ihvânî mektuplar ve bu mektupların nitelikleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. İran'ın doğu illerinde yarı bağımsız ve bağımsız Tâhirî ve Şaffârî hükümetlerinin kurulmasıyla resmî yazışma dili olarak Arapçayı kullanan basit bir dîvân teşkilatı oluşturuldu. Tâhirî ailesinin fertlerinin her biri, Arapça belagat sanatlarına vakıf olmaları ile ünlü idiler. Hanedanın reisi Tâhir b. Huseyin, Arapça inşâsında bir dâhî olarak kabul edilmesine karşın yazdığı mektuplar hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Bu dönemde yazışma dilinin Arapça olmasının nedeni, Tâhirîlerin Fars diline önem vermemeleriydi. Şaffârîler döneminde, Ya'qub b. Leys Şaffâr'ın dîvânı Arapçaydı ve Muhammed b. Vasîf Seczî onun Arapça yazan münşisiydi. Dîvânî mektuplar halifelik makamının İranlı münşilerini taklit ederek Arapça yazılmıştır. Şüphesiz Sâmânîlerin iktidara gelmesiyle önemi kaybolmaya başlayan Fars dili yeniden güç kazanmış ve bu hanedanın desteğiyle giderek daha güçlü bir hale gelmiştir. Bu dönemde Horasan'da İslâmî ilimlerin dili, Sâmânî sarayının tek resmî dili olduğu gibi Arapça idi ve edebiyatta da Arapça Farsçayla aynı değere sahipti.

Sâmânîler zamanında geniş bir dîvân sistemi oluşturuldu. Sâmânîlerin ilgileri Farsçayı geliştirmeye yönelik olmasına rağmen bu dönemde yazılan dîvânlar büyük ihtimalle Arapça idi. Gazneli ve Selçuklu dönemlerindeki devlet yönetim sistemi de hemen hemen Sâmânî sistemi gibiydi. Sultan Maḥmûd devrinde vezir Ebu'l-Abbâs Faḫr b. Ahmed el-İsferâyînî, dîvânları Farsçaya çevirmiş ve bu sebeple bazı tarihçiler tarafından eleştirilip cahillikle itham edilmiştir.⁷⁶

⁷⁵ Hasan Enverî, *İştilâhât-i Dîvânî-i Devre-i Gaznevî ve Selcûkî*, s. 178-179.

⁷⁶ Hasan Enverî, *İştilâhât-i Dîvânî-i Devre-i Gaznevî ve Selcûkî*, s. 6.

1.4 Münşîler ve Yazı Yazmak ile ilgili Bazı Âdâb ve İnançlar

Debîr, münşî, kâtip, müellif, başlatıcı, yaratıcı, mensur kelimelerin mürettibi ve söz ustası anlamlarını taşır.⁷⁷ Yanında mürekkep yazı araç ve aletleri taşıyıp padişahın mektup ve risâlelerini yazmak, olup bitenleri halka bildirmek ve şikâyetleri sunmakla görevlendirilen divitdâra da *münşî* denilmiştir.⁷⁸ Farsça veya Arapça asıllı olduğu tartışmalı olan *debîr* kelimesi de münşî yerine kullanılır. Bazıları *debîri*, “*dobîr*” kelimesinin Arapçalaştırılmış hali olarak kabul ederken birçok uzman yazı ve hat anlamına gelen “*debîrî*” kelimesinin Babil dilinden Ahameniş diline, bu dilden Pehlevîce’ye ve Pehlevîce’den de Farsçaya geçmiş, eski İran dillerinden ödünç alınmış kelimelerden biri olduğunu belirtir.⁷⁹ *Debîr* kelimesindeki “*bîr*” hafıza anlamına gelir ve münşîlerde olması beklenen şiir ve nesir olmak üzere iki hafızaya işaret eder.⁸⁰ *Debîr*ler, Sâsânîlerde din adamları ve askerlerden sonra gelen üçüncü sınıftır (dördüncü ve son sınıf ise halktı). Oldukça etkili olan *debîr*ler sınıfı esasında Sâsânî döneminde ortaya çıkmıştır. Sâsânî döneminde devletle ilgili kayıtlar, belgeler ve yazışmalar muhasebe kalemlerini de elinde bulunduran bu sınıf tarafından yapılmıştır.⁸¹

Çoğu kez eş anlamlı olarak kullanılan münşî, kâtip ve *debîr*in ihtiyaç duyduğu ilk şey iyi bir hatta (yazıya) sahip olmasıdır.⁸² Münşîlerin cömert tabiatlı, namuslu, incelikleri gören, fikirleri derin, doğru görüşlü olmaları gerekmektedir. Münşî, edebiyattan ve edebî ürünlerden haz alan, mantıklı ve kıyas yapabilecek bir zekâyâ sahip olmalıdır. Münşîler insanların seviyelerini bilmeli ve buna uygun yazılar yazmalıdır. Münşîlerin gösterişle ve dünya malıyla meşgul olmaması gerekir. Garaz sahiplerinin övgüsü ve yergisine aldırış etmemeli ve aldanmamalı, yaptıkları yazışmalarda efendilerinin haysiyetini korumalıdır. Görevi esnasında yüksek dereceli kişilerle asla kavga etmemelidir. Efendisi ve muhatabı arasında düşmanlık olsa bile kalemini muhafaza etmeli ancak “Birebir kavgada ilk başlayan zâlimdir” hükmünce haddini aşmış kimseye ve saygı sınırını geçenlere karşı kalemini gerektiği gibi kullanmalıdır.

⁷⁷ ‘Alî Ekber Dihhudâ, “*Debîr*”, *Luğatnâme-i Dihhudâ*, c. 7, s. 10473.

⁷⁸ Hasan Enverî, *İşîlâhât-i Dîvânî-i Devre-i Gaznevî ve Selcûkî*, s. 38.

⁷⁹ İbrâhîm Pûrdâvûd, *Ferheng-i İran-i Bâstân*, Matba‘-i Gencîne-i Âşâr-i Ustâd Pûrdâvûd, Tahran, 1326/1947, s. 102.

⁸⁰ Dihhudâ, “*Debîr*”, *Luğatnâme-i Dihhudâ*, c. 7, s. 10473.

⁸¹ Gulâm Huseyin Muşâheb, *Dâiretu ‘l-Ma‘ârif-i Fârsî*, İntişrât-i Emîrkebîr, Tahran, 1387/2008, c. 1, s. 965.

⁸² Muhammed B. ‘Abdulhâlîk Meyhenî, *Destûr-i Debîrî*, s. 2.

Unvanlarda orta yolu gözetmelidir. Herkesin aslını, soyunu, memleketini, şehrini, ordularını ve hazinesini bilmeli ve yazacaklarını bunlara işaretle yazmalıdır.⁸³

Bunlardan başka bir münşinin iki tür sıfata hâiz olması gereklidir. Bu sıfatlardan ilki her münşîde bulunması gereken ve yokluğu kabul edilmeyen aşağıdaki on niteliktir: 1. Müslüman olmak. Münşî, sadık olmalı ve ülkesinin menfaatini korumalıdır. Müslüman olmayanların yabancılara ve rakiplere casusluk yapma ihtimali vardır. 2. Erkek olmalıdır. Kadınların kâtiplik yapması hoş karşılanmazdı. 3. Hür olmalıdır. 4. Akıl bâliğ olmalıdır. 5. Âdil olmalıdır. 6. Söz söyleme sanatını (belağat ve retorik) bilmelidir. 7. Düşüncesinde kararlı olmalıdır. 8. Şeriat kurallarını bilmelidir. 9. İşini mükemmel yapmalı ve özgüven sahibi olmalıdır. 10. Her açıdan yeterli olmalıdır. Kâtip, münşî veya debîrin sahip olması gereken ikinci sıfat ise edib, keskin zekâlı, duyarlı, ileri görüşlü ve tatlı dilli olmasıdır.⁸⁴

Münşîlerin Kurân-ı Kerîm'i, Hadîs-i Şerîfleri, sahabelerin eserlerini, Arap ve 'Acem atasözlerini bilmesi, ayrıca eski kitapları incelemeyi ve seleflerinin eserlerini gözden geçirmeyi âdet edinmesi gerekmektedir.⁸⁵ Rivayete göre İran şahları, seferlerde ordularıyla birlikte önemli bir münşinin de gitmesini isteyegelmişler ve serdârlara söz konusu münşinin fikri alınmadan orduyu durdurmamaları ya da harekete geçirmemeleri yönünde talimat vermişlerdir. Bu durum münşinin stratejik önemi ve üstünlüğünü gösteren dikkat çekici bir örnektir.⁸⁶ İnşâ sanatını kullanan bazı meslekler de vardır. Münşîler, hankah kapılarındaki kitâbeler ve vakfiyelerin yanı sıra ihtişamlı köşklerin kitabeleri için de yazı örnekleri hazırlarlar ve bunları önce hattatlara daha sonra hakkâk ve taş ustalarına verirlerdi.⁸⁷

Kâtipler ve münşîler yüzyıllar içinde birçok âdet benimsemiş ya da geliştirmişlerdir. Yazı yazarken de birçok görgü kuralı ortaya çıkmıştır. Örneğin, mektuplara verilen cevaplarda muhatabın itibarını sarsmak için yeni bir kâğıt kullanmak yerine gelen mektubun arkasına yazmak âdeti benimsenmiştir.⁸⁸ Bir başka örnekte, yazıda secili anlatım bir sanat olarak kabul edilip hoş karşılanırken Farsça mektuplarda secî, yazı

⁸³ Esin Eren, *Nizâmî-i 'Arûzî'nin Çehâr Maqâle'si: Çeviri ve Dilbilgisi Yönünden İnceleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s. 124-125.

⁸⁴ Hasan Enverî, *İştilâhât-i Dîvânî-i Devre-i Gaznevî ve Selcûkî*, s. 179.

⁸⁵ Esin Eren, *Nizâmî-i 'Arûzî'nin Çehâr Maqâle'si*, s. 125.

⁸⁶ Hasan Enverî, *İştilâhât-i Dîvânî-i Devre-i Gaznevî ve Selcûkî*, s. 178.

⁸⁷ Necîb Mâyil-i Herevî, "Kâtibân-i Dîvânî (Der Şinâht-i Âdâb-i Kâtibân-i Dîvân-i Siyâsî)," *Evrâk-i 'Atîk*, s. 2 (1390/ 2011), s. 136.

⁸⁸ Nizâmî-i Semerkandî/Muhammed Kâzvinî, *Çehâr Maqâle*, İntişârât-i Ermağân, Tahran, 1289/ 1910, s. 24.

edebine aykırı bulunurdu.⁸⁹ Kâtipler akıl, ruh ve bedenleri yazma eylemine başlayacak ya da devam edecek güçte olmadığı zamanlarda yazıyı “bilinmeyen bir sonra”ya erteliyorlardı. Bu durumu izah için “feth” ve “haşr” (kuşatma) kelimelerini kullanmışlardır.⁹⁰ Hicrî ellili yıllarda Herat’ta sayıları son derece az olan kâtipler arasında “feth” ve “haşr” durumundakiler mürekkebin kapağını kapatıyorlar fakat kalemlerini kulaklarının arkasına koyuyorlardı. Kâtibin kalemini kulağının arkasında koyması, yazma işinin durması için değil, bilakis devam etmesi içindi.⁹¹

Kâtiplerin yazıya başlarken ilk önce kâğıdın üzerine toprak serpmeleri gerekiyordu. Zamanla mürekkep silinse de yazılar bu sayede okunabilirliklerini kaybetmiyordu.⁹² Kâtibin içinde bulunduğu fiziksel şartlara ve bedensel koşullara da dikkat etmesi gerekiyordu. Yazmak için en uygun zaman havanın ılıman olduğu anlardı. Açlık, susuzluk, üzüntü, aşırı sevinç, korku ve dehşet gibi fiziksel ve duygusal gerilimler, kâtibin rahatsız bir ruh hâlinde bulunmasına ve yazısının da bu halden etkilenmesine yol açıyordu.⁹³ Yazıda hareke ve noktalama işaretleri kullanımı da bir edep gerektirmekteydi. Yanlış anlamayı önleyecek ya da vurgu yapıldığını gösterecek kelimeler dışında mektuplar harekelenmemeli ve noktalama işaretleri konulmamalıydı. Sebepsiz yere konulan hareketler ve işaretler muhataba cehalet atfetmek anlamına geliyordu.⁹⁴

Yazıda kullanılan kâğıdın ebadı da önemliydi. Yazının muhatabı yaşça büyükse yazı ortalama genişlikte bir kâğıda ve uygun satır aralıklarıyla yazılmalıydı. Daha küçükse, kâğıdın genişliği daha büyük, satırlar birbirinden daha uzak, yazı daha güçlü ve sayfanın baş tarafındaki boşluk daha fazla olmalıydı.⁹⁵ Hükümdarlara veya dîvân mensupları, nâibler, vezir ve müstevfî gibi saray görevlilerine yazılan yazılar yarım kâğıda yazılmalı, bunların dışındakilerde kâğıdın üçte biri kullanılmalıydı. Bazıları çok kısa ve küçük mektup anlamındaki *mulaṭṭafanın* kâğıdın üçte birinden daha az kısmına yazılmaması şartını koşmuşlardır.⁹⁶

⁸⁹ Keykâvus b. Veşmgîr, *Kâbûs-nâme*, Çâphâne-i Âteşkede, Tahran, 1335/1956, s. 187.

⁹⁰ Necîb Mâyil-i Herevî, “Kâtibân-i Dîvânî (Der Şinâht-i Âdâb-i Kâtibân-i Dîvân-i Siyâsî),” s. 96.

⁹¹ Necîb Mâyil-i Herevî, “Kâtibân-i Dîvânî (Der Şinâht-i Âdâb-i Kâtibân-i Dîvân-i Siyâsî), s. 96, dipnot 1.

⁹² Necîb Mâyil-i Herevî, “Kâtibân-i Dîvânî (Der Şinâht-i Âdâb-i Kâtibân-i Dîvân-i Siyâsî), s. 96.

⁹³ Necîb Mâyil-i Herevî, “Kâtibân-i Dîvânî (Der Şinâht-i Âdâb-i Kâtibân-i Dîvân-i Siyâsî), s. 98.

⁹⁴ Muhammed B. ‘Abdulhâlik Meyhenî, *Destûr-i Debîrî*, s. 4.

⁹⁵ Kanber ‘Alî Rûdger, *Taṣṣih-i İntikâdî-i Risâle-i Tuḥfe-i Celâliye*, s. 19 ve 142.

⁹⁶ Muhammed B. ‘Abdulhâlik Meyhenî, *Destûr-i Debîrî*, s. 12.

Her alanda ve meslekte olduğu gibi kâtiplik mesleğinde de birçok batıl inanç vardı. Örneğin, kâtibin mürekkebi rafa koymasının işten çıkarılmasına sebep olacağına inanılıyordu. Öte yandan kâğıdın sürekli tomar hâline tutulmasının uğur getireceği kabul ediliyordu. Kâğıdın bir köşesinin yırtılarak “uğursuz” kare şeklinin bozulması gerekirdi.⁹⁷ Benzer şekilde, kalemin sonuna ip bağlamanın güzel kelimeler kullanabilme gücünü yok edeceğine, kısa kalem kullanmanın uğursuzluk getireceğine ve kalemi açarken oluşan talaşın üzerine oturulmasının üzüntü ve kedere sebep olacağına inanılmaktaydı.⁹⁸ Biten yazı ya da henüz kurumamış mürekkep üzerine temiz toprak serpilmesinin hayırlı olduğuna inanılırdı. Yazı ulağa verilecekse şans getirmesi için ulağın önüne atılmalıydı.⁹⁹ *Tâcü’l-‘Arûs* yazarı, bu yere “dîvân” adının verilmesinin nedeni için şunu yazmıştır: “Münşîlerin yazı yazmada gösterdikleri hızı gördüklerinde bunun olsa olsa dîvânın (cinlerin) işi olduğunu ifade ettiler.”¹⁰⁰

⁹⁷ Kanber ‘Alî Rûdger, *Taşhîh-i İntikâdî-i Risâle-i Tuḥfe-i Celâliye*, s. 19; Hamîd Kanberî, “Münşeat Nevîsî ve Câygâh-ı Edeb-i Münşeat-ı Kâim-Makâm-ı Ferâhânî,” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zencân Üniversitesi, 1496/2017, s. 19.

⁹⁸ Muhammed B. ‘Abdulhâlîk Meyhenî, *Destûr-i Debîrî*, s. 2.

⁹⁹ Muhammed B. ‘Abdulhâlîk Meyhenî, *Destûr-i Debîrî*, s. 28.

¹⁰⁰ Dihhudâ, “Dîvân-i İnşâ”, *Luğatnâme-i Dihhudâ*, c. 8, s. 11436-11437.

İKİNCİ BÖLÜM

FARŞÇA MÜNŞEÂTLAR ve MÜNŞEÂT MECMUALARI

2.1. Başlangıcından Hicrî Beşinci Yüzyıla Kadar Geçen Dönem

Arap fetihlerinden sonra yarı ve tam bağımsız İran hükümetlerinin oluşumuna kadar geçen sürede İran'da yazılan Farşça mektupların inşâ sanatı yönünden pek bir ehemmiyeti yoktur. Bunun en önemli sebebi bu dönemde İran'da dîvân olmamasıdır. Hicrî beşinci yüzyılın başlarına kadar İran padişahlarının sarayında resmî dil Arapça idi ve ihvâniyât tarzı yazılar da aralarında olmak üzere yazışmalar çoğunlukla bu dilde yapılıyordu. Bu süreç, Sultan Maḥmûd-ı Ġaznevî (ö. 421/1030) döneminde vezir Ebu'l- 'Abbâs Faẓl b. Aḥmed el-İsferâyînî'nin dîvânı Arapçadan Farşçaya çevirmesine kadar devam etti. Bir kez daha, Hâce Aḥmed Ḥasan Meymendî'nin vezareti sırasında dîvân dili Arapçadan Farşçaya dönüştürüldü. Sultan Mes'ûd b. Maḥmûd-ı Ġaznevî'nin (ö. 432/1041) saltanatının başlangıcından itibaren dîvânda Arapçanın yanı sıra Farşça da kullanıldı.¹

Hicrî ilk üç asırda İslâm, Zerdüştlük, Maniheizm, Hristiyanlık gibi çeşitli dinlerin etkisi altında kalan İran'da bu dinlerin dilleri olan Arapça, Pehlevîce, Süryanîce gibi temel diller yaygın şekilde kullanılıyordu. Bir grup İranlı yazar ve şair, Arapça nesir ve şiirde beceri ve şöhretini artırırken bir başka grup da Pehlevî ve Süryanî edebiyatıyla uğraşiyor; din, tarih ve edebiyat alanlarında telif ve tercümeler yapıyordu. Bu süreçte İran vilâyetlerinde mahallî edebiyat kendi doğal evrimini takip ediyor ve

¹ Huseyin Haṭîbî, *Fenn-i Neşr der Edeb-i Pârsî*, s. 313-15.

yerel diller Arapça ile mezc edilerek mahallî lehçeler değişip geliyordu. Bunların arasında yer alan Derî lehçesi gibi bazı lehçeler geniş bir edebiyat yelpazesine sahip olmaya başlamış ve nihayet bu lehçe İran'ın resmî, edebî ve siyâsî dili olarak kabul edilmiştir.²

Yine bu yüzyıllarda İranlı ve İranlı olmayan mütercimler tarafından çeşitli ilimlerdeki birçok kitap Arapçaya tercüme edildi. Bu suretle muhtelif milletlerce Hindistan'dan Yunanistan'a ve İskenderiye'ye kadar kadim dünyanın önde gelen coğrafyalarında vücûda getirilen eserler Arap-İslâm dünyasına kazandırıldı. Yunanca, Hintçe, Farsça ve diğer dillerle tanışan Müslüman Araplar mevcut eserlere ve ilimlere çeşitli ilâveler yaptılar. Hicrî dördüncü yüzyıl söz konusu ilimlerin evrimi ve Müslümanların ilimleri nakletme ve derleme çabalarının zirve dönemidir.³ Diğer taraftan, edebî, tarihî, felsefî, ahlakî ve benzeri türlerde kitaplar çoğunlukla İbnu'l-Muḳaffâ (ö. 142/759) tarafından Farsçadan Arapçaya çevirildi. İbnu'l-Muḳaffâ'nın ve diğer İran asıllı mütercimlerin çevirileri doğal olarak Müslümanlar arasında büyük bir edebî canlılık yarattı ve yazarları çeşitli edebiyat tekniklerine, özellikle de inşâ sanatına yönlendirdi.⁴

2.2. Hicrî Beşinci Yüzyılın Ortalarından Yedinci Yüzyıl Başlarına Kadar Geçen Dönem

Farsçadaki en eski dîvân mektubu örnekleri hicrî beşinci asrın ilk yarısına, Mes'ûd b. Maḥmûd-i Ġaznevî devrine aittir. Bu dönemden itibaren Sultan Maḥmûd ve Mes'ûd'un dîvân sahibi Hâce Ebû Naşr-ı Muşḳân tarafından yazılan birkaç mektubu *Târîḥ-i Beyhakî*'de kaydedilmiştir. İhvâniyât tarzı mektuplar arasında günümüze kalan en eski örnekler, Muḥammed b. Munevver'in *Esrâru't-Tevhîd*'de topladığı, Horasanlı mutasavvıf Şeyh Ebû Sa'îd-i Ebu'l-Ḥayr'a (ö. 440/1049) ait mektuplardır.

Beşinci yüzyıldaki yazı tarzına bakıldığında genel olarak *itnâb* üslûbunun kullanıldığı görülmüştür. Yazılarda anlam ve kavramlar genişletilmiş ve bazı durumlarda orta derecede süsler yazıya eşlik etmiştir. Bu dönemde mektupların başlangıç ve bitiş kısımları, abartılı bir şekilde olmasa da Arapça mektup tarzında yazılmıştır. Sultâniyât tarzı mektuplar genelde (زندگانی خداوند عالم، ولی النعم دراز باد) “Yaşasın veliyy-i nimet âleminin sahibi” gibi kısa ve sınırlı unvan ve övgülerle başlar. Fermanlar, emirler ve

² Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Ârân*, c. 1, s. 105.

³ Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Ârân*, c. 1, s. 95.

⁴ Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Ârân*, c. 1, s. 100.

benzeri resmî ve dîvânî mektuplar da buna yakın bir girişle yazılmıştır. İhvâniyâtta ise genellikle mektuplar muhataba uygun bir duayla başlar ve mektubun başında dua cümlesi yanında unvanlar ve övgüler bazen Farsça bazen de Arapça yazılırdı. Başlıklar ve övgüler kısaydı ancak muhatap ulemadan biri ise daha çok unvan ve daha uzun bir övgüye yer verilirdi. Mektup yazım tarzında son derecede revaçta olacak olan söz ve bedii sanatları bu dönemde yaygın değildi. Söz konusu dönemde seci ve diğer süslemelerden iz yokken itnâb ancak anlam sırasını bozmayacak şekilde kullanıldı.⁵

Mâverâunnehir ve Horasan'da Sâ mânî padişahlarının iktidarıyla başlayan ve Selçukluların Bağdat hâkimiyetiyle sona eren hicrî dördüncü ve beşinci yüzyıllar, Fars edebiyatında en önemli edebî ürünlerin verildiği dönemlerden biri kabul edilir. Derî Farsçası, dördüncü ve beşinci yüzyılın başlarında Arapça ile daha fazla karışmış; yeni ilmî, edebî, dinî ve siyasî terimleri kelime hazinesine eklemiştir. Kalem ehlinin Derî Farsçasını gerek nesirde gerekse nazımda kullanması nedeniyle Fars edebiyatı hicrî üçüncü yüzyıla nazaran çok daha büyük bir gelişim göstermiştir. Ancak daha sonraki edebî dönemlerde Derî Farsçasında ve özellikle de nesirde kullanılan Arapça kelime sayısı nispeten azalmıştır ve Farsça kökenli kelimeler ön plana çıkmıştır.⁶

Hicrî dördüncü ve beşinci yüzyılda Fars dili ve edebiyatında görülen bu gelişme ilmî ve edebî eser sahiplerine yönelik korumacı tavırla yakından ilişkilidir. Padişahlar ve seçkinler şairlere, yazarlara ve özellikle de tarihçilere ve diğer âlimlere büyük ilgi göstermişler, bu kişileri çeşitli ödüller ve makamlarla taltif etmişlerdir. Gazneliler döneminde dîvânın Arapçadan Farsçaya dönüştürülmesi de söz konusu gelişmede etkili olmuştur. Bu dönemin sonundan itibaren Horasan'da yurt tutan hükümdarlara, diğer sultanlara ve hanlara Farsça mektuplar yazılmıştır. Tüm bu gelişmeler, Farsça nesrin yayılmasında ve Farsça kitapların yazılmasında önemli bir etkidir. Diğer taraftan bu dönemin nesri basit, akıcı, külfet ve taşannu'dan uzaktır.⁷

Hicrî beşinci yüzyılın ortalarından yedinci yüzyıl başlarına kadar olan dönemde Farsça nesir giderek mükemmelleşmiş, âdeta olgunluk çağını yaşar hale gelmiştir. Bu dönemde İranlılar tarafından yazılan tarih kitaplarının çoğu Farsçadır. Münşîlerin ve dilde otorite hâline gelen kişilerin Horasan'da ve Irak'ta eğitim görmeleri ve bu esnada Farsçayı resmî dil olarak kullanacak olan Büyük Selçuklu Devleti'nin teşekkülü,

⁵ Huseyin Hatîbî, *Fen-i Nesr der Edeb-i Pârsî*, s. 315-318.

⁶ Zebîhullah Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, c. 1, s. 248.

⁷ Zebîhullah Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, c. 1, s. 414.

Farsça münşeâtların yazılması ve yayılmasında etkili olmuştur. Ayrıca bu dönemde Farsçaya nispetle daha az sayıda Arapça mektup, menşûr ve ferman yazılmıştır.⁸

Beşinci yüzyıldan itibaren dîvânın Arapçadan Farsçaya çevrildiği dönemde muhatabı yüceltmek amacıyla abartılı şekilde kaleme alınan övgüler ve unvanlar Farsça mektuplara girmiş, altıncı ve yedinci yüzyıllarda ise bu uygulamada giderek büyük bir çeşitlilik kaydedilmiştir. Elimizdeki mektupların çoğu yedinci yüzyılın sonlarına ve sekizinci yüzyılın başlarına aittir. Ancak emîr ve ahidnâmeler gibi dîvânî mektuplarda, herhangi bir övgü ve unvan olmaksızın sadece muhatabın adı ve lakabı zikredilmiştir. Bazen de sadece muhatabın adı mektupta ilk kez görüldükten sonra makamına ve görevine göre kısa bir övgü eklenmiştir.⁹

Bu dönemde mektuplarda övgü ve unvanların yanı sıra dualar da belirgin hale gelmeye başlamıştır. Bu dualar, padişaha ait resmî ve dîvânî mektuplarda genellikle Arapça ve istisnai olarak da Farsça kaleme alınıyordu. Dualar resmî ve dîvânî mektuplarda genellikle bir cümleden fazla değildi.¹⁰ İhvâniyâtta duaları formüle etme yöntemi iki çeşitti: Ya Farsça dualarla yazıya başlanır ya da övgülerden sonra Arapça dua cümleleri eklenirdi. Altıncı ve yedinci yüzyıllarda dualar kısa ve özlüydü ancak daha sonraki dönemlerde dualarda giderek eşanlamlı kelimeler kullanılmaya ve secili cümleler kurulmaya başlandı.

Hicrî altıncı ve yedinci yüzyıllarda yazılan metinlerde muhataba yönelik ifadeler ve mektup için kullanılan kelimelerde bazı değişiklikler olduğu görülür. Örneğin, sultâniyâtta muhataptan “‘Ân meclis”, “‘Ân cenâb-ı humâyûn”, “Cânib-i şerîf”, “Cânib-i maḥrûs” gibi terimlerle bahsedilmektedir. Padişahların birbirlerine yazdıkları mektuplarda muhatabın mektubu için “Ḥitâb-ı kirâmî”, “Mektûb-i maḥbûb”, “Mufâveze-i şerîf”, “Muṭâla‘a-ı kerîm” gibi kelimeler kullanılmıştır. Resmî ve dîvânî yazışmalarda mektup için “Zerâ‘et”, “Ḥidmet”, sultâniyâtta “În mufâveze”, “În tehiyyet”; ihvâniyâtta “Muşerrefe”, “Mulatṭafa”, “Muḥâtaba” ve benzeri kelimeler kullanılmıştır.¹¹ Benzeri bir değişiklik mektuplarda itnâba daha çok başvurulur olmasıdır. Ayrıca secili mektuplar yaygınlaşmıştır. Bu üslup daha çok fetihnâme ve ahidnâme türü mektupların giriş kısmında, resmî ve dîvânî mektupların diğer bazı rûkunlarında görülebilir. Ancak mektup yazma sanatının kurallarına göre yazılan

⁸ Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Ârân*, c. 2, s. 580-581.

⁹ Huseyin Haṭîbî, *Fenn-i Neşr der Edeb-i Pârsî*, s. 323-324.

¹⁰ Huseyin Haṭîbî, *Fenn-i Neşr der Edeb-i Pârsî*, s. 337-338.

¹¹ Huseyin Haṭîbî, *Fenn-i Neşr der Edeb-i Pârsî*, s. 347-353.

mektuplarda sadece seci kullanılmamış, sözün diğer sözlü ve bedi‘ sanatlarına göre düzenlenmesi de kusur olarak görülüp yasaklanmıştır.¹²

Bu dönemde ön plana çıkan Farsça mektup türleri arasında şunlar önemlidir:

- 1) Menşûr ve Ferman: Hicrî altıncı ve yedinci yüzyıllarda Farsça mektupların en ünlü türlerindendir. Siyasî, dinî ve ilmî görevlere yapılan tayinler için Dîvân-ı resâil tarafından hazırlanan bu tür belgeler, padişahın onayı alındıktan sonra muhatabına gönderilirdi. Farsça menşûrlarda altı unsur görülebilir: Hutbe olarak da yorumlanan Giriş; söz konusu görevin ya da işin önemine dikkat çekilen kısım; menşûrun verildiği kişiye yönelik övgü içeren sözler; verilen vazife ya da makamın vurgu, ıtnâb ve izah ile tanımlandığı vesaya bölümü; diğer resmî görevlilerin ve halktan kişilerin menşûr sahibine karşı görevlerinin açıklandığı kısım; çok ayrıntı içermeyen ve genellikle “inşallah” tarzı bir ifade ile biten son kısım.
- 2) Fetihnâme ve mağlubiyet mektubu: Fetihnâmeler, büyük fetihlerden sonra Dîvân-ı resâilde düzenlenen ve padişahlar tarafından çevre bölgelere, vilâyetlere ve ülkelere gönderilen, fetih mektuplarıdır. Bu mektupların cuma günü camilerde hutbe okunurken halka okunması âdeti vardı. İran’da İslâm’dan sonraki en eski fetih mektubu hicrî altıncı yüzyıla aittir. Ancak Maḥmûd-ı Gaznevî’nin Merv civarında Selçuklulara yenildiği zaman Türkistan Hanı’na yardım istemek için yazdığı yenilgi mektubu dışında günümüze ulaşan mağlubiyet mektubu yoktur. Fetih mektuplarında uygun ve ayrıntılı bir girişte savaşın başlama sebeplerinin izahı, savaşın başladığı tarih ve savaş alanıyla ilgili bilgiler, zafere nasıl ulaşıldığı ve savaşın sonunda neler yaşandığına yönelik ifadeler yer alır.
- 3) Ahid-nâmeler ve yemin mektupları: Bu döneme ait diğer bir münşeât türü genellikle kompozisyon niteliği bakımından benzer özellik ve unsurlara sahip olan ahid-nâmeler ve yemin mektuplarıdır. Ahid-nâmeler, hükümdarlar arasında mübadele edilirken bir taraftan da isyan edip hükümdarlar tarafından affedilen emîr ve hâkimlere verilen affedici sözleri içerir. Ahid-nâme ve yemin mektupları ifadelerinin aynı anlamda kullanıldığı da vakidir. Bu tür mektuplar, verilen ahde uyulması gerektiğini belirten bir ayeti içeren bir girişle başlar. Daha sonra yemin edenin adı zikredilir. Yemin ve ahdin tam metin hâlinde ve hangi şartlar altında

¹² Huseyin Haṭîbî, *Fenn-i Neşr der Edeb-i Pârsî*, s. 355-357.

kabul edildiği açıklanır. Ahdin bozulması ve taahhütten cayılması hâlinde alınacak ceza da metinlerde yer alabilir. Mektubun sonunda yemin ve ahid bir kez daha vurgulanır.

- 4) Sultâniyât: Padişah tarafından bir diğer padişaha yazılan mektuplardır. “Şadr-ı mektub” sayılan bu tür mektupların en önemli unsurları Arapça veya Farsça yazılan unvan, övgü ve dualardır. Bir sonraki rükün kabul edilen şerh-i iştiyak genellikle selâmlamadan (tahiyye) önce yazılır. Ardından mektubun ana konusuna ve beklentilere yer verilerek mektup sonlandırılır.
- 5) İhvâniyât: Bu tür mektuplarda münşîler diğer münşeât türlerinden daha fazla kelime, formül ve süslü, edebî ifade kullanma şansına sahiptirler. İhvâniyâta şadr-ı mektup, şerh-i iştiyak gibi bölümler bulunur.¹³

Hicrî beşinci ve yedinci yüzyıllardan günümüze birçok mektup ve münşeât mecmuası kalmıştır:

- 1) Ebû Naşr-ı Muşkân'ın (Bû Naşr-ı Muşkân) Mektupları: Gazneli devrinin büyük kâtiplerinden biri olan Ebû Naşr-ı Muşkân (ö. 431/1039 civarı), Şemsu'l-Kufât Ahmed b. Hasan el-Meymendî'nin 401/1010'da vezarete seçilmesinden ve Dîvân-i Resâil'de bir boşluk oluşmasından sonra bu göreve atanmıştır. Sultan Maḥmûd ve Mes'ûd devrinde de aynı görevde kalan Ebû Naşr-ı Muşkân, 1039 civarındaki ölümüne kadar bu görevi oldukça dikkatli ve etkili bir şekilde yürütmüştür. Ebû Naşr-ı Muşkân, hem Farsça hem de Arapça nesirle uğraşmış ve eserlerini bu iki dilde kaleme almıştır. Belki de günümüzde mevcut olan Farsça dîvân mektuplarının en eski örneklerini yazan Ebû Naşr-ı Muşkân'a ait birkaç Farsça mektup, Ebu'l-Fazl Beyhaḳî'nin meşhur tarihinde yer almaktadır.¹⁴
- 2) *Zînetu'l-kuttâb*: Ebu'l-Fazl-ı Beyhaḳî'ye (ö. 470/1077) atfedilen ve imlâ kuralları hakkında günümüzde mevcut olmayan bir kitaptır.¹⁵
- 3) Hâce Ahmed Hasan el-Meymendî'nin Tevḳî'âtı: Curfâdekânî, *Tarih-i Yemini* kitabının şerhinde 424/1033'te doğan Hâce Ahmed Hasan-ı Meymendî'den bahseder ve onun tevḳî'ât türü mektuplarının yaygınlığı ve şöhretini dile getirir. Nizâmî-i 'Arûzî, Meymendî'nin yazılarının debîrler için okunması zorunlu

¹³ Huseyin Haṭîbî, *Fenn-i Neşr der Edeb-i Pârsî*, s. 365-422.

¹⁴ Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 1, s. 431; Kanberî, *Münşeât Nevîsî*, s. 142.

¹⁵ Hamîd Kanberî, *Münşeât Nevîsî*, s. 142.

yazılar olduğunu söyler. Meymendi'nin yazılarından bugüne herhangi bir iz kalmamıştır.¹⁶

- 4) Ebû Sa'îd-i Ebu'l-Hayr'ın Mektupları: Ebû Sa'îd-i Ebu'l-Hayr'ın (ö. 440/1048) bazı mektupları Muhammed b. Munevver tarafından toplanmış ve *Esraru't-Tevhid fî Maḳâmât-ı Şeyh Ebû Sa'îd* adlı kitabında bahsedilmiştir. Ebû Sa'îd'in mektupları basit ve veciz ifadelerle yazılmıştır. Şeyhin bazı mektuplarının bir satırı veya bir beyiti geçmemesi ilginçtir.¹⁷
- 5) *Feẓâilu'l-enâm min Resâil-i Huccetu'l-İslâm*: İmâm Ebû Hâmid Muhammed el-Ğazzâlî'nin (ö. 505/1111) Farsça yazışmalarını içeren koleksiyonunun adıdır. Bu kitapta Ğazzâlî'nin çağdaşlarından kendisine gönderilen ve Ğazzâlî'nin verdiği cevapları içeren mektuplara yer verilmiştir. Koleksiyonda, beşinci yüzyılın ikinci yarısında ihvânî risâlelerin ve Farsça yazışmaların güzel örnekleri muhafaza edilmiştir.¹⁸
- 6) Aḥmed-i Ğazzâlî'nin Mektupları: Aḥmed-i Ğazzâlî (ö. 520/1126) tarafından yazılan mektuplar, 'Aynu'l-Ḳuzât el-Hemedânî'ye yazdığı beş mektup da dâhil olmak üzere Farsçadır. Tasavvuf inancının birçok temelini tartışıldığı bu mektuplar, bağlamla ilgili âyet ve hadislerden çeşitli örneklerin sergilendiği bir tarzda yazılmıştır.¹⁹
- 7) 'Aynu'l-Ḳuzât'ın Mektupları: Kuran ayetleri ile Farsça ve Arapça şiirlerin içinde yer aldığı akıcı ve çok sade 127 Farsça mektuptur. 'Aynu'l-Ḳuzât (ö. 525/1131), bu mektupları arkadaşlarına ve zamanın büyüklerine yazmıştır; ancak bunların hiçbirisi sıradan ihvânî mektupları arasında değildir. Bu mektuplar hikemî ve tasavvufî konuları ele almaktadır.²⁰
- 8) Reşîduddîn-i Vaṭvât'ın Mektupları: Reşîduddîn-i Vaṭvât (ö. 578/1182) mektup ve şiirlerini *Ebkâru'l-efkâr* başlıklı eserinde toplamıştır. Reşîduddîn-i Vaṭvât'ın Hârzemşâh'ın saltanatı sırasında derlediği bu eser altmış dokuz sayfadır ve risâlelerinden hepsini içermemektedir. Var olan risâlelerden bazıları onun dîvânî ve ihvânî yazışmaları olup edebî ve tarihî bilgilerle doludur.²¹

¹⁶ Esedullah Vâhid, "İnşâ, Teressül ve Aḳsâm-i ân", s. 138.

¹⁷ Hamîd Kanberî, *Münşeât Nevîsî*, s. 143.

¹⁸ Zebîhullah Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, c. 2, s. 610; Âdil Bihnâm, "Âdâb-i Debîrî ez Ḳarn-i Heftum tâ Mu'âşir," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Urûmîye Üniversitesi, 1397/2018, s. 33-34.

¹⁹ Zebîhullah Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, c. 2, s. 616.

²⁰ Zebîhullah Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, c. 2, s. 620.

²¹ Zebîhullah Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, c. 2, s. 630.

- 9) *'Atabetu'l-ketebe*: Mueyyiduddevle Muntecebuddîn Bedî' el-Cuveynî (ö. 552/1157'den sonra), Selçuklu Sultanı Sencer'in münşisi ve Dîvân-ı İnşâ başkanıydı. Büyük Selçuklu İmparatorluğu teşkilatı hakkında menşûrlar ve hususî mektupların yer aldığı *'Atabetu'l-ketebe*, Bedî'in münşeât koleksiyonudur.²² Muntecebuddîn Bedî'nin inşâsı zor, itnâb kullanılan, süslü ve secili bir inşâdır. Eser, Muhammed Kazvînî ve 'Abbâs İkbâl tarafından yayımlanmıştır (Tahran, 1329/1911).
- 10) *Et-tevessul ile't-Teressul*: Bu münşeât koleksiyonu, Harezmsahlar Devleti hükümdarı 'Alâeddîn Tekiş'in münşisi olan ve 588/1192'de yaşayan Bahâeddîn Muhammed b. Mueyyed el-Bağdâdî'nin mektuplarını içermektedir. Bahâeddîn Muhammed, yaşadığı dönemde yazarların ve belâğat sahiblerinin örnek aldığı, meşhur kişilerden biri kabul edilir. Eser, Ahmed Behmenyâr tarafından neşredilmiştir (Tahran, 1315/1897).²³
- 11) *Âyîn-i Debîrî (Destûr-i Debîrî)*: İnşâ sanatı ve İslâm diplomatiğinin en eski örneklerinden biri kabul edilen bu metnin yazarı Muhammed b. 'Abdulhâlik el-Meyhenî'dir (ö. 576-585?/1180-1189?). Adnan Sadık Erzi bu kitabı *Destûr-i Debîrî* başlığı altında yayımlamıştır (Ankara, 1962).
- 12) *Hâkânî'nin Munşeâtları*: Bu eser hicrî altıncı yüzyılın ünlü şairi Efzaluddîn Bedîl (İbrâhîm) b. 'Alî Hâkânî'nin (ö. 595/1199) altmıştan fazla mektubunu içerir. Hâkânî'nin muhatapları arasında akrabaları, dostları, emîr ve şehzadeler olup mektuplarda pek çok hususa değinilmiştir.²⁴
- 13) *Mektûbât-ı Mevlânâ Celâleddîn*: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) hükümdarlara, yazarlara, müritlerine, tüccarlara, akraba ve dostlarına yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. Bu mektuplarda halkın idaresine yönelik tavsiyeler, bazı istekler ve vaazlar bulunur.²⁵
- 14) *Mukâtebât-ı Reşîdî*: Reşîduddîn Fazlullah-ı Hemedânî'nin (ö. 718/1318) oğulları ve aralarında zamanın uleması ve şeyhlerinin de bulunduğu dostlarıyla yaptığı yazışmaları içerir. Reşîdî'nin bu yazılardaki inşâsı münşîlerin üslûbuna uygun bir şekilde, edebî sanatlarla, ayetler, haberler, atasözleri, Arapça ve Farsça şiirlerle süslenmiştir.²⁶

²² Sîrûs Şemîsâ, *Sebk- şînâsî-yi Nesr*, s. 90.

²³ Zebîhullah Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, c. 2, s. 642.

²⁴ Hamîd Kanberî, *Münşeât Nevîsî*, s. 151.

²⁵ Hamîd Kanberî, *Münşeât Nevîsî*, s. 152.

²⁶ Hamîd Kanberî, *Münşeât Nevîsî*, s. 152-153.

- 15) *Nefâisu'l-kelâm ve 'arâisu'l-aqlâm*: Buhara'daki el-Burhan hanedanı dönemine ait bir eserdir. Yetenekli bir yazar ve şair olan, “Efzalu's-şu'arâ” lakaplı “Haşşâb-i Nişâbûrî” olarak da bilinen Razıyuddîn Ahmed b. Maḥmûd b. Ahmed Semerkandî tarafından hicrî yedinci yüzyılda yazılmıştır. Müellif, h. 643'te inşâ dîvânı başkanlığına atanmış ve dönemin fazilet sahibi kişilerine ait örnek mektuplar ile el-Burhan hanedanına ait bazı emirleri ve fermanları derlemiştir.²⁷
- 16) *Vesâyilu'r-resâil ve delâyilu'l-fezâil*: Hicrî yedinci yüzyılda Nûreddîn Münşî'nin yazdığı bir kitaptır. Fennî bir nesirle yazılmış olan bu kitapta müellif, Kur'ân âyetlerini, Farsça ve Arapça şiirleri ve atasözlerini bolca kullanmıştır. Manchester'daki John Rylands Kütüphanesi'nde ve Konya'daki 'İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'nde bulunan bu eser, 1370/2002 yılında Rızâ Semî'zâdeh tarafından neşredilmiştir.²⁸
- 17) *Ravzatu'l-kuttâb ve hadîkatu'l-elbâb*: Hicrî yedinci yüzyılın münşîlerinden Ebû Bekîr b. el-Zekî el-Muṭṭayib el-Konevî es-Şadr'ın dönemin bazı devlet adamları ve yakınlarına gönderdiği elli sekiz mektubu içerir. Eser neşredilmiştir.²⁹
- 18) *Mecmu'a-i âşâr-ı Husâmeddîn Hoyî*: Kastamonu'da hükümet süren Çobanoğullarının çeşitli fertlerine eser ithaf eden Husâmeddîn Hasan b. 'Abdu'l-mu'min el-Hoyî'ye (ö. 709/1309'dan sonra) ait münşeât mecmuasıdır. Hoyî'ye ait *Günyetu'l-kâtib ve Münyetü't-tâlib* ile *Rusûmu'r-resâ'il ve Nucûmu'l-fezâil* adıyla bilinen inşâ kitaplarının içinde yer aldığı bu eser, Suğrâ 'Abbâszâde tarafından neşredilmiştir (bu iki eser daha önce Adnan Sadık Erzi tarafından yayınlanmıştır [Ankara, 1963]). Söz konusu mecmuada kâtipler için misal olması maksadıyla muhtelif makam ve şahıslara yazılacak ferman ve mektup örnekleri verilmekte ve her makam ve şahıs için uygun görülen lakap ve hitap tarzlarına dikkat çekilmektedir.³⁰

²⁷ Huseyin Mescidî ve Mehdiye Esedî, “Mü'erefi-yi Metnî ve Muhtevâi-yi Münşeât-i Âl-i Burhân,” *Metn Şinâsî-yi Edeb-i Fârsî*, c. 3 (1394/2016), s. 41.

²⁸ Âdil Bihnâm, “Âdâb-i Debîrî ez Kârn-i Heftum tâ Mu'âşır,” s. 42-43.

²⁹ Âdil Bihnâm, “Âdâb-i Debîrî ez Kârn-i Heftum tâ Mu'âşır,” s. 43.

³⁰ Ali Ertuğrul, “İran'da Türkiye Tarihî Çalışmaları -Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi-,” *TALİD*, c. 8/5 (2010), s. 352.

2.3. Hicrî Yedinci Yüzyıldan Onuncu Yüzyıl Başlarına Kadar Geçen Dönem

Hicrî yedinci ve sekizinci asırlarda Farsça edebî eserlerde genel eğilim seleflerinin eserlerini özetleme, açıklama, üzerlerine notlar (haşiyeler) kaleme alma ve ders kitapları yazma şeklindedir.³¹ Bu esnada inşâ sanatında bazı yeni teliflerin oluşturulduğu açıktır. “Şems-i Münşî” olarak bilinen Şemsuddîn Muhammed b. Hindûşâh Nahcivânî’nin (ö. 777/1375’ten önce) kâtiplerin resmî yazı ve mektuplarda uyacakları kuralları anlattığı *Destûru’l-kâtib fî Ta’yîni’l-merâtib* adlı bir kitabı vardır.³² Dokuzuncu yüzyılda edebiyatla ilgili çalışmalarda izlenen yol, sekizinci yüzyıldakiyle aynıdır: Ders kitaplarının şerhlerine yeni şerhler yapılmıştır. Bu arada dikkat çeken nokta, edebî ilimler sahasında Arapça yazılanların sayısındaki azalma ve Farsça kitapların sayısındaki artıştır.³³

Bu dönemde risâle yazarlar, eski form ve üslubunu korumuş, zor ve süslü inşâları beğenmişlerdir. İtnâb bu dönem nesrinin özellikleri arasında özellikle mektuplarda, menşûrlarda ve tarih kitaplarında –Maḥmûd-ı Gâvân, Şerefeddîn Yezdî ve Kemâleddîn-i Hârizmî’nin eserlerinde görüleceği üzere– sıklıkla kullanılmıştır.³⁴ Farsça inşâ sanatında, ister İran’da ve Anadolu’da isterse Hindistan’da olsun, bu dönemin usta kâtipleri yeni eserler ortaya koymuşlardır.³⁵ Söz konusu döneme ait eserlerden bazıları şunlardır:

- 1) İsfizârî’nin Münşeâtı: Mu’înuddîn Muhammed-i İsfizârî Zemcî (ö. 899/1494’ten sonra), hicrî dokuzuncu yüzyılda Horasan’da yaşamış ünlü müelliflerden ve münşilerdendir. İsfizârî’nin özellikle resmî yazışmalarda maharetli olması, yazışmalarının münşiler arasında iyi bilinmesini sağlamıştır.
- 2) *Maḥzenu’l-inşâ*: Huseyin Vâiz-i Kâşifi’nin hicrî 907’de Huseyin Bayḳarâ ve ‘Alî Şîr Nevâî’ye yazdığı mektuplar yer almakta ve mektup yazma sanatıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.³⁶
- 3) Câmî’nin Münşeâtı: Nûreddîn ‘Abdurrahman b. Nizâmeddîn Aḥmed el-Câmî’nin (ö. 898/1492) mektupları iki ana gruba ayrılabilir: a) Özel ve ailevî meselelere ait mektuplar b) Sosyal ve kültürel konulara dair mektuplar.

³¹ Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 3, s. 189.

³² Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 3, s. 194-197.

³³ Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 4, s. 92.

³⁴ Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 4, s. 325-326.

³⁵ Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 4, s. 100.

³⁶ Kanberî, *Münşeât Nevîsî*, s. 157; Şafâ, c. 4, s. 361.

Câmî'nin mektuplarındaki taleplerinin tümü, o dönemde toplumun çeşitli katmanlarının çıkarlarını savunmakla ilgilidir. Yazı üslûbu çağdaşlarının eserlerine göre daha sanatlı ve zorlayıcı olsa da Câmî'nin inşâsı Timurlu dönemindeki teressül ve inşâ eserlerinin genel üslûbuna yakındır.³⁷

- 4) *Riyâzu'l-inşâ*: “Şadr-ı Cihan” lakaplı Hâce ‘Îmâduddîn Maḥmûd Gâvân (ö. 886/1481), bu dönemin münşeât yazarlarının önde gelenlerinden biridir. Farsça inşâ türünün en iyi örnekleri sayılan mektuplarını topladığı bu mecmua, döneminin bazı büyük adamlarına yazılmış mektupların da dâhil edilmesi nedeniyle özel bir öneme sahiptir. Bu koleksiyon Hindistan’daki münşîlerin faydalandığı örneklerden biri olarak kabul edilmiş ve büyük bir üne kavuşmuştur.³⁸ Yazarın âlimâne bir tarzda ve süslü bir nesirle kaleme aldığı *Menâzıru'l-inşâ* adlı eseri de yine inşâ konusunda bir diğer önemli kitaptır.³⁹
- 5) *Humâyun-nâme*: Eser, Muhammed ‘Alî b. Cemâl el-İslâm tarafından yazılan fermanları, emirleri ve diğer yazıları içeren koleksiyonunun adıdır. Müellif, hicrî dokuzuncu yüzyılın başlarındaki münşîlerden biriydi ve eseri Hâce Ğiyaṣuddîn Pîr-i Aḥmed-i Ḥâfî adına yazdı.⁴⁰
- 6) *Ferâid-i Ğiyâsî*: Horasan'da yaşayan ve Şeyh Aḥmed-i Câm ailesine atfedilen dokuzuncu yüzyıl münşîlerinden ve yazarlarından Celâleddîn Yûsuf tarafından yazılmıştır. Kitap hicrî ikinci yüzyıldan sekizinci yüzyıla kadar yaşamış olan bilim adamları, hükümdar ve şairlere ait altı yüz elliden fazla dîvânî, ihvânî ve tasavvufî mektubu içermektedir.⁴¹
- 7) *İnşâ-yı Mâhrû*: Hindistan sultanlarından ‘Aynulmulk Multânî’ye (ö. 752/1351’den sonra) aittir. ‘Aynulmulk’un yazı tarzı Farsça yazan yazarların genel yöntemiyle aynıdır. Yazılarda süslü sözler ve atasözleri, Arapça ve Farsça şiirler, bolca Arapça kelimeler ve ifadeler kullanılmıştır.⁴²
- 8) *Destûru'l-kâtib fî ta'yîni'l-merâtib*: Şemseddîn veya Şems-i Münşî olarak bilinen, Hindûşâh Naḥcivânî'nin (ö. 776/1374) oğlu tarafından yazılmış bir kitaptır. H. 761’de bitirilip 767’de Üveys-i İlḥani’ye ithaf edilen bu kitap,

³⁷ Emîr Cihâdî, “Teressül Der ‘Aşr-i Teymûrî,” *Kühen Nâme-yi Edeb-i Fârsî*, c. 2 (1393), s. 87-88.

³⁸ Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 4, s. 351-352.

³⁹ Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 4, s. 327.

⁴⁰ Naşrullah Şâlihî, “Kitâbsınası-yi Tavşîfi-yi Münşeât, mukâtibât ve Nâmehâ,” *Kitâb-i Mâh-i Târîḥ ve Coğrafiyâ*, c. 51-52 (1380/2001), s. 76.

⁴¹ Firûz Merdânî, “Teressül ve nâme-nigârî der edeb-i Fârsî,” *Neşriye-i Keyhân-ı Ferhengî*, c. 147 (1377/1957), s. 40.

⁴² Hamîd Kânberî, *Münşeât Nevîsî*, s. 162.

münşeât ve yazışmaları açısından önemine ek olarak, dönemin toplumsal yapısı hakkında bilgi vermektedir. Kitabın konusu, adından da anlaşılacağı üzere, inşâ ve debîrlik kuralları üzerinedir ve kitapta birçok örnek mektup verilmiştir.⁴³

- 9) *Menşe'u'l-inşâ*: Sultan Huseyin Mîrzâ Baykarâ döneminin münşîlerinden biri olan Ebu'l-Kâsım Şehâbeddîn Ahmed Hâfî tarafından hicrî 938'de derlenmiştir. Eserde Şehâbeddîn Ahmed Hâfî'nin hocası Timurlu dönemi münşîlerinden Nazmuddîn 'Abdulvâsi' Nizâmî'nin yazıları bulunmaktadır.⁴⁴ Eser, Timurlu döneminin genelinde olduğu gibi basit (mürsel) bir nesirle kaleme alınmıştır.
- 10) Ğıyâseddîn Cemşîd el-Kâşî'nin babasına yazdığı mektuplar: Ünlü İranlı matematikçi Ğıyâseddîn Cemşîd el-Kâşî'nin (ö. 832/1429) Semerkand'dan Kâşân'a gönderdiği iki uzun mektubu içermektedir. Mektupların nesri sade olup içinde bazı Arapça kelimeler görülmektedir.⁴⁵
- 11) Kûtbuddîn 'Abdullah b. Muhyî'nin Mektupları: Şîrâzlı Şeyh Kûtbuddîn 'Abdullah'ın (ö. 912/1506) arkadaşlarına ve müritlerine cevaben yazdığı tasavvuf içerikli mektuplardır.⁴⁶
- 12) Seyyid 'Atâ Huseyin Şâhib'in Mektupları: Sadreddîn Ebu'l-Feth Seyyid Muhammed Huseyin-i Çeştî'nin (ö. 825/1421) mektuplarından oluşan bir koleksiyondur.
- 13) Naşreddîn b. 'Abdu'l-mu'min-i Semerkandî'nin münşeâtları: Naşreddîn Semerkandî'nin Timurlu hükümdarı Uluğ Bey'in (ö. 853/1449) hükümdarlığı esnasında yaptığı bazı yazışmaları kapsar. Bu yazışmalar arasında dönemin tarihinin anlaşılmasında çok önemli olan sultâniyât, ihvâniyât, dîvâniyât, resâil gibi farklı türlerden mektuplar bulunmaktadır.⁴⁷
- 14) *Maṭla' -u's-sa'deyn ve Mecma'u'l-bahreyn*: Timurlular devrinde yaşamış İranlı tarihçi ve münşî Kemâluddîn 'Abdurrezzâk b. Celâluddîn İshâk es-Semerkandî (ö. 887/1482) tarafından yazılan bu mektuplar, Timurlu devrinin fermanlarını, fetihnâmelerini ve diğer sultanî yazılarını kapsayan dîvânî mektuplardan örnekler içermektedir.⁴⁸ 2004 yılında 'Abdulhuseyn Nevâî tarafından neşredilen eserde, müellifin yazma usulü edebî abartılardan uzaktır.

⁴³ Zebîhullah Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, c. 3, s. 810.

⁴⁴ Ebu'l-kâsım Şehâbeddîn Ahmed Havâfî, *Menşeu'l-İnşâ* (tashih Rüknuddîn Humâyûn Ferruh), *İntişârât-i Dânişgâh-i Millî-i Îrân*, Tahran, 1357/1978, s. 13-14.

⁴⁵ Âdil Bihnâm, "Âdâb-i Debîrî ez Kârn-i Heftum tâ Mu'âşır," s. 45.

⁴⁶ Âdil Bihnâm, "Âdâb-i Debîrî ez Kârn-i Heftum tâ Mu'âşır," s. 47.

⁴⁷ Âdil Bihnâm, "Âdâb-i Debîrî ez Kârn-i Heftum tâ Mu'âşır," s. 48.

⁴⁸ Emîr Cihâdî, "Teressül Der 'Aşr-i Teymûrî," s. 90.

- 15) *Nâme-i Nâmî (İnşâ-yı Gıyâsuddîn)*: Hândmîr adıyla bilinen İranlı tarihçi Gıyâsuddîn b. Hâce Humâmuddîn Muhammed-i Şîrâzî'ye (ö .942/1535-36) ait dîvânî mektupların bir derlemesidir. Muhtemelen 927/1521'de tamamlanan bu eserde İran, Horasan ve Maverâünnehir'e ait hicrî dokuzuncu yüzyılın tarihî mektupları, belgeleri ve fermanlarını bulmak mümkündür. Timurlu döneminin nesir üslûbuna dayanan mektuplar, zorlayıcı nesirden uzaklaşarak sadelik ve akıcılığa dönmüştür.⁴⁹

2.4. Hicrî Onuncu Yüzyıldan On Üçüncü Yüzyıla Kadar Geçen Dönem

İtnâb, bu dönemin nesrinin özelliklerinin başında gelir ve buna daha çok tarihî ve betimleyici nesir veya münşeatlarda özellikle de sultâniyâtta rastlanır. Münşîlerin yazışmalarına bakıldığında Safevî döneminin nesri önsöz (dîbâce), başlık ve bazı açıklamalar dışında daha basit ve daha az süslü olma eğilimindedir. Girişler daha kısa, eş anlamlı kelimeler, cümleler ve peşpeşe gelen seciler çok daha azdır. Hint teressül ve yazışmalarında da aynı durum görülür. Süslü nesir eğiliminde basit nesir daha yaygındır ve nedeni de oradaki müellif ve münşîlerin Timurlular döneminin sonuyla aynı yolu izlemeleridir; ama daha sade bir nesre yönelinmiştir.⁵⁰

Teressül ve inşâ, değişen nesir üslûbu ile bu çağda da yaşamaya devam etmiştir. Osmanlı ülkesinde, İran ve Hindistan'da münşîler devlet kademelerinde görev yaptılar ve hem hususî hem de resmî nitelikte mektuplar kaleme aldılar. Bu döneme ait kitaplar arasında inşâ sanatını öğreten, inşâ kurallarını ve örneklerini ifade etmede öncekilere nazaran daha değerli kitaplar da vardı. Ayrıca, önceki müelliflerin tarzında, inşâ kurallarını belirtmenin yanı sıra, yazışmalar için bir model olarak el yazması örnekleri ve her sınıfa hangi başlık, lakap, hitap, unvan ve sıfat verileceğine ve onlara hitap ederken kullanılması gereken üslûba ilişkin talimatları ifade eden yeni mecmualar ortaya konuldu.⁵¹

Timurlular döneminde düzyazıda hızla meydana gelen gerileme Safevîler döneminde de görülürken bu dönemde daha da hızlanmıştır. Bu devirde eski dil ortadan kalkmış ve dönemin nesri güncel ve yaygın dile dayanır hale gelmiş, bilginin temeli bozulmuştur. Eğitimde görülen eksiklikler ve Derî kelimelerinin unutulması nedeniyle

⁴⁹ Âdil Bihnam, "Âdâb-i Debîrî ez Kâr-i Heftum tâ Mu'âşir, s. 54.

⁵⁰ Zebîhullah Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, cilt 5, s. 917-918.

⁵¹ Zebîhullah Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, cilt 5, s. 270.

Farsça yazılan eserlerin sayısında bir düşüş yaşanmıştır. Az sayıda eser kaleme alınmış ve çoğu zaman sadece Arapça kitaplar okunmuştur. Münşilik kısa süreli bir eğitim sonrası icra edilir hale gelmiş, kâtipliğin dili sıradanlaşmıştır.⁵²

Edebî gerileme Afşârlılar ve Zend dönemlerinde ve özellikle nesirde belirgindi. Bu dönemin münşileri arasında önde gelen kişilerden biri Nâdirî Pîşgâh'ın kâtibi Mîrzâ Mehdî Hân-ı Esterâbâdî'dir.⁵³ Bu dönemden günümüze kalan mecmualar arasında şunlar yer almaktadır:

- 1) Meybudî'nin Münşeâtı: Kadı Mîr Huseyin b. Mu'înuddîn Meybudî (ö. 911/1505) dönemin ünlü mantık ve hikmet âlimlerinden biridir. Meybudî'nin münşeâtları genellikle kişisel ve biyografi şeklinde, çoğu formalite içermeyen, ihvâniyât türü mektuplardır. Eserin üslûbu, Timurlu münşeâtların genel ve alışılmış üslûbu ile aynıdır. Bunun dışında kitabın nesir tarzı, süslü nesre meyillidir.⁵⁴
- 2) *Le'tâifu'l-inşâ*: Sekizinci yüzyılda münşiler ve debîrler için yazılmış teressül (yazışma kuralları) alanındaki örnek ve öğretilerin bir koleksiyonudur. Bu kitabın yazarı, doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmeyen Naşrullah b. 'Ala el-Bennâ el-Neseî'dir. Bazı kanıtlara göre müellif, muhtemelen sekizinci yüzyılda yaşamış ve İlhanlarının sarayında debîrlük yapmıştır.⁵⁵
- 3) *Münşeâtü's-selâtîn*: Tarihî kaynaklar arasında da yer alan bu dönemin en önemli koleksiyonlarından biri olan ve "Feridûn Bey Münşeâtı" olarak da bilinen eserdir. Feridûn Ahmed Bey (ö. 991/1583) bu koleksiyonu bin sekiz yüz seksen mektuptan derleyip Osmanlı padişahı III. Murâd'a ithaf etmiştir. 1274/1857 yılında İstanbul'da basılan eserde, Osmanlı padişahlarının İran'daki Türk emirlerine ve o dönemin diğer padişahları ve büyüklerine hitaben yazdıkları Farsça ve nadiren Türkçe mektuplar yer almaktadır.⁵⁶
- 4) *Şahîfetu'l-ihlâş*: Osmanlı padişahlarından Yavuz Sultan Selîm (ö. 926/1520) adına yazılan bu eseri, Câmî'yi taklit eden 'Abdulğaffâr Şâdıkî Huseynî Nişâbûrî el-Herevî kaleme almıştır.⁵⁷

⁵² Sîrûs Şemîsâ, *Sebk-şinâsî-yi Nesr*, s. 214-215.

⁵³ Muhammed Takî-yi Bahâr, *Sebk Şinâsî*, Çâphâne Sepehr, Tahran, 1355/1976, c. 3, s. 310.

⁵⁴ Emîr Cihâdî, "Teressül Der 'Aşr-i Teymûrî," s. 79-80.

⁵⁵ Horasanî-Mudebberî-Rehmanîyân, "Mü'erefi ve Sebk şinâsî-yi Nusûha-yi Haţtî-yi Le'tâifu'l-inşâ," *Feşl Nâme-yi Taḥaşşüşî-yi Bahâr-i Edeb*, S. 31 (1395), s. 43.

⁵⁶ Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 71.

⁵⁷ Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 270.

- 5) *Bedâyi' u 'l-inşâ*: Teressül alanındaki bir diğer kitap “İnşâ-yı Yûsufî” olarak da adlandırılan *Bedâyi' u 'l-inşâ*’dır. Bu kitap Hindistan’da Bâbürlü sarayında münşî olarak çalışan Mevlânâ Yûsufî (Yûsufî b. Muḥammed b. Yûsuf el-Herevî) tarafından yazılmıştır. Müellif, inşâ sanatı ve Hindistan’la ilgili kıymetli bilgiler içeren bu kitabı 940/1533-34’te oğlu Refî‘uddîn Huseyin ve talebeleri için üç bölüm hâlinde (muhâverat, mektuplar ve tevki‘ler) derlemiştir.⁵⁸
- 6) Şah Ṭâhir’in Münşeâtı: *İnşâ-i Ṭâhir* (ö. 953/1546) adlı münşeât koleksiyonu *Rûḥ-efzâ İnşâsı* olarak da bilinir ve nüshaları mevcuttur. Şâh Ṭâhir’in bu eseri, İran (Şah Ṭahmâsb) ve Hindistan (Dekken kralları) padişahlarına veya diğer halklara yazdığı mektupları içerir.⁵⁹
- 7) Feyzî-i Feyyâzî’nin Münşeâtları: Celâleddîn Ekber Feyzî-i Feyyâzî’nin (ö. 954/1547) münşeâtları, hadiseleri naklederken oldukça basit, diğer durumlarda ise secili, akıcı ve sade bir şekilde yazılmıştır. Feyzî’nin münşeât koleksiyonu, ‘Aynu’l-Mulk Şîrâzî’nin (ö. 1003) oğlu Nûreddîn Muḥammed adlı yeğeni tarafından derlenmiş ve *Laṭîfe-i Ğaybî* adı verilmiştir.⁶⁰
- 8) Hân Aḥmed Geylânî’nin Mektupları: Hân Aḥmed (ö. 1005/1597), Gîlân sultanlarından Karkia hanedanının son üyesidir. Şâh Ṭahmâsb Safevî’nin damadı ve Gîlân’daki hükümdarıydı. Bu eser hicrî onuncu yüzyılın ikinci yarısında İran’ın, özellikle Gîlân bölgesinin tarihini ve sosyo-politik meselelerini içeriyor olması bakımından önemlidir.⁶¹
- 9) Hâce Ebu’l-Feth Geylânî’nin Münşeâtları: Geylânî, Hindistan’ın ünlü padişahı Ekber Şah’ın ünlü münşîlerinden biridir. Hicrî 954/1547’de doğan bu zâtın münşeâtları genellikle ihvâniyât türündendir. Yer yer büyük şairlerin şiirlerini de içeren eser, sade ve akıcıdır. Kısa mektuplarından örnekler içeren münşeâtların bir kısmına “Çehâr-bâğ” da denilmiştir.⁶²
- 10) *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî*: Hicrî 971/1564’de doğan Nakşibendiyye tarikatının büyük liderlerinden “İmâm-ı Rabbânî” adıyla bilinen Şeyh Aḥmed

⁵⁸ Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 1003; Yan Ripka (Jan Rypka), *Târîḥ-i Edebiyyât-i Îrân Ez Devrân-i Bâstân Tâ Kâcârîye*, Şirket-i İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1381/2002, s. 442-443.

⁵⁹ Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 1023.

⁶⁰ Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 1004.

⁶¹ Naşrullah Şâlihî, “Kitâbsinasî-yi Tavşîfi-yi Münşeât, mukâtibât ve Nâmeḥâ”, s. 83.

⁶² Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 1004.

es-Sirhindî'ye ait mektuplardır. Arkadaşlarına, akrabalarına ve müritlerine yazdığı mektuplar 1926'da üç cilt hâlinde Hindistan'da neşredilmiştir.⁶³

- 11) *Teressül-i Manşûrî*: Manşûr b. Muhammed b. 'Alî tarafından Şâh Tahmâsb'ın (ö. 984/1576) hükümdarlığının son günlerinden başlayarak yaklaşık 1032/1632'ye kadar yazılmış mektupların bulunduğu mecmuadır. Yazar, kitabın girişinde talebelerine inşâ sanatını öğretmek için dönemin büyüklerine ait bazı mektuplarını örnek olarak kullandığını belirtmektedir.⁶⁴
- 12) *Mukâtebât-i 'Allâmî (Ruḡ'ât-ı Ebu'l-Faẓl)*: Şeyh Ebu'l-Faẓl'ın (ö. 1011/1602) mektuplarının derlemesidir. "Ebu'l-Faẓl'ın inşâsı" olarak da bilinir. Bu yazışma koleksiyonu üç defterden oluşmaktadır.⁶⁵
- 13) *İrşâdu't-Ṭâlibîn (İnşâ-i Herkern)*: Muthurâ-Dâs Kanbûh-i Multânî'nin oğlu Herkern tarafından hicrî on birinci yüzyılda arkadaşlarının isteği üzerine yazılmış ve yedi bölüme ayrılmıştır. Kitabın her bölümünde sultânî mektuplar, fermanlar, ruhsatlar, arızalar, ihvânî mektupları, temessuk mektupları, dinî isnatlar, unvanları gibi inşâ yazımı konusunda örneklerle yer verilmiştir.⁶⁶
- 14) *Tuḥfetu's-sultâniye*: Hicrî 11. yüzyılın kâtibi Ḥasan b. Gül Muhammed tarafından yazılmıştır.⁶⁷
- 15) *Münşeât-i Nemekîn*: 1006/1598 yılında Ebu'l-Kâsım Nemekîn-i Huseynî tarafından onuncu ve on birinci yüzyıl başlarında yaşamış şair ve yazarların yazılarından derlenmiştir. Dilbilgisi açıklamaları ve her bir muhatap için kullanılması gereken başlık ve unvanları içeren resmî ve özel mektuplardan oluşur. *Münşeât-i Nemekîn* sekiz bölüm hâlinde düzenlenmiştir.⁶⁸
- 16) *Münşeât-i Ḥâce İskender Bey Münşî (Teressül-i Men)*: Safevî döneminin önde gelen yazarlarından, hicrî 968/1561'den sonra doğan münşîliğiyle ünlü İskender Bey Türkman'ın kitabıdır. İskender Bey, hicrî 1221'den itibaren Şâh 'Abbâs sarayının münşîliğine seçilmiştir.⁶⁹
- 17) *Tuḡrâ Ruḡ'âtı* (Kısa Mektupları): On birinci yüzyılın parlak bir şairi ve yazarı olan Mollâ Tuḡrâ-yi Meşhedî'den birçok risâle ve münşeât kalmıştır. Bu

⁶³ Âdil Bihnâm, "Âdâb-i Debîrî ez Kârn-i Heftum tâ Mu'âşir", s. 49.

⁶⁴ Zebîhullah Şafâ, *Târîḡ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 271.

⁶⁵ Zebîhullah Şafâ, *Târîḡ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 1065.

⁶⁶ Zebîhullah Şafâ, *Târîḡ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 271.

⁶⁷ Zebîhullah Şafâ, *Târîḡ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 271.

⁶⁸ Zebîhullah Şafâ, *Târîḡ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 1061.

⁶⁹ Zebîhullah Şafâ, *Târîḡ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 1089.

risâleler süslü bir yazıyla yazılmış olup, her birinin kendine has bir konusu vardır.⁷⁰

- 18) *Murâselât-i lu'l-elbâb*: Kapsamlı nüshasının diğer adı *Mecma'u'l-inşâ* olan *Murâselât-i lu'l-elbâb*, İran kralından ve komşu ülkelerden ve onların vezirlerinden gelen mektuplar ile Selçuklu Sultanı Alparslan döneminden başlayıp II. Şâh 'Abbâs saltanatına kadar gelen fermanlar ve fetihnâmelerden oluşan bir derlemedir. Bu derleme 1052/1642'de Ebu'l Kâsım Evoglu Haydar tarafından hazırlanmıştır.⁷¹
- 19) *Münşeât-ı (Ruḡ'ât-ı) Celâl*: Mîrzâ Muhammed Celâluddîn Tabâtabâî, münşîyane ve süslü nesirleriyle ünlü, hicrî on birinci yüzyıl şair ve nesir yazarlarındandır. Yaşadığı dönemin çoğu yazarı gibi Hindistan'a göç etmiştir.⁷²
- 20) *Münşeât-i 'Abdu'l- 'Alî Tebrîzî (Nâzîru'l-Memâlik)*: “Nâzîru'l-Memâlik” lakaplı 'Abdul-'Alî Tebrîzî'nin münşeâtı, Haydarâbâd'ın bazı emirleri adına yazılmış bir mektup koleksiyonudur. Bu mektupların muhatapları on birinci yüzyıl Hindistanı'nın önde gelenleridir.⁷³
- 21) Emânî'nin Kısa Mektupları (Ruḡ'a): Mîrzâ Emânullah (ö. 1047/1637) parlak bir şair ve münşî idi. İnşâ hakkında kaleme aldığı bu kitap dört bölümden oluşmaktadır.⁷⁴
- 22) Bîdil-i 'Azîmâbâdî'nin Kısa Mektupları: Dönemin yenilikçi ve yetenekli şairi Bîdil 'Azîmâbâdî'nin (ö. 1133/1721) “Dört Unsur” adında bir münşeât koleksiyonu vardır. Söz konusu eser tarikat yolunun gidişatı ve âriflerin ahvalinden bahsedilmesiyle ilgili olup, kitabın tamamı süslü bir nesir ile yazılmıştır. Eser, 289 ihvânî mektubu içerir.⁷⁵
- 23) *Ževâbitu'l-inşâ*: Seyyid 'Alî Nâgihan tarafından yazılan bu eser on ikinci yüzyıla aittir ve emirlerine yazdığı mektupları içerir.⁷⁶
- 24) Mîrzâ Muhammed Hân -ı Esterâbâdî'nin münşeâtları: Hicrî on ikinci yüzyılda İran'daki en büyük münşîsidir. İnşâda ana ve baskın üslûbu, hicrî yedinci ve sekizinci yüzyılların süslü ve sanatlı risâle müelliflerinde görülen tarzın devamıdır. Bu koleksiyonda Rızâ Kûlî Mîrzâ'nın “‘Arûsî-nâmesi” ve çok sayıda

⁷⁰ Zebîhullah Şafâ, *Târîḡ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 1105-1106.

⁷¹ Zebîhullah Şafâ, *Târîḡ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 1005-1006.

⁷² Zebîhullah Şafâ, *Târîḡ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 1098-1099.

⁷³ Zebîhullah Şafâ, *Târîḡ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 1005.

⁷⁴ Zebîhullah Şafâ, *Târîḡ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 1005.

⁷⁵ Zebîhullah Şafâ, *Târîḡ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 1118-1119.

⁷⁶ Zebîhullah Şafâ, *Târîḡ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 270; Şafâ, c. 5, s. 1109.

ve farklı resmî, sultânî, ihvânî ve kişisel mektuplar yer almaktadır. Bu mektuplar, yazım biçimleri açısından bazen süslü bazen de basit nesirle yazılmıştır.⁷⁷

2.5. Hicrî On Üçüncü Yüzyıldan On Dördüncü Yüzyıla Kadar Geçen Dönem

Afgân istilası nedeniyle Safevî hanedanının sona ermesinin ardından İsfahân kütüphaneleri yağmalanarak halkın eline geçmişti. Diğer taraftan özellikle Herat ve Semerkant merkezli birçok kitaba ev sahipliği yapan Delhi saray kütüphaneleri, Nâdir Şah'ın birlikleri tarafından yağmalanıp İran'a getirildi. Kaçar döneminde ulema ve ediplerin bu eski kitaplara aşinâlığı, insanların eski şiir ve nesre ilgi duymasını sağladı. Kaçar döneminin en ünlü yazarı Mîrzâ Ebu'l-Kâsım Kâimmağâm-ı Ferâhanî (ö. 1251/1835), yeni bir üslûba sahip olan ve münşeâtı ünlü Muhammed Şah'ın (ö.1848)⁷⁸ vezirliğini yapmıştır. Kâimmağâm-i Ferâhanî, zevkine ve zarafetine güvenerek güncel meseleleri, döneminin ortak dili ve terimleriyle ve *Gülistân-ı Sa'dî* üslûbuyla edebî bir bağlamda sunmuştu. Müellif, Kaçar dönemi Fars nesrini canlandıran kişi ve Fars nesir tarihinin dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Kaleme aldığı münşeâtları basitleştirmeye dayalıdır. Kâimmağâm-ı Ferâhanî'den sonra, nesirde sadeleştirme akımı yaygınlaşmış ve Ferhâd Mîrzâ Mu'temedü'd-devle ve Emîr Nizâm Gerûsî gibi kişiler bu doğrultuda ilerlemiştir. Meşrutiyet döneminin nesri, Kaçar dönemi ile Pehlevî döneminin düzyazısı arasındaki ara düzyazıdır. Fetih 'Alî Şâh döneminde İran ile Avrupa arasındaki ilişkiler gelişmiş, bunun meyvesi İran'a matbaanın getirilmesi, gazetenin kurulması ve yapılan tercümelerin yaygınlaşması olmuştur. Meşrutiyet döneminde temel ihtiyaç, yeni ve özgürlükçü fikirlerin halka sade bir dille iletilmesiydi; dolayısıyla nesrin sade ve özlü olması gerekiyordu.⁷⁹ Dönemde ön plana çıkan inşâ eserleri şunlardır:

1. Kâimmağâm-ı Ferâhanî Münşeâtları: Mîrzâ Ebu'l-Kâsım-ı Ferâhanî'nin (ö. 1214/1799) (Büyük Mîrzâ) Kaçar döneminde yazdığı idarî ve özel mektuplardan oluşan bir koleksiyondur. Ferâhanî kendi döneminde basit nesir yazarlığının kurucusudur.⁸⁰

⁷⁷ Zebîhullah Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 1126-1127.

⁷⁸ Muhammed Şah Kaçar 1834'ten 1848'e kadar İran şahı olarak hüküm süren Kaçar hanedanının üçüncü şahıydı. Fath 'Alî Şah'ın torunu ve 'Abbâs Mirza'nın (ö. 1833) oğluydu.

⁷⁹ Sîrûs Şemîsâ, *Sebk-şinâsî-yi Nesr*, s. 237-245.

⁸⁰ Muhammed Taqî-yi Bahâr, *Sebk Şinâsî*, c. 3, s. 149-150.

2. *Sefînetu'l-ferâmîn (Sefînetu'l-inşâ)*: Mîrzâ Muhammed Münşî Nâ'înî'nin (ö. 1267/1851) mektup ve münşeât koleksiyonudur. *Sefînetu'l-inşâ*, dönemin en itibarlı edebî metinlerden ve Fars dilindeki mükemmel örneklerinden biridir. Ayrıca daha az yerde kaydedilmiş olan ve bu nedenle Kaçar döneminin ana ve orijinal kaynaklarından biri olabilecek tarihî meseleler başta olmak üzere çeşitli bilgiler içermektedir. Kitap, Fetḥ 'Alî Şâh döneminde yaşanan bazı olayların ve o dönemde padişahın kaleme aldığı bazı kaynakların anlatımını içermektedir.⁸¹
3. Brahman'ın Kısa Mektupları: Hicrî 1268 veya 1273'te ölen Çandarbahân Brahman, hicrî on birinci yüzyılın ünlü bir şairi ve münşîsidir. Brahman'ın münşeât koleksiyonu, Şâh Cihan'a, Bâbürlü vezirlere ve bazı büyük emirlerine yazdığı mektupları içerir.⁸²
4. *Münşeât-i Neşât*: Seyyid 'Abdulvehhâb Neşât-ı İsfahânî (ö. 1244/1828) h. 1218'de 43 yaşındayken Tahran'a gelip Fetḥ 'Alî Şâh'ın sarayında münşîlik yaparak "Mu'temeduddevle" lakabını almıştır. Daha sonra Resâil-Dîvân başkanlığına atanan müellif, Şâh'a eşlik edip saltanat kararnâmeleri, fermanları ve Şâh'ın özel mektuplarının çoğunu kaleme almıştır. Müellifin el yazısı ve inşâsı zamanında örnek teşkil etmiş ve elden ele dolaşmıştır.⁸³
5. Vakâyî' - Nigâr Münşeâtları: "Vakâyî' - Nigâr" lakaplı Mîrzâ Muhammed Şâdık Humâi-yi Mervezî (ö. 1250/1834), Fetḥ 'Alî Şâh'ın münşîsidir.⁸⁴
6. Sahib dîvân Münşeâtları: Mîrzâ Takî 'Alîâbâdî (ö. 1256/1840) deneyimli bir yazardı ve Fetḥ 'Alî Hân -i Şabâ tarafından Fetḥ 'Alî Şâh'ın sarayına getirilerek önce özel münşî olarak çalıştı. Üç yıl sonra ise saraydaki idarî ve dîvânî kalemlerin başına atandı. Kâimmağâm münşeâtında kendisinden saygıyla bahseder ve onu bir yazı ustası olarak över.⁸⁵
7. *Mîrzâ Tâhir-i Dîbâçe- Nigâr Münşeâtı*: Mîrzâ Tâhir-i Dîbâçe Nigâr'ın (ö. 1270-75/1854-1859) önemli eseri *Genc-i Şâyigân* kitabıdır. Bu eserde Mîrzâ Ağa Hân-i Nûrî (ö. 1243/1865) hakkında şiir söyleyen şairlerin biyografisi yer almaktadır.⁸⁶

⁸¹ Naşrullah Şâlihî, "Kitâbsınâsî-yi Tavşîfi-yi Münşeât, mukâtibât ve Nâmeḥâ, s. 93-94.

⁸² Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 1109.

⁸³ Yahyâ Âriyenpûr, *Ez Sabâ Tâ Nîmâ*, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran, 1372/1993, c. 1, s. 29-30.

⁸⁴ Yahyâ Âriyenpûr, *Ez Sabâ Tâ Nîmâ*, c. 1, s. 75-76.

⁸⁵ Yahyâ Âriyenpûr, *Ez Sabâ Tâ Nîmâ*, c. 1, s. 58-59.

⁸⁶ Muhammed Takî-yi Bahâr, *Sebk Şinâsî*, c. 3, s. 333.

8. *Guzârişhâ ve Nâmeihâ-yi Dîvânî ve Nizâmî-i Emîr Nizâm Gerûsî*: Nizâmî Emîr Nizâm Gerûsî'ye (ö. 1278/1862) ait metinlerin toplandığı bu kitapta tarihî değere sahip 146 mektup ve belge yer almaktadır. Eser, özellikle Kürt ayaklanmasının çeşitli yönlerine, bunların nasıl bastırıldığına ve h. 1297'de bölgedeki olaylara ışık tutmaktadır.⁸⁷
9. *Nigâristân ve Nev-bâve*: Ebu'l-Berekât Munîr-i Lâhûrî (ö. 1254/1838), Hindistan'ın ünlü münşîlerinden biridir. Yazara ait münşeâtlarından bugün elimizde *Nigâristân* ve *Nev-bâve* adlı iki koleksiyon vardır. *Nigâristân* kırk beş uzun ve on dört kısa mektuptan oluşmaktadır. Birçok yazma nüshası olan eser birkaç defa basılmıştır.⁸⁸
10. *Münşeât-i Bedâyi '-ı Nigâr*: Muhammed Şâh ve Nâsiruddîn Şâh döneminde yaşayan Mîrzâ Muhammed İbrâhîm Nevvâb-i Tahranî (ö. 1299/1882) soylu ve devlet yazarlarından biri olup, bir süre Hariciye Nezâreti dairesinde münşîlik yapmıştır. Yazarın, Mîrzâ Huseyin Hân Muşiruddevle Sipehsâlâr'ın eylemlerini şiddetle eleştirdiği '*Abvetu'l-nâzirîn* ve '*Abvetu'l-hâzirîn* adlı başka bir eseri daha vardır.⁸⁹
11. Ferhâd Mîrzâ'nın Münşeâtı: Ferhâd Mîrzâ'nın (ö. 1233/1818) münşeâtını içeren bu kitap, h. 1252-1291 arasındaki Şâh'a ve çeşitli şahsiyetlere hitaben yazılmış kırk yedi edebî ve tarihî mektup içermektedir. Mektupların çoğunun içeriği, genelde Kaçar döneminin sosyal ve tarihî durumunu, özelde ise bahsi geçen yıllar arasındaki olayları yansıtmaktadır. Mektuplar, genellikle Farsça olmak üzere, düzyazı, ironi ve özgün yorumlarla yazılmış olup, müellif Arapça kelime kullanmaktan kaçınmıştır.⁹⁰
12. Fâzıl Cem Münşeâtları: Fâzıl Cem (ö. 1319/1901) Nâsiruddîn Şâh Kaçar devrinde İmâmiyye müctehidleri, muhaddisleri ve fakihleri arasında zikredilir. Fâzıl'ın münşeâtları arasında seyahatnâmeler, taziye mektupları, noktasız mektuplar gibi çeşitli türlerden yazılar yer almakta olup, şiirlerinin ise mektupların sonunda, gazel ve mesnevî gibi farklı türlerde yazıldığı görülmektedir.⁹¹

⁸⁷ Naşrullah Şâlihî, "Kitâbşinasî-yi Tavşîfi-yi Münşeât, mukâtibât ve Nâmeihâ, s. 107.

⁸⁸ Zebîhullah Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, c. 5, s. 1093.

⁸⁹ Yahyâ Âriyenpûr, *Ez Sabâ Tâ Nîmâ*, c. 1, s. 145.

⁹⁰ Naşrullah Şâlihî, "Kitâbşinasî-yi Tavşîfi-yi Münşeât, mukâtibât ve Nâmeihâ, s. 111.

⁹¹ Naşrullah Şâlihî, "Kitâbşinasî-yi Tavşîfi-yi Münşeât, mukâtibât ve Nâmeihâ, s. 111-112.

13. Mişbâh Münşeâtı: Hicrî on dördüncü asırda yaşayan Mîrzâ Azîzullah Hân Mişbâh'ın, on bölümden oluşan “Fenn-i Celîl-i Nâme Nivîsî” adlı kitabın her türlü mektup ve yazışmaların nasıl yapılacağını öğreten bir kitaptır.⁹²

⁹² Naşrullah Şâlihî, “Kitâbşinasî-yi Tavşîfî-yi Münşeât, mukâtibât ve Nâmehâ, s. 120.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESAD EFENDİ KOLEKSİYONUNDA BULUNAN FARŞA MÜNŞEÂT MECMUALARI

3.1. Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi (1789-1848) ve Kütüphanesi

Sahaflar Şeyhi Aḥmed Efendi'nin oğlu olduğu için “Sahaflar Şeyhizâde” lakabıyla tanınan Mehmed Esad Efendi (1789-1848), on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı kültür tarihinin en önemli isimlerinden biridir. 6 Aralık 1789'da Ayasofya yakınlarında bir evde dünyaya gelen Esad Efendi'nin soyu Malatya'nın Arapkir kazasında metfun Seyyid Battal Gâzi'nin amcası Hüseyn Gâzi'ye kadar uzanmakta ve aile böylece seyyid olduğunu iddia etmektedir. Ailenin 1738'de İstanbul'a göç etmesi sonucu Esad Efendi'nin babası Aḥmed Efendi bir yandan eğitimi sürdürmüş, öte yandan kitap satışıyla meşgul olmuştur. “Sahaflar Şeyhliği” makamına getirilen Aḥmed Efendi, Süleymaniye medreseleri müderrisliği, Kudüs ve Mısır kadılığı gibi yüksek ilmî ve hukukî mevkilerde bulunmuş, 1804'te Medine kadılığına atanması üzerine bu görevi yerine gitmek için bindiği geminin Süveyş'te batması sonucu vefat etmiştir. Aynı gemide bulunan oğlu Esad Efendi ise kurtulmuş ve Mısır Valisi Hurşid Paşa'nın yardımıyla İstanbul'a dönmüştür.¹

Babasının görev aldığı şehirlerde hem babasından hem de mahallî hocalardan dersler alan Esad Efendi, kuvvetli bir tahsil görmüştür. Babasının vefatı sonrası İstanbul'a dönen ve dönemin önemli devlet adamlarından ve koleksiyon sahiplerinden Mevlevî

¹ Esad Efendi'nin hayatı için bkz. Ziya Yılmaz, “Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde”, *DİA* c. 11 (1995), s. 341-345; Nazlı Vatansever, “Sahaflarşeyhizade Vakanüvis Esad Efendi'nin (1789-1848) Kendi Kaleminden Oto/biyografik Metin Parçaları”, *Toplumsal Tarih Akademi* 1 (2022), 8-21.

Hâlet Efendi'nin (ö. 1822) himayesinde tahsil hayatını sürdüren Esad Efendi, aralarında Şeyhülislâm Çerkez Halîl Efendi'nin de bulunduğu birçok kişiden ders almıştır.²

8 Mayıs 1808'de tedris hayatına başlayan Esad Efendi, 7 Kasım 1819'da Sahn-ı Semân'a kadar yükselmiş ancak geçim sıkıntısı sebebiyle tedrisi bırakıp naiplik (Adapazarı, Kütahya ve Birgi) ve meşihat mektupçuluğu gibi görevlerde bulunmuştur. Daha sonra İstanbul kadılığı vekayi kâtipliği yapan Esad Efendi, Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi'nin vak'anüvislikten azledilmesi üzerine 29 Eylül 1825'te bu göreve getirilmiş ve ölümüne dek bu görevde kalmıştır. Esad Efendi, yazdığı *Tarih*'in müsveddelerini Sultan II. Mahmud'a takdim etmiş ve 10.000 kuruş atıyye ile taltif edilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını anlattığı eseri *Üss-i Zafer*'in müsveddelerini de padişaha takdim eden Esad Efendi, bunun karşılığında Evkaf Müfettişliği ve Üsküdar Mahreci payesiyle ödüllendirilmiştir. *Üss-i Zafer*'in Esad Efendi'ye Matbaa-i Âmire ve Takvimhane Nazırlığı gibi üst düzey idarî görevlere giden yolu açtığı söylenebilir.³

1828'de Rus cephesine gönderilen Osmanlı ordusunda ordu kadısı olarak yer alan Esad Efendi, sefer esnasında şahit olduğu olayları kaleme almıştır. Ordu Şumnu'da iken vak'anüvislik hizmetini görmesi için İstanbul'a çağırılmıştır ve 11 Eylül 1828'de Üsküdar kadılığına tayin edilmiştir. Bir yıl sonra Mekke pâyesiyle görevden alınıp kendisine Yalova kadılığı verilmiştir. 1831'deki genel nüfus sayımında Şehirköy ve Sofya'da görevlendirilen Esad Efendi, 1 Kasım 1831'de neşrine başlanan ilk Türkçe gazete *Takvîm-i Vekâyi*'nin nâzırı ve başyazarı olarak atanmıştır. Daha sonra Matbaa-ı Âmire'nin de başına getirilen Esad Efendi, 1833'te mevcut görevlerine ilâveten İstanbul kadılığıyla da görevlendirilmiş ve Aralık 1835'e dek bu görevde kalmıştır. 6 Eylül 1835'te Anadolu kazaskerliği payesi ve büyükelçilik unvanıyla Muhammed Şah'ın tahta çıkışını tebrik için İran'a elçi olarak gönderilmiş ve bir yıldan fazla bir süre İran'da kalmıştır. İran dönüşü sağlık sorunları sebebiyle sadece vak'anüvislik görevine devam eden Esad Efendi, Ağustos 1838'de yeni kurulan Karantina Meclisi'ne üye seçilmiştir. 4 Aralık 1838'de Rumeli kazaskerliği payesi almış ve Tanzimat'ın ilanından sonra Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye üyesi olmuştur.

² Şükrü Maden, "Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'nin Beyzâvî Savunusu: İnceleme ve Metin", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 20 (2021), s. 302

³ Ziya Yılmaz, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", s. 341.

Sonraki yıllarda Nakibüleşraf (Ağustos 1841'den vefatına dek), Rumeli kazaskerliği (Mayıs 1843-Ekim 1844), Meclis-i Maârif-i Umûmiyye azalığı (1846), Mekâtib-i Umûmiyye Nâzırlığı (1847) gibi görevlerde bulunan Esad Efendi, Meclis-i Maârif-i Umûmiyye reisliği görevinde iken 11 Ocak 1848'de vefat etti. Devrin önde gelenlerinin katıldığı cenaze namazı Sultan Ahmed Cami'de kılındı ve Yerebatan'da yaptırdığı kütüphanenin bahçesine defnedildi.⁴

Esad Efendi, dönemin önemli siyasî hadiselerinin birçoğuna şahit olmuş, bazılarında ise bizzat yer almıştır. II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından önce kurduğu Eşkinici Ocağı'nın teşkilatına dair bir hüccet kaleme alan ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması hakkındaki fermanı Sultan Ahmed Cami kürsüsünden okuyarak halkla paylaşan kişi Esad Efendi'dir.⁵ Dönemin kaynaklarında güvenilir, çalışkan, zeki, âlim ve şair bir zat olarak nitelenen Esad Efendi, siyasî ve idarî faaliyetlerinin yanı sıra birçok eser de kaleme almıştır. Yazdığı kitaplar arasında, Muharrem 1237 – Zilhicce 1241 (Ekim 1821 – Temmuz 1826) yıllarını ihtiva eden bir *Tarih*'i, *Üss-i Zafer*'i, Osmanlı Devleti'nin teşrifat kurallarını anlattığı *Teşrifât-ı Kadîme* adlı eseri, II. Mahmud'un 1831'de Çanakkale Boğazı'na ve Edirne'ye yaptığı geziyi anlattığı *Sefernâme-i Hayr*'ı, yine II. Mahmud'un 1837'de Tuna vilâyetine yaptığı geziyi anlattığı *Âyâtü'l-hayr*'ı, Tunus'un Osmanlıların fethinden Sultan Abdülmecid dönemine kadar olan tarihini anlattığı *Ahvâl-i Tunus*'u, *Salim Tezkiresi*'ne zeyl olarak yazdığı *Bağçe-i Şafâ-endûz*'u, tarih düşürme kuralları ve bu vadide eser veren şairlerin kısa hayat hikâyelerini kaleme aldığı *Şâhidü'l-müverrihîn*'i, çocuklara öğüt vermek için yazdığı *Pendnâme*'si, Ehl-i Sünnet ve Şi'a arasında abdestle ilgili meseleler üzerine yazdığı *Mesh-i Ricl* ve *Mesh-i Huf* adlı eseri, iman-amel ilişkisini kaleme aldığı *Nasrun 'Azîz*'i, kutsal kitaplarda Hz. Peygamber'in nübüvvetine yönelik işaretleri ele aldığı *Delâilü nübüvvet-i nebiyyinâ*'sı, padişaha itaat ve dua ile sahip olunması gereken ahlaki özellikleri içeren *Mehâsin-i Mecidiyye*'si ve son olarak Allah'ın sübûtî sıfatlarının tarif ve izah edildiği bir risâle olan *Beyânu's-sıfati's-subûtiyyeti'llahi Teâlâ*'sı bulunmaktadır.⁶

⁴ Ziya Yılmaz, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", s. 342.

⁵ M. Münir Aktepe, "Esad Efendi," *MEB İslâm Ansiklopedisi*, c. 4 (1977), s. 363.

⁶ Ziya Yılmaz, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", s. 344.

Telif ettiği çok sayıda eserin yanı sıra şiirleri ve tercümeleriyle de dönemin ilim ve kültür hayatında kendine bir yer edinen Esad Efendi,⁷ hayatı boyunca topladığı çoğu nadide kitaplardan oluşan koleksiyonuyla da adından söz ettirmiştir. Babası Ahmed Efendi ve kendisine intisap ettiği Halet Efendi gibi iyi bir koleksiyoner olan Esad Efendi, kütüphanesine aldığı her bir eseri inceden inceye tetkik etmiş ve birçoğuna ilâvelerde bulunmuştur.⁸ Esad Efendi, topladığı 4000'e yakın yazmayı 1846'da düzenlediği bir vakfiyeyle ilim dünyasının istifadesine sunmuştur.⁹ 1914'te Sultan Selim'deki Medresetü'l-mütehassısın'e, 1918'de ise Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilen ve hâlihazırda Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki 152 koleksiyondan birini oluşturan¹⁰ Esad Efendi Koleksiyonunda sonradan yapılan ilâvelerle 3719'u yazma, 555'i basma olmak üzere 4274 cilt eser bulunmaktadır. Özellikle tarihî ve edebî eserler açısından zengin ve kıymetli olan koleksiyonda 193 münşeât mecmuası/kitabı (*kütübü'l-münşeât*) yer alır.¹¹ Esad Efendi, özenle topladığı kitaplar için Sultan Ahmed'de Yerebatan Caddesi'nde bulunan konağının yanında bir kütüphane binası inşa ettirmiş ve 1846 yılında tanzim ettirdiği bir vakfiye ile tüm kitaplarını vakfetmiştir. Tatil günleri dışında her gün açık olacak olan kütüphanede kitapların dışarıya çıkarılmaması, üç ayda bir sayım yapılması ve tamire muhtaç kitapların kütüphanede tamir edilmesi gibi kurallar konulmuştur. Vakfiyedeki bu şartlar, Esad Efendi'nin koleksiyon üzerinde titizlikle durduğu ve eserlerin korunmasını sağlamaya çalıştığını gösterir.

3.2. Yazma Eserler ve Esad Efendi Koleksiyonunda Yer Alan Farsça Münşeât Mecmuları ve Mektuplar

Yazma eser elle yazılarak ortaya konan her çeşit kitap, risâle, murakka, mektup, levha ve belgenin ortak adıdır.¹² Yazma eserlerin genel olarak a) Metin, b) Metin Dışı

⁷ Ziya Yılmaz, Esad Efendi'nin *Tarih*'ini yayımlamıştır, bkz. Sahhaflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi, *Vak'a-nüvis Esad Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul: OSAV, 2000. Fatih Aydoğan da Esad Efendi'nin Divanı'nı tez olarak çalışmıştır, bkz. "Sahaflar Şeyhi-zâde Esad Mehmed Efendi Divanı," Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.

⁸ Tuba Çavdar Karatepe, "Esad Efendi Kütüphanesi", *DİA*, c. 11 (1995), s. 347.

⁹ Tuba Çavdar Karatepe, "Esad Efendi Kütüphanesi", s. 347.

¹⁰ Bkz. https://suleymaniye.yek.gov.tr/Home/ShowLink?LINK_CODE=3 (Erişim tarihi 25 Şubat 2024)

¹¹ Bu mecmuaların bir listesi için bkz. *Defter-i Kütüphane-i Esad Efendi* (İstanbul: Maḥmûd Bey Matbaası, ts.), s. 192-197. 193 sayısı kütüphanenin çevrimiçi kataloğu taranarak elde edilmiştir. Bkz. <https://portal.yek.gov.tr/works/search/full>

¹² Orhan Bilgin, "Yazma", *DİA*, c. 43 (2013), s. 369.

Unsurlar, c) Fizikî Unsurlar şeklinde üç farklı kategorisi bulunur.¹³ Metin, müellifin yazmak istediği anlam ve ifadelerdir. Bu anlam ve ifadeler somut dünyada varlık bulduğu zaman fizikî bir unsur üzerinde görülmesi gerekir. Metin, anlam ve ifadelerin somutlaştığı yerdir. Metin genellikle *hamdele* ve *salveleden* sonra sebep-i telif bölümü ile başlar. Araştırmacılar burada metnin içeriği, dil ve imlâ özellikleri, vezin ve kafiye kullanımı, belagat ve üslup özellikleri ile tarihsel bağlama bakarlar.¹⁴ Metin dışı unsurlar ise genellikle müellif tarafından yazılmayan, yazma esere sonradan eklenen, yazılı ve görsel unsurlara denir. “Yazma Eser İlmî” veya “Kodikoloji (Codicology)”, yazma eserde ana metne bakmayıp metin dışı unsurları ele alan bir daldır. Metin dışı unsurlar derkenar notları başta olmak üzere yazmanın serüvenini anlamamıza yardımcı olan ve telif kaydı, ferağ kaydı, istinsah kaydı, mütalaa kaydı, mukabele kaydı, sema kaydı, kıraat, arz, icazet ve vakıf kaydı gibi isimlerle anılan kayıtlardır. Sayfa kenarında veya sayfayı kuşatan boşluklarda bulunan derkenar notları haşiyeler, tashihler, şiirler, dualar, fevaid gibi bilgilerdir.¹⁵ Yazma eserde fizikî unsurlar ise cilt, yazı malzemesi, mürekkep ve yazı türü gibi unsurlardır.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonunda 31 cilt yazma içinde 33 adet Farsça münşeât mecmuası yer almaktadır. Koleksiyonda bulunan bu mecmualardan 11’i (no. 1739,¹⁶ 3295/2,¹⁷

¹³ Okan Kadir Yılmaz, *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2018, s. 15.

¹⁴ Açıl-Yazar-Turgut-Kavak (haz.), *Tenkitli Neşir Kılavuzu*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2022, s. 23.

¹⁵ İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018, s. 159, 173-201.

¹⁶ *Mektûbât-ı Muḥammed Masum*, İmâm-ı Rabbânî adıyla tanınan Ahmed Sirhindî’nin (ö. 1624) oğlu Muḥammed Ma’sûm Sirhindî’nin (ö. 1668) mektupları, ilk kez 1745’te Müstakimzâde Süleymân Sadeddîn Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiş ve yapılan bu tercüme Mustafa Demirci tarafından *Mektûbât-ı Muḥammed Ma’sum* adıyla neşredilmiştir (Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul, 2017). Ârif Nevşâhî tarafından yapılan Farsça neşri için bkz. *Mektûbât-ı İmâm Rabbânî* (Erkam Yayınları, İstanbul, 2019).

¹⁷ Ebübekr b. Zekî el-Müteṭabbib’in (ö. 1295 civarı) *Ravzatu’l-kuttâb ve Ḥadîkatu’l-elbâb* başlıklı eser Seyyid Mîr Vedûd Yûnusî tarafından tahkik edilmiştir (Dânişgâh-ı Tebrîz İntişârât-ı Muessese-i Târîh ve Ferheng-i İrân, Tebrîz, 1349/1970).

3297,¹⁸ 3298,¹⁹ 3302,²⁰ 3309,²¹ 3329,²² 3331/5,²³ 3333,²⁴ 3346,²⁵ 3785/26²⁶) daha önce farklı ilim insanları tarafından incelenmiştir. Koleksiyonda yer alıp henüz üzerinde bir çalışma yapılmamış veya kısmen çalışılmış olan yirmi cilt içindeki yirmi iki münşeât mecmuası ise şu numaralarda kayıtlıdır: 1783, 1888/4, 2733/1, 2808/1, 3319, 3320, 3332, 3339/3, 3353/2, 3369/1, 3369/4, 3371, 3431/14, 3435/1, 3436/7, 3440/1, 3628/7, 3628/9, 3673/14, 3769/21, 3790/30 ve 3817/14. Koleksiyondaki tüm Farsça münşeâtları iki ana kategoriye ayırmak mümkündür: a) Münşî adaylarına inşâ sanatının inceliklerini öğretmek için yazılan, talimî (didaktik) münşeâtlar (3297, 3298, 3346, 3369 ve 3371); b) Farklı tarihî şahsiyetlerin birbirlerine yazdıkları özel veya resmî nitelikte mektupları içeren münşeâtlar (a kategorisinin dışında kalanlar). Söz konusu yirmi münşeât ve bu münşeâtlarda yer alan 547 varaklık Farsça mektuplar katalog sırasıyla ele alınıp fiziksel özellikleri, mektupların muhtevaları ve edebî uslûbu açısından değerlendirilecektir. Söz konusu yirmi cilt içindeki yirmi iki münşeâtın dokuzu (1783, 3769/21, 1888/4, 2733/1, 3319, 3332, 3339/3, 3790/30, 3320) müellifi bilinen eserlerdir. On üçünün ise (3369/1, 3369/4, 3628/7, 3628/9, 3673/14, 2808/1,

¹⁸ Huseyin Vâiz-i Kâşîfî (ö. 1504), *Şâhîfe-i şâhî / Takvîm-i inşâ / Maḥzenü'l-inşâ*. Nüshanın Süleymân İzzî ibn Ḥalîl'e ait olduğunu gösteren Arapça bir temellük kaydı bulunmaktadır. Eserin ilk on yedi varağı Esad Efendi 3297'de yer almamaktadır. Eser, Şekûfe Ekberzâde tarafından tahkik edilmiştir (Tahran, 1394/2015).

¹⁹ Esad Efendi 3297'de kayıtlı eserin bir diğer kopyasıdır.

²⁰ Bu mecmua iki eserden oluşur. İlk eser, Reşîduddîn Vâṭvât'a (ö. 1177) aittir. Vâṭvât nüshanın ilk varağında bu eseri kendi münşeâtından oluşturduğunu, topladığı yazıları (25 Arapça mektup, 25 Arapça kaside, 25 Farsça mektup ve 25 Farsça kaside) dört kısma ayırıp eserin adını '*Umdetü'l-buleğâ ve 'Uddetu'l-fuşâḥâ mine'l-İnşâ*' koyduğunu söyler. Ancak 3302'de sadece 25 Arapça mektup ve 25 Arapça kaside bulunmakta, Farsça bir metin yer almamaktadır (2b-47a). Mecmuadaki ikinci eser, "Ḥilâfet-nâme-i ilâhî fi'l-aḥlâk" başlıklı Farsça bir risâledir (48a-74a). Bu eser Muḥammed Tekî Dânişpejûh tarafından neşredilmiştir: "Ḥilâfet-nâme-i ilâhî fi'l-aḥlâk", *Ma'ârif-i İslâmî*, 3 (1346/1927-28), s. 66-89.

²¹ 'Abdullah b. Muḥammed Murvârîd, *Münşeât*. Eser, Esrâu's-sâdât Aḥmedî tarafından tahkik edilmiştir (Kitabhâne, Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahran, 1398/2019).

²² Yûsuf b. Şehâb el-Câmî, *Ferâ'd-i Ġyâsî*. Haşmet Müeyyed tarafından tahkik edilmiştir (İntişârât-i Ḥâne-yi Ferheng-i İrân, Tahran, 1358/1979).

²³ *Menâziru'l-inşâ* (3331, 111b-235b) başlıklı bu eser, Ḥâce-i Cihân 'Imâduddîn Maḥmûd b. Muḥammed Geylânî (ö. 1481) tarafından yazılmış olup terresül kuralları ve belagatla ilgili konularla ilgilidir. Bu çalışma Masûme Ma'denken tarafından neşredilmiştir (Âṣâr-ı Ferhengistân-i Zebân ve Edeb-i Fârsî, Tahran, 1381 [2002]).

²⁴ Bu münşeâtı derleyen kişi Sarı 'Abdullah Efendi'dir. Münşeât-ı Fârsiyye başlıklı 166 varaklık münşeâtın ilk sayfasında "Yüce Osmanlı Devleti'nin reisülküttaplarından Sarı 'Abdullah Efendi'nin cem'inden Farsça

münşeâtı" şeklinde Farsça bir ifade bulunmaktadır. Bu mecmua Adnan Erzi tarafından incelenmiştir. Bkz. Adnan Erzi, "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar II", *Belleten*, XIV/56 (1950), s. 631-647.

²⁵ Muḥammed b. Hinduşâh el-Münşî'nin (h. 8. yüzyıl) yazdığı *el-İrşâd fi'l-inşâ*, inşâ sanatını kolaylaştırmaya yönelik bir kılavuzdur. Esasında müellifin diğer bir kitabından alıntılar içeren bu eser, 'Alî Ekber Aḥmed Dârânî tarafından tahkik edilmiştir (Merkez-i Mirâs-ı Mektûb, Isfahan, 1395/2016).

²⁶ *Kıt'a min mektûbât-ı İmâm Rabbânî*. Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için 16. numaralı dipnota müracaat ediniz.

3353/2, 3817/14, 3431/14, 3435/1, 3436/7, 3440/1, 3371) müellifi veya müstensihini bilinmemektedir. Ayrıca dördü (1783, 3369/1, 3628/7, 3628/9) hicrî yedinci ve sekizinci yüzyılda, ikisi (3673/14, 3769/21) hicrî dokuzuncu yüzyılda, on dördü (1888/4, 2733/1, 2808/1, 3319, 3332, 3339/3, 3353/2, 3369/4, 3431/14, 3435/1, 3436/7, 3440/1, 3790/30, 3817/14) hicrî onuncu-on birinci ve on ikinci yüzyıllarda ve kalan ikisi de (3320, 3371) hicrî on üçüncü yüzyılda yazılmıştır.

3.2.1. Esad Efendi, no. 1783

87 varaklık bu eserin adı *en-Nefehâtu'l-ilâhiyye* olup iki varağı kapsayan Farsça bir mektup dışında, tasavvuf ve tarikatlarla ilgili Arapça bir eserdir ve nesih hatla yazılmıştır. Eserin ilk varağında Şâdîkî adlı biri tarafından istinsah edildiği ve eser Şadreddîn Konevî'ye (ö. 1274) ait olduğu kayıtlıdır. Mecmuada 84b-87a sayfalarında beş Farsça mektup yer alır. Noktasız bir şekilde, siyah mürekkeple ve nesih hatla yazılan, okunması güç bu mektuplar hicrî sekizinci yüzyılda kaleme alınmıştır. Mektuplar Şeyh Nâsıruddîn, Şadreddîn Konevî, Bahâeddîn Toğân, Fahreddîn Irâkî, Nizâmeddîn ve Bahâeddîn adlı kişiler arasında yazılmıştır. Mektupların bir kısmı Farsça, bir kısmı da Arapçadır. Birinci mektup Şadreddîn Konevî'den Bahâeddîn Toğân'a yazılan mektuptur (84b). Konevî, yazdığı bu mektupta muhatabının oğlunun başarısını övmekte ve ibadet konusunda bazı tavsiyelerde bulunmaktadır. İkinci mektup Fahreddîn Irâkî'nin Şadreddîn Konevî'ye yazdığı mektuptur (84b). Yazar mektubunda muhatabına hayatın kısalığını hatırlatır, arkadaşlarından uzak kaldığını ve yeniden buluşmayı umduğunu belirtir. Üçüncü mektup Mevlânâ Nizâmeddîn'den Bahâeddîn'e yazılan mektuptur (85b): Mektupta dostça ifadeler ve dualar yer alır. Dördüncü mektup Şeyh Nâsıruddîn'in Şadreddîn Konevî'ye yazdığı ve içerisinde dostane ifadeler ve duaların yer aldığı mektuptur (86a). Eserdeki Farsça son mektup, Şeyh Nâsıruddîn'in Şeyh Yûsuf'a yazdığı mektuptur (86b). Yazar, mektubunda muhatabını durumundan haber edip yanına gelmek istediğini beyan eder. Mektubun devamında tasavvufla ilgili hususlara değinilmektedir.

3.2.2. Esad Efendi, no. 1888/4

Müstensih Muhammed b. Bilâl tarafından 952/1546'da İstanbul'da istinsah edilen 250 varaklık mecmuanın içinde, *Heşt Bihişt* adlı tarih kitabıyla tanınan müellif, münşî, şair ve siyaset adamı İdrîs-i Bidlîsî'ye (ö. 1520) ait Arapça ve Farsça sekiz farklı eser bulunmaktadır. Bu eserler sırasıyla şunlardır: *Mir'âtu'l-cemâl* (1888/1, 1b-88b), bir

kıta ile Sultan Selîm adına yazılmış bir kaside (1888/2, 89a-90b), *Risâle-i Şehinşâh* (1888/3, 91b-135a), *Kasâid ve münşe'ât ve mürâselât* (1888/4, 135b-150b)²⁷, *Mirâtu'l-‘uşşâk* (1888/5, 151b-210b), *Munâzarâtu'ş-şavm ve'l-‘îyd* (1888/6, 211b-226a), iki gazel, altı ruk‘a ve bir Farsça mektubun cevabı (226b-231a), *Risâle-i Bahâriyye* (1888/7, 231b-243a) ve *Risâle-i Hazâniyye* (1888/8, 243b-250a).

1888/4 numara ile kayıtlı olan ve 135b-150b varakları arasında bulunan *Kasâid ve münşe'ât ve mürâselât* adlı eserde İdrîs-i Bidlîsî'ye ait Arapça ve Farsça farklı türde yazılar bulunmaktadır. Nestalik hatla, orta bir kalemle ve siyah mürekkeple yazılan bu yazıların başlıkları ve diğer işaretleri kırmızı mürekkepledir. Satırlar kısadır ve her sayfada on yedi satır yer almaktadır. Derkenarlar genel itibariyle boştur. Kütüphane kataloğunda detaylandırılmayan bu bölümde II. Bâyezid (ö. 1512), Koca Mustafa Paşa (ö. 1512), Nişancı Dâmâd Kara Davud Paşa (ö. 1505), II. Bâyezid'in veziri İskender Paşa (ö. 1506-07), II. Bâyezid'in oğlu Şehzâde Maḥmûd (ö. 1507), Akkoyunlu hükümdarı Ebû Naşr Aḥmed Bayındırî ("Göde Aḥmed", ö. 1497), Şâh Muḥammed es-Sâbıkî (ö.?), Defterdâr Leys Çelebi ("Nureddîn Hamza", ö. 1500), Defterdâr Pîrî Mehmed Çelebi (sonradan Sadrazam Pîrî Mehmed Paşa, ö. 1532), Şâh İsmâil (ö. 1524), Şâh İsmâil'in veziriazamı Melik Maḥmûd Cân ed-Deylemî (ö.?), Akkoyunlu Mîr Sirâceddîn 'Abdulvehhâb (ö. 1524 civarı), Ḥadım 'Alî Paşa (ö. 1558), İran büyükleri ve soyluları gibi kişilere hitaben veya onlar için yazılmış dostane mektuplar, kasideler, gazeller, rubâîler, kıtalar ve beyitler yer almaktadır. Ayrıca, mecmuanın 226b-231a sayfaları arasında Yavuz Sultan Selîm'e (ö. 1520), Mevlânâ Benâî'ye (ö. 1512), Emîr Kemâleddîn Huseyin-i Nişâbûrî'ye (ö. 1504), Şehzâde Maḥmûd b. Sultan Bâyezid'in naibine, Şîrâzlı Tabip Mevlânâ 'Alâeddîn'e (?) ve Emîr Ca'fer'in (ö.?) mektubuna cevaben yazılan ruk'alar bulunur.

Mecmuada bulunan farklı türlerdeki yazılar sırasıyla ele alındığında zengin bir muhtevaya sahip olduğu görülecektir. 1) Öldürülen Mustafa Paşa için yazılan kaside (135b): Farsça, Arapça ve Türkçe yazılı beyitlerden oluşan kasidede İdrîs-i Bidlîsî, övgüde bulunduğu kişinin iltifatını kazanmaya çalışmaktadır. Kasidenin başlığında Koca Mustafa Paşa'dan "el-maktûl" diye bahsedilmiş olması, paşanın 1512'de I. Selim tarafından Bursa'da ansızın idam edilmesi ile ilgilidir ve muhtemelen müstensih

²⁷ Münşeâtta mektuplardan bir kısmı Vural Genç tarafından kullanılmıştır. Bkz. Vural Genç, 'Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi: İdrîs-i Bidlîsî, 1457-1520. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

tarafından eklenmiştir.²⁸ 2) Davud Paşa'ya yazılan kaside (137b): Fatih dönemi devlet erkânından olan Nişancı Dâmâd Kara Davud Paşa, Bidlîsî ile yakın bir ilişki kurmuş, hatta *Heşt Bihişt*'in yazım sürecinde Bidlîsî'nin sözlü kaynaklarından biri olmuştur.²⁹ Bidlîsî, nişancılık, Niğbolu sancakbeyliği ve 1502-1505 arası vezirlik yapan Davud Paşa'ya yazdığı, Farsça ve Arapça beyitlerden oluşan bu kasidede paşanın ilgi ve iltifatını celp etmeye çalışmaktadır. 3) İskender Paşa için yazılan kaside (139a): Bidlîsî, Fatih dönemi saray ekâbirinden olup Bosna Beylerbeyliği görevinde bulunan ve 1488'de II. Bâyezid tarafından vezir tayin edilen İskender Paşa'ya yazdığı Farsça ve Arapça beyitlerden oluşan bu kasidede muhatabına olan sevgi ve muhabbetinden bahsettikten sonra, geride iyi bir ad bırakmanın tüm peygamberlerin isteği olduğunu belirtmiş; muhatabının adının da din ve devlet erkânı arasında bilinmesi ve tarihte yer alması için iyiliklerinden bahsedip övgüde bulunduğunu ifade etmiştir. Şaire göre İskender Paşa'nın hanedan için yaptığı gazaların ve hizmetlerin ayrıntılarını yazmak kendisine emredilse dünyanın her yeri bu kitabı okuyanlar ve içindeki iyilikleri görüp kendisine duada bulunan insanlarla dolu olacaktır. 4) Sultan'ın oğlu Mahmud'un vefatı ile ilgili olup bazı nasihatlar da içeren bir kaside (141b): Bu kasidenin unvanında Kemâleddîn İsmâil ve Hâce Selmân'ın adı geçmektedir. Bidlîsî, II. Bâyezid'in oğlu Şehzâde Mahmud'un 1507'deki vefatı sonrası kaside formunda bir şikâyetnâme yazıp II. Bâyezid'a göndermiştir. Bir taraftan şehzâdenin ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirip padişahı teselliye çalışırken diğer yandan kendisine karşı yapılan haksızlık nedeniyle padişaha şikâyetle bulunmaktadır. Mektubunda II. Bâyezid'in ilmi yönüne vurgu yapar ve âlimleri koruyacağını dair inancını dile getirir.³⁰ 5) *Şahiye Risâlesi*'nin cevabı (144a): Bidlîsî'nin 1512'de Mekke'de Şâh İsmâil'e yazdığı aldığı bir kasidedir. Kasidede Şâh İsmâil'in 1500 sonbaharında Tiflis, Umman, Hindistan, Arrân, Hoy, Şirvân ve Merv fetihleri ve Muhammed Şeybânî'yi nasıl itaat altına aldığı anlatılmıştır. Bidlîsî'ye göre Moğollar, Tatar ve Kalmaklar'dan oluşan yaklaşık 300 bin kişilik bir orduyla geldiklerinde, Şâh'ın özel askerî birliği de Irak'tan gelmiş ve Cengiz Hân'ın ailesinden Hindistan'ın fağfûrî tacını almıştır. Bidlîsî kasidesinde kendi adını da zikredip Şâh'ın kendisini unutmamasını umduğunu belirtir. İçinde bulunduğu düzensiz durumdan, saraya olan uzaklığından, etrafındaki iblis karakterli insanlardan ve cahil

²⁸ Feridun Emecen, "Koca Mustafa Paşa," *DİA*, c. 26 (2002), s. 132.

²⁹ Vural Genç, 'Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi, *İdrîs-i Bidlîsî (1457-1520)*, s. 519.

³⁰ Vural Genç, bu kasideyi detaylı bir şekilde incelemiştir. Bkz. Genç, 'Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi, *İdrîs-i Bidlîsî (1457-1520)*, s. 235-237 ve 414.

taklitçilerden şikâyet eder ve çocuklardan uzakta oluşundan yakınır. Memduhtan kendisini Gılân'daki çölden kurtarmasını ister. Ne zaman bir kervan sesi duysa gözyaşlarına boğulduğunu arz eder. Hayatının geri kalanını Şah'ın sarayında mensur ve manzum kitaplar yazarak geçirmeyi umduğunu ifade eder. Bu kasidede bilerek silinmiş iki beyit vardır ki biri nüshanın köşesindedir. Silinen bu beyitte “Muhtemelen memduhun adı geçmektedir” şeklinde bir not yer almaktadır. Genç'e göre, Bidlîsî bu mektubu ile hayal kırıklığı ve pişmanlık yaşadığı İstanbul'dan çıkıp tekrar İran'a dönmenin hesabını yapmakta ve Şâh İsmâîl'e intisap etmenin yolunu aramaktadır.³¹ 6) Şairin Bayındırlı Sultan Ebû Naşr Aḥmed'e uzak kaldığını anlattığı bir risâle (147b): Bidlîsî, 1497'de Akkoyunlu hükümdarı olan Sultan Aḥmed el-Bayındırî'ye yazdığı manzum mektupta kendisinin eşiğinden uzak kaldığını belirtip himayesine girmeye çalışmaktadır. Genç'e göre, Bidlîsî maksadına ulaşmış ve bir süre sonra Sultan Aḥmed'in münşisi olmuştur.³² 7) Azerbaycan'da olan Bayındırlı Sultan Aḥmed'e tekrar yazılmıştır (147b): Şair, memduhunu görme iştiağından ve ona karşı sevgisinden bir gazelle bahseder. 8) Şehzâdeye yazılmıştır (147b): Bidlîsî, Şehzâdeye bir dördlûkle dua eder. 9) Şâh Muḥammed es-Sâbıkî'ye yazılmıştır (147b): Bidlîsî, eski dostlarından olan Şâh Muḥammed es-Sâbıkî'ye hitaben yazdığı rubaide aralarındaki dostluktan dolayı kendisini hayırla yâd etmesini istemektedir. 10) Mevlânâ Şeyhî'ye hitap eden gazel (147b): Bidlîsî, Mevlânâ Şeyhî'ye yazdığı bu gazelin son beyitinde İdrîs-i Nûrbahşî ismi ve Nakşibendiyye tarikatına atıfta bulunur.³³ 11) Bazı 'Acem büyükleriyle yazışmalar (148a): “Behrâm”³⁴ lakabı verilen İran şahlarına yazıldığı, ondan uzak kaldığı “cüdâ” kafiyeyle bir gazeldir. 12) Defterdâr Leys Çelebi'nin azli hakkında (148a): Bidlîsî üç beyitli bir kıtada Defterdâr Leys Çelebi'nin görevden alınması hakkında bir şiir yazmıştır. Şair, şiirin ilk beyitinde Leys Çelebi'nin adı (لیس) ve şiirin muhtevası (عزل) arasında edebî bir bağlam kurmuştur.³⁵ 13) Defterdâr Pîrî Çelebi'ye yazılmıştır (148b): II. Bâyezid'in sarayında kendine bir yer edinen Bidlîsî, daha sonra sadrazamlığa yükselecek olan Defterdâr Pîrî Mehmed Çelebi'ye bir rubai sunarak beğenisini kazanmaya çalışır. 14) Vezir Maḥmûd Deylemî'ye yazılmıştır (148b): Bidlîsî, Şâh İsmâîl'in veziri Melik Maḥmûd Hân -ı Deylemî'ye bir dördlûk yazarak hâmilîğini talep eder. 15) Kötü sözlüler ve gammazlık ehli için yazılmıştır

³¹ Vural Genç, 'Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi, *İdrîs-i Bidlîsî (1457-1520)*, s. 234.

³² Vural Genç, 'Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi, *İdrîs-i Bidlîsî (1457-1520)*, s. 106.

³³ (بر صفحه دو دیده نقش تو کرده تحریر / ادريس نوربخشی در رنگ نقش بندان).

³⁴ Behrâm, Sâsânî krallarının adıdır.

³⁵ "نایب سلطان عالم بود شخصی لیس نام/ شد خبر کو را چو اسمش نفی مطلق کرده اند"

(148b): Kötü sözler söylemenin ve gammazlık yapmanın temiz insanlar üzerinde bir etkisi olmadığını anlatan bir dörtlüktür. 16) Şam'dan Şeyhülislâm Emîr 'Abdulvehhâb'ın mektubuna cevap (148b): Yazar muhatabına kendisiyle yazışmaya devam etmesini, üç yıldır üst üste yazdığı mektuplara cevap vermede ihmal edildiğini, aralarındaki hicretin “Güvenle girin.” nidasıyla sona ereceğini umduğunu, muhatabından nezaket ve merhamet beklediğini belirtir. 17) Davud Paşa'ya mektup (149b): Nişancı Dâmâd Kara Davud Paşa'ya yazılan bir dörtlüktür. 18) 'Alî Paşa'ya mektup (149b): Bidlîsî, bir sefer dönüşünde kendisine yazdığı bir dörtlükle Hadım 'Alî Paşa'nın sevgisini kazanmak istemektedir.³⁶ 19) Padişaha hitap (149b): Bidlîsî'nin II. Bâyezid'a yazdığı, ehl-i fakra meyilli olması yönünde tavsiyede bulunduğu bir rubaidir.³⁷ 20) Padişahın gelişini tebrik (149b): Bidlîsî, gelişini tebrik için padişaha iki rubai sunmuştur. Bunlardan birincisinde tehniye ve tebrik yer alırken diğesinde durumundan şikâyet eden ifadeler kullanmaktadır. 21) Bazı gammazlar hakkında (150a): Bidlîsî, etrafındaki bazı kötü niyetliler hakkında bu beyiti yazmıştır. 22) Kurban Bayramı hakkında (150a): Kurban Bayramı ile ilgili bir beyittir. 23) Sultanın hamama gitmesi hakkında (150a): Rubaidir. 24) Gözlük ihtiyacına dair (150a): Bidlîsî, II. Bâyezid'a yazdığı bu beyitle gözlük ihtiyacını dile getirmiştir.³⁸ 25) Oruç hakkında (150a): Kurban Bayramı tehniyesi ile ilgili bir gazel. 26) Sultan Selîm'e yazılmıştır (226b): Bidlîsî, bu gazelde Sultan Selîm'i överek duayla iltifatını cezbe etmek ister. 27) Şevvâl ayının başlaması ve bayramı tebrik etmek için Sultan'a gönderilen bir tehniyetnâme (226b): Bidlîsî, bu gazelde Sultan Selîm'i övüp dua eder. 28) Devlet erkânı ve ordunun Sultan Selîm'in meclisinde toplanırken gönderdiği bir ruk'a (227a): Bidlîsî, Sultan Selîm'e duada bulunduktan sonra şunları söyler: “Allah'ın evine mecburî mücaveret etmesi ferman buyrulduktan sonra bu fermâna itaat edip padişahın her türlü merhameti ve lütfu bana ulaştı. Bu merhamet ve lütuflar, kalp kırıklıklarına ve acılarına bir merhem gibiydi. Biliyorsunuz ki Sultan Sa'îd (Sultan Sa'îd Bahâdır Hân, ö. 1469) zamanında bu kalbi kırık zavallı her türlü haksızlığa maruz kalmış ve kendimi savunmak için Heşt Behişt kitabının sonuna bazı şiirler yazmıştım. Çünkü o zamanlar fakirlerin durumuna saygı duymak yoktu, şimdi o ilim timsali, beni dergâhına kabul etti. İhtiyarlığımı ve hastalığıma rağmen elli-altmış seneden sonra âlimler ve fakirler arasında bulundum ve gençliğimde bazı padişahların hizmetinde

³⁶ Vural Genç, 'Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi, İdrîs-i Bidlîsî (1457-1520), s. 199.

³⁷ Vural Genç, 'Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi, İdrîs-i Bidlîsî (1457-1520), s. 212.

³⁸ Vural Genç, 'Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi, İdrîs-i Bidlîsî (1457-1520), s. 390.

yer aldım. Onlar benim ilim ve fakirliğime daima hürmet ettiler ve hizmetlerim karşısında maddi ve manevi minnettar kaldılar. Şimdi nasıl olur da Sultan Sa'îd zamanında başıma gelen onca haksızlık ve adaletsizlikten sonra adaletin ve ihsanın yeri olan bu eşik, geçmiş günlerle aynı karanlıkta kalacağı reva olur. Bu mektubu sizin merhametinize güvenerek yazdım.” 29) Rum'dan Horasan'a Mevlânâ Benâî'ye gönderilen bir ruk'a (228a): Bidlîsî muhatabına ebedî dostlar arasında kurulan dostluk ve kardeşlik bağının asla mesafelerle ayrılmaması gerektiğini, ziyaretlerinin yenilenmesini ve kendisinden gelecek güzel haberleri beklediğini ifade eder. 30) Mevlânâ Hîşârî 'Abdul Rahîm'e Arapça ruk'a (228b). 31) Horasan'a Emîr Kemâleddîn Huseyin Nişâbûrî'ye ruk'a (228b): Bidlîsî, muhatabına büyük saygı ve coşkusunu dile getirdikten sonra, Kudüs'ten gelen Hoca Maḥmûd'un dönüş yolunda yanına uğrayacağını ve iyi dileklerini iletceğini bildirmektedir. 32) Hac yolculuğu sırasında Sultan (Şehzâde) Maḥmûd b. Sultan Bâyezîd'in naibine gönderilen bir mektup (229a): Bidlîsî, naibe yönelik dua ve övgüden sonra, samimiyetini ve ihtiyacını ifade eden bir dua ve senada bulunup *Heşt Bihişt* adlı tarih kitabını padişah meclisine hediye ettiğini, kabul edilip takdir görmesini umduğunu belirtmektedir. 33) Şîrâzlı Tabîp Mevlânâ 'Alâeddîn'e ruk'a (229b): Bidlîsî, bu ruk'ada muhatabına hasretini dile getirip ayrılıktan yakınmakta, onu gönüllerin ve ruhların doktoru olarak görmektedir. 34) Hazreti Emîr Ca'fer'in mektubuna cevap (230a): Bidlîsî muhatabına mektubunun geldiğini, gelen mektubu saygı ve şerefle okuduğunu, mektubun yorgun yüreğini yatıştırıp iştiağını muhatabına aktardığını söyler.

3.2.3. Esad Efendi, no. 2733/1

232 varaklık mecmuada yedi eser kayıtlıdır: Naşîrâ b. Maḥmûd Mes'ûd-i Hemedânî'nin (ö. 1606'dan sonra) *Münşeâtı* (2733/1, 1b-6a); Feyzi-i Hindî'ye (ö. 1595-96) ait *Dîvân*'ın hutbesi ve Farsça nakiller (6a-9b); Mehmed b. Suleymân Fuzûlî el-Bağdâdî'nin *Şîḥḥat ve Maraz* hakkında bir yazısı ile Pers krallarından Sîyâmek ve Hûşeng'den başlayıp Eşkânî ve Sâsânî krallarına dair Farsça kısa tanıtımı (2733/2, 9b-32b); Farsça ve Arapça atasözleri ve hikâyeler içeren, yazarı bilinmeyen *Ḳurratu'l-'uyûn* (2733/3, 32b-50b); Türkçe atasözleri içeren, yazarı bilinmeyen *Żurûb-i emşâl* (2733/4, 51a-67a); Farsça muhtelif mütâyebât (fıkralar) ve hikâyeler, 'Abdurrahmân Câmî'nin (ö. 1492) *Bahâristân*'ından bazı hikâyeler ve Mollâ Huseyin Tebrîzî'nin (ö. h. 12. yüzyıl) *Mirâtu 'ş-şâlihîn* kitabından alıntılar (2733/5, 67a-87b); farklı konularda divanlardan derlenen Farsça şiirler ki bunlar

arasında Bahâeddîn ‘Âmilî’nin (ö. 1622) *Nân u Helvâ*’sı, Emîr Reżî Ârtîmânî’nin (ö. 1627) *Sâkînâme*’si, Mollâ Nev’î’nin (ö. 1610) *Sûz u Gûdâz* parçası, Hakîm Pertevî’nin (ö. 1647?) *Sâkînâme*’si, Muhammed Kûlî Selîm’in (ö. 1647) *Mesnevîsi*, Vahşî’nin (ö. 1583) *Mîrâşnâmesi*, Ziyâ-ı Biryânî’nin *Murabba’îsi*, Fuzûlî’nin (ö. 1556) *Bahârîyât*’ı, Tebrîzî mahlaslı Mîrzâ ‘Abdürrezzak’ın (ö. hicrî 12. yüzyıl) şiirleri ve Mîr Ebu’l-Hasan-ı Ferâhanî’nin (ö. 1630) şiirleri yer alır (2733/6-7, 88a-231b).

Yazmada 2733/1 numarasıyla kaydedilen biri Naşîrâ b. Mahmûd Mes’ûd-i Hemedânî’ye, diğeri Şâib-i Tebrîzî’ye (ö. 1676?) ait belîğ bir üslupla yazılmış iki Farsça mektup bulunmaktadır. Aynı kişinin siyah mürekkeple yazmış olduğu bu mektupların müstensihî bilinmemektedir. Nestalik yazı okunaklıdır, metin sayfanın ortasında kısa satırlar ile yazılmış olup sayfanın her iki yanında kenar boşluğu vardır. Derkenarda genellikle Farsça ve Türkçe şiirler bulunur. Resmî mektuplar türünde değerlendirilmesi gereken bu mektuplardan ilki, Naşîrâ-ı Hemedânî’nin Fârs eyâleti veziri Mîr Mu’înuddîn’e (1018/1609’da vezir) yazdığı ve bağına su verilmesi talebini içeren bir mektuptur (2b). Yazar, çeşitli konulara değindikten sonra Mîr Mu’înuddîn’den muhtemelen Şîrâz’da “Yasemin Bahçesi” olarak adlandırılan bağ için su talebinde bulunur. Bu bağ, kışın kar ve yağmur yağmadığı için kurumuştur. Naşîrâ yazdığı mektupta bereketli Yasemin Bahçesi’ndeki çiçeklere (nergis, menekşe, gül, gonca, zambak) ve ağaçlara (üzüm, kiraz, şeftali) verdiği isimleri sayıp bu bahçenin susuz kalarak çiçeklerin solduğunu edebî bir dille anlatır ve vezirden bağ için Hz. Hüseyn adına su vermesini ister.

İkinci mektup ise ünlü şair Şâib-i Tebrîzî’nin Safevî Şahı II. ‘Abbâs’a (ö. 1666) yazdığı, şarap yasağını eleştiren ve şarap tüketiminin serbest bırakılmasını talep eden bir ricâ-nâmedir (5b). Araştırmacılar tarafından daha önce translitere edilen³⁹ ve muhteva açısından incelenen⁴⁰ bu mektubun kendisine yazıldığı Şâh II. ‘Abbâs devrinde önce 1038/1628-29’da, sonra 1064/1653-54’te içki içmeyi, yolsuzluğu ve sakal kesmeyi yasaklayan bir ferman çıkarılmıştır. Ne var ki kendisi de bir alkol bağımlısı olan Şâh II. ‘Abbâs’ın bu yasağı uzun sürmemiştir. II. ‘Abbâs tarafından

³⁹ Hüseyn Nahcivânî, “Âşâr-i Neşrî ez Efkâr-i Şâib-i Tebrîzî Suhen-perdâz-i ‘Aşr-i Şafavî”, *Zebân ve Edeb-i Fârsî*, s. 31 (1333/1954), s. 299-303

⁴⁰ Sârâ Zebân - Fehm-i Neşîrî - İsmâil Hasanazâde - Nuzhet Ahmedî, “Vâkunişhâ Be Ferâmin-i Memnu’iyyet-i Şerâb Mevvâd-i Muḥadder ve Riş Der Çend Nâme-yi İhvânî Ez ḳarn-ı Yâzdehum”, *Muṭâla’ât-i Târîḫ-i Ferhengî*, s. 34 (1396/2017), s. 25-50.

kendisine “Melikuşşuarâ” unvanı verilen Sâib-i Tebrîzî, Şah’ın şarabı yasaklayan fermanından şikâyet eden muhaliflerden biridir. Şah’a yazdığı bu mektup da şarap yasağıyla ilgili olup mektupta şarap içmenin serbest bırakılması edebî bir nesirle talep edilmektedir. Mektupta ayrıca ney, kemançe, def, çeng, tambur, rubab, ud ve musikar gibi birçok müzik aletinin de yasaklandığı ve bunları çalanların ağır cezalara çarptırıldığından edebî bir şekilde bahsedilmiştir.

Münşeâtta bu iki mektubun dışında edebî bir giriş (1a-2b), Isfahan’ı tanıtan edebî bir metin (4b)⁴¹ ve *Feyzî-i Hindî Divanı*’nın *Hutbe*’si(mukaddimesi) (6a-8b) yer almaktadır.

3.2.4. Esad Efendi, no. 2808/1

İlk varâğında hicrî 1106 (1694) yılı yeni yıl olarak kaydedilen nüshanın ikinci varâğında “İşhak Hocası merhumun şerh-i mektûb-i Câmîsi” şeklinde bir not vardır. Mecmuada iki eser kayıtlıdır: “‘Abdurrahmân Câmî’ye yazılan Farsça mektubun cevabı” başlıklı yazarı belli olmayan bir mektup (2808/1, 1b-4b) ile İşhak Hocası Ahmed (ö. 1708) tarafından Türkçe yazılan *Şerh-i Mektûb-i Mollâ Câmî* (2808/2, 5b-103b). Kırmızı çizgilerle çerçevelenen münşeâtta derkenarlar boştur, metinler siyah mürekkeple, başlıklar ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüsha okunaklıdır ve rutubet izi ya da karalama yoktur. ‘Abdurrahmân Câmî’ye (ö. 1492) yazılan ihvânî türdeki bu mektupta muhatap, Câmî’nin ziyaretini dört gözle beklediğini, seferle ilgili levazım, hizmetkârlar ve atların sağlanacağını bildirmektedir.

3.2.5. Esad Efendi, no. 3319

Mîrzâ Mehdî Hân -ı Esterâbâdî’ye (ö. 1757) ait 69 varaklık bu münşeât mecmuası nestalik hatla yazılmıştır. Metni siyah mürekkeple, başlıkları ise kırmızı mürekkeple yazılı kitabın satırları kısa ve bir sütun şeklinde sayfanın ortasındadır. Genellikle boş olan sayfa kenarlarında bazı şiirlere rastlanır.⁴² Kitabın başında Arapça “Bu kitabı Mîrzâ Mehdî Hân yazdı”, sonunda ise “1238 tarihinde Mîrzâ Mehdî Hân-ı Esterâbâdî’nin inşâsı sona erdi” ifadesi yer alır. Mecmuada Nâdir Şah’ın (saltanatı 1736-47) Osmanlı Sultanı I. Mahmud’a (saltanatı 1730-54) yazdığı mektup, Nâdir

⁴¹ “Muntaḥab Min Münşeât-i Naşîru’l-enâm Hemedânî, Dîbâçe Der Vaşf-i Hâl-i Hod ve Ta’rif-i İsfahân ve Mufârekat-i Şâh-i Cennet-mekân”, *Ferheng-i Îrân Zemîn*, S. 18 (1350/1971), s. 164-172.

⁴² Ebu’l-Faẓl ‘Arabzâde’nin “Mücelled-i Pencum-ı Münşeât-ı Mîrzâ Mehdî Hân -ı Esterâbâdî” başlıklı bir makalesi vardır. Arabzâde’nin makalesinde tanıttığı nüsha tam haliyle Âyetullah Gülpâyegânî’nin kütüphanesinde yer alan nüshadır (*Mecelle-i Peyâm-i Bahâristân*, s. 3, 1388/2009). Esad Efendi Koleksiyonu 3319 numaralı münşeât muhtemelen bu nüshanın bir kısmıdır.

Şah'ın Herat fethi için fermanı, Mâzenderân Veziri Mîrzâ Yûsuf'a (1847'de hayatta) yazılan bir mektup, çok sayıda isimsiz mektup, Mehdî Hân-ı Esterâbâdî'nin inşâsı ve vakıfnâmeleri gibi sultânî ve ihvânî mektuplar bulunmaktadır.

Münşeâtta yer alan mektupların özetleri ve tarihsel bağlamları sırasıyla şu şekildedir:

1b-4a'da: "İmâm Kûlî Mîrzâ'nın "beyaz" tanımı yer almaktadır.

4a-12a'da: Mîrzâ Mehdî Hân-ı Esterâbâdî'nin süslü nesirle yazılmış bir girişi yer alır.

12a-19b'de kitapların vakfıyla ilgili bir vakıfnâme vardır.⁴³ Özetle şunlar yazılıdır: "Fakir ve hakîr kul olarak Muḥammed Mehdî ibn Muḥammed Naşir, Kur'ân-ı Kerim'i, Farsça ve Arapça fıkıh, tefsir, hadis, kelam vb. kitaplarını vakf ettim. Toplamasına bir ömür harcadığım ve iki cihan saadetinin kaynağı olan kitaplarımı erkek çocuklarıma ve onların çocuklarına ve şehrin âlimleri ve fakihlerine emanet ettim. Sağ olduğum müddetçe vakfin mütevelliliğini kendime, sonra büyük oğluma, ondan sonra da alınması, satılması, hediye edilmesi, devredilmesi ve şehirden çıkarılması yasak şekilde şehrin âlimlerine ve fakihlerine, her nüshanın kimsede altı aydan fazla bulunmaması ve iare belgesi olmaksızın verilmemesi şartıyla vakf-ı sahih eyledim."

19b'de yazarın bir çiftlik hakkında yazdığı vakıfnâme vardır.⁴⁴ Yazar hayat sarayında iyilik ağacı dikmenin en önemli işlerden biri olduğundan bahseder ve söz konusu yeri kulların en küçüğü Muḥammed Mehdî'nin vakf ettiğini bildirir.

20a'da atların kaybı hakkında yazılmış bir tanıklık mektubu vardır.⁴⁵ Muḥammed Mehdî-i Esterâbâdî, padişahın ahırdan hiç çıkmamış olan koşu atlarının kaybolduğuna şahitlik etmektedir. Nitekim kerem sahibi Sultan'ın hükümdarlığı döneminde merhameti Horasanlıları, özellikle de Esterâbâd halkını kuşatmıştır. Fitne ve fesat yoluna girmiş olan "Na'î-bendân", "Meydân-ı Ufuk" ve "Du Çınâr" mahalleleri halkı kötülüğü terk etmeye yemin ettiler ve tüm hırsızlar bir köşede saklandılar. Silahlardan ses çıkmadı. Müsteşhid hazretleri, "Bahsi geçen kayıp atların bulunması veya bedellerinin ödenmesi sorumluluğumuzdadır ve üzerimize düşeni yapacağız" demiştir.

⁴³ Naşrullah Beyât, *Güzidei ez Münşeât-ı Mîrzâ Mehdî Hân-ı Esterâbâdî*, Merkez-i Esnâd ve Hîdemât-i Pejûhişî, Tahran, 1383/2004, s. 104.

⁴⁴ Naşrullah Beyât, *Güzidei ez Münşeât-ı Mîrzâ Mehdî Hân-ı Esterâbâdî*, s. 110.

⁴⁵ Naşrullah Beyât, *Güzidei ez Münşeât-ı Mîrzâ Mehdî Hân-ı Esterâbâdî*, s. 136.

22a'da Nâdir Şah'ın Osmanlı Padişahı Mahmud Hân'a yazdığı beş meseleyle ilgili mektup vardır.⁴⁶ Mektup mealen şöyledir: Şâh İsmâil Safevî'nin ortaya çıkışından bu yana İran'da Sünnilere hakaret edilmesi yaygınlaştı ve Osmanlı ile İran arasında düşmanlık ortaya çıktı. Bu grup, halifeleri meşru olarak kabul edip söz ve fiilleriyle eski işlerinden yüz çevirdiklerinde onları kabul edeceğiz. Sultan Mahmud Hân gibi İran Şahı da Türkmen sülalesinden olduğu için huzuru artırmak ve bulanıklığı gidermek için padişahı beş şey istemektedir: Bu istekler arasında Ca'ferî inancının kabul edilmesi, İranlı hâcılara Kâbe'nin bir rüknünün tahsis edilmesi, Mısır ve Suriye'nin emriyle Nâdir hükümetinden emiru'l-hac'ın atanması, her iki taraftan esirlerin serbest bırakılması ve her iki hükümetin başkentinde vekil olması yer almaktadır. Osmanlı padişahının elçileri gelip gittikten sonra son üç maddeyi kabul edip diğer ikisinin iptalini talep ettiler. Fakat geçmişte Irak ve Azerbaycan'ın bazı memleketleri İran'ın Türkmen sultanlarına ait olduğu için Şâh İsmâil'in ihtilafı nedeniyle Osmanlı hükümetine devredildi ve ne zaman padişah izin verirse bu iki ülkeden birinin hediye olarak padişahın mülküne girmesi söylendi. Mektubunuz Nazîf Efendi ile geldi. Maslahata göre Sultan Murad Hân iki hükümet arasındaki dostluğun ebediyen devamı için kendi tarafınızdan Bağdat ve Basra Valisi, büyük vezir Ahmed Paşa ve Dîvân Kâtibi Veli Efendi'yi Nazîf Efendi ile o tarafa gönderdi ve onlar Kazvîn ile Tahran arasındaki ordusuna eriştiler ve bu hükümet tarafından Muḥammed Mehdî tayin edildi. İslâm padişahının dediğine göre padişah da dostluk geleneklerine uymayı farz gördü ve konuyu bir esas, bir şart ve üç madde üzerine oturttu. Esas: Sultan Murad Hân döneminde iki hükümet arasında kurulan barışa saygı gösterilmiş ve kabul edilen sınırları aynı şekilde belirlenmiş olup esaslarında ayırım ve bozulmaya gidilmemelidir. Şart: Kılıç kınında olmalı ve her iki tarafın şanına göre davranılmalı. Madde 1: Bağdat ve Suriye'den Beytu'l-Haram'a gidecek olan İran ve Turanlı hâcılara valiler yollarda emniyet ve asayiş sağlamalı ve durumlarına riayet etmelidirler. Madde 2: Dostluğu vurgulamak için her üç yılda bir masrafları hükümetçe karşılanacak şekilde karşılıklı elçi gönderilir. Madde 3: Her iki tarafın esirleri özgürdür, alıp satılmalarına izin verilmez ve kim kendi yurduna gitmek isterse engellenmez. İnzimam/not: Hudut yöneticileri dostluğa aykırı işlerden sakınmalı, İran halkı Safevî döneminden itibaren yaygınlaşan uygunsuz şeyleri yapmamalı ve Sünni mezhebine saygı göstermeli ve halifeleri daima iyi anmalıdırlar. Bundan sonra Kâbe'ye, Medine'ye ve diğer ülkelere

⁴⁶ Muḥammed Rızâ Naşîrî, *Esnâd ve Mukâtibât-i Târiḫî-yi Îrân (Efşâriye)*, s. 167; Nâdir Şah ve Bâzmândegâneş, 'Abdul Huseyin Nevâî, s. 373.

gittiklerinde, Osmanlı tarafından o ülkenin ve diğer İslâm ülkelerinin hâcıları kurallarına göre muamele görsünler ve onlardan şeriata aykırı şekilde haraç alınmasın. Ayrıca mukaddes yerlerde, ticaret malı ellerinde olmadığı müddetçe, Bağdat valileri vergi istemesinler ve elinde ticaret malı olan kimseden fazla bir şey istenmesin. Bu tarafta Osmanlı tüccarları ve sakinleri için de aynısı yapılmalıdır. İran'dan Osmanlı'ya ve Osmanlı'dan İran'a gelenler iki hükümetin vekillerine boyun eğsin. Bu şekilde biz de yazılı akitlere ve belirtilen şartlara riayet etmiş oluruz ve diğer hükümet ahde aykırı bir şey ortaya koymadığı sürece bu taraftan kural ihlali söz konusu olmayacaktır. Bu yazı hicrî 1160 yılının Muharrem ayında yazılmıştır.

26a'da başlık: Nâdir Şah'ın Herat Kalesi'nin fethiyle ilgili fermanı bütün eyâletlere yazıldı (Muhammed 'Alî Hân'a):⁴⁷ “Kendileriyle cenk ettiğimiz Herat Afgânları kaçıp Herat Kalesine sığındılar. Açlıktan dolayı aman istediler. Kendilerine aman verdik ve göç etmelerini emrettik. Helâk olmak üzere olan 60 bin ailenin hepsini Horasan, Harezm ve Şehriyar memleketlerine gönderdik. Herat Kalesinin fethi şükürler olsun ki mümkün oldu. Adı geçen tüm aşiretler ve Kândahâr'daki “Gülcây” taifesi ile diğer aşiretle anlaşma yaptılar ve ona itaat ettiler. Herat ve Kândahâr'daki önemli görevinden kurtulup Horasan sınırlarındaki isyancıları cezalandırdığımızda, Aras Nehri'nin diğer yakasındaki toprakları Osmanlı'ya, bu yakanın da Kızılbaşlar'a ait olduğu konusunda Muhammed Rızâ Hân 'Abdumelvasid ile anlaştık. Bu uzlaşmanın asıl amacı İranlı esirlerin kurtulmasıydı ki bugüne kadar hiç konuşulmamıştı. Allah'ın izniyle Ramazan Bayramı'ndan sonra görünmez orduların yardımıyla İmâm 'Alî b. Mûsâ Rızâ'nın hizmetinden ayrılacağız ve orduyla hedefimize ilerleyeceğiz. Kim bu işe dâhil olmazsa korkaktır, Hâricîlerdendir.”

29b: Mâzenderân Veziri Mîrzâ Yûsuf'a yazılan mektup⁴⁸: “Mektubunuz geldi ve yapılan dostane şikâyetten haberdar olduk. Bundan sonra unutmaya yolundan vazgeçeceğim ve dostluk âdetini her zaman yaşatacağım.”

30a: Mâzenderân Veziri Mîrzâ Muhammed Yûsuf'a cevaben yazılan bu mektup alaycı bir üslupla yazılmıştır.⁴⁹

⁴⁷ Naşrullah Beyât, “Güzidei ez Münşeât-i Mîrzâ Mehdî Hân-ı Esterâbâdî”, s. 48.

⁴⁸ Naşrullah Beyât, “Güzidei ez Münşeât-i Mîrzâ Mehdî Hân-ı Esterâbâdî”, s. 192.

⁴⁹ Naşrullah Beyât, “Güzidei ez Münşeât-i Mîrzâ Mehdî Hân-ı Esterâbâdî”, s. 193.

32b: Hâce Saray'ı almak için yazdıkları mektup. "Mektubunuz geldi ve mektup yazmanız beni memnun etmektedir. Mülazımlarınız Nevvâb'ın ikematgâhına yakın olan bir yer tespit ettiklerinde biz bu yuvayı inşâ eder, mamur ve âbâd ederiz."

34a: Yazılan kıtaların ulaştığına dair, aziz birinden gelen mektup: "İbrâhîm Ağa'nın dört satır el yazısı, sülûs hattıyla yazılmış bir kıta ve diğer beş kıtayla tarafımıza ulaşmıştır."

34b: Keyfiyet (nitelik) ile ilgili mektup isteyen kişiye kemmiyet (nicelik) ile ilgili yazılan cevap içerir. Keyfiyet ve kemmiyet ile ilgili kavramları açıklar.

35b: Başlıksız bir mektup: "Rus taifesinden büyük bir grup, denizi geçerek Esterâbâd kasabalarını fethetmek için geldi ve kıyıya yakın bir yerde demirledi. O sırada şiddetli bir yağmur yağdı. Bu yağmur o gelen grup için Allah'ın gazabı ve memleketin insanı için sonsuz bir rahmet idi. Hepsi ölüm girdabında boğuldular."

37a: Yazar, muhatabına mektubunun geldiğini söyleyip dostluk ve sevgi ifade eder.

37b: "Darphane'de basılıp mühürlenene ve bize bağışlanan beş yüz eşrefî sikke geldi."

38a: "Padişahın hizmetkârlarının Horasan memleketlerinin yönetimini ele aldığı müjdesi bizi sevindirdi. Kabil, Belh, Arap ülkeleri ve diğer ülkelerin fethinin bir an önce gerçekleşmesini ümit ederim."

38b: "Bu vilâyette dîvânın eski veziri, isyan ederek padişahın hakkını hiçe saymıştı. Küfrân-ı nimetinden dolayı yaptıklarının cezasını çekti. Bu sebeple Kızılbaş aşiretinden Muhammed Kûlî Hân Şâmlû'yu dîvânın büyük vezir rütbesine atadık."

39a: "Ömürlerini güzel hizmetlerle geçirmiş ve bu kapıda her zaman dürüstlikle hizmet etmiş kullarının her birine lütfumuzla ölçülemez bir bağışlama göstermeyi lüzumlu gördük. Bu konunun misdakı Mîrzâ Muhammed 'Alî'dir."

40b: Muhammed 'Alî Hân'a *Has Buyûtât*'ın (özel birimler) sorumluluğu görevinin verilmesine dair ferman⁵⁰: "*Has Buyûtât*'ın sorumluluğu göreviyle onurlandırdığımız Ravza-i Münevvere'nin hizmetkârı 'Şah Aslan' lakaplı Muhammed 'Alî Hân gibi, bu eşîge hizmetini tam bir samimiyetle edâ eden kullarımızı en yüksek mertebelere çıkarmayı gerekli gördük."

⁵⁰ Naşrullah Beyât, "Güzidei ez Münşeat-ı Mîrzâ Mehdî Hân-ı Esterâbâdî", s. 55.

41a: “Dergâhımıza en güzel şekilde hizmet etmiş kullarımızın her birini padişahlık makamının yakın dostları olarak şereflendirdik. Bu dergâha yakın olanlara özel bir unvan olan ‘Mukarrebü’l-hazret’ unvanının verildiği hususuna, Gılân Veziri Mîrzâ Hasan bir örnektir. Bundan sonra unvanlarına ek olarak bu unvanı da yazmalarını emrettik.”

41b: “Kendisine çerçibaşı görevini emrettiğimiz Muhammed ‘Alî Hân gibi savaşta yiğit ve öncü olan savaşçılardan her birini ordunun önüne koyduk.”

42a: “Asıl vazifemiz gereği, limanın kârını zararını düşünmüş, her iş konusunda tecrübe kazanmış, samimî ve salih müminlerin her birini terfi ettirmeyi zaruri kıldık. Öyle ki bu sayede hem devlet mühimmatı sağlanmakta hem de hizmetlerinin hakkı verilmektedir. Bu konunun bir örneği, Deştistân ve Şubistân eyâleti rütbesine ve tüm kıyı ve limanların sorumluluğuna layık gördüğümüz ‘Abdullatif Hân’dır. Maaşını yüz seksen Tebrîzî tümeni olarak belirledik.”

42a: Dostluk ve yakınlık ifadesi yer alır.

42b: Türkçe mektup yer alır.

43b: “Meşakkatli, gurbet ve hastalık günlerinde, dostların gönüllerine şifa ve güç veren yazışmaların devamlı yapılması umulur.”

44a: “‘Kapımıza hizmet eden samimî müminlerin her birine padişahın sevgi ve şefkat göstermesi lâzımdır’ dedik. Bu konunun örneği ‘Kevkeb’ mahlaslı Mîrzâ Muhammed Mehdi’dir. İsfahân’da bulunan bütün bahçelerin ve imaretlerin nezaretini ona devr ettik. Bu görevi bir an olsun ihmal etmemelidir.”

45a: “Zaferin izleri görülen dergâhımızın dürüst mensuplarından her birinin merhametimize dâhil edilmesini emrettik. Buna bir örnek olarak, Ebiverd vilâyetini ve tüm kasabalarını verdiğimiz ve maaşını 307 Tebrîz tümeni olarak belirlediğimiz Feth ‘Alî Hân Köse Aḥmedlü Afşâr’dır.”

45b: “Dâru’s-Saltana Herat’taki Pîr Muhammed Hân Beylerbeyi, padişahın özel ilgi gördü. Bu bahar günlerinde, yılbaşı kutlama meclisinde o olmadığı ve padişahın huzurundan ve rahmetinden mahrum olduğu için sana bir hil’at ve bir top sırma Kürt kumaşını Nevruz’da giyesin diye gönderdik. Bu özel lütufların karşılığında, padişahın hizmetinde hayatını canını feda etmekte ihmal etmemeli ve ülkenin düzeni için çabalamalıdır.”

46b: “Söylediğiniz gibi, istediğiniz mühürlü kese, talep ettikleri diğer şeylerle birlikte size gönderildi.”

47a: “Muhterem hizmetkârların çekilmesi haberi medreselerde sevinç kaynağı oldu. Kur’ân’ın ahdini unuttuğu ve farklı bir yol izlemesi nedeniyle hepsi bu haberden üzüldüler. Bunun için biz de misafir ağırlama örf ve âdâbını bilen bir kişiyi doğru bir şekilde hizmet etmesi ve talebelere bir özetini anlatmak üzere bir zat tayin ettik ve gönderdik. Kendisinden bizim için önemli konuları sürekli olarak yazması beklenmektedir.”

49b: “İsfahân’ın Dârussaltana hocası Muḥammed Bâkir Esterâbâdî sevgisini dile getirdikten sonra bu hayırlı arefe günlerinde buraya geldiğini bildirir. Oradaki sakinlerin koşullarını öğrendikten sonra, her gün küçük ve büyük, genç ve yaşlı çok sayıda insanın yiyecek eksikliği nedeniyle kalede öldüğü ortaya çıktı. Kale halkının tamamı Müslüman olduğu için Haşcuı reisleriyle görüştük ve bazılarının bizimle aynı fikirde olmasını sağladık. Ülkelerinin hükümdarına giderek onlara yol gösterdik ve bu mektubu yazmaya başladık. Onlar da din ve dertleşme yolundan zikrettiğimiz insanlar için çabalamalı ve onları helâk uçurumuna atmamalı. Şayet hanları ve diğer paşalar dünya fethi ve hâkimliği için bunu kabul etmezlerse, bütün Müslümanların kanı boyunlarına bulanacaktır. Bu konuda karar onlardadır.”

50a: Yazar, muhatabına sevgi dolu mektubunun geldiğini söyler ve ardından sevgisini ifade eder.

51b: “Vâlih” mahlasını kullandığınız güzel şiiriniz geldi.⁵¹

52b: “Sahtekârlık yapan Esterâbâdlı yağcıların suçlarının affını içeren mektubu geldi. Mektupta şehirdeki birkaç kişinin ‘assarların’ (yağcılarının) dolandırıcılığından şikâyet ettiği belirtilmektedir. Bu mesleğin önde gelenlerinden adaleti unuttukları için intikam alınmaya ve öldürülmelerine karar verildi. Ancak bu ruka onlara af dilemek için yazılmıştır ve eğer bundan sonra o gruptan biri yağ satışında ve miktarında hile yaparsa cezalandırılmalıdır.”

53b: “Kirmân’dan elli adet eşrefi⁵² ve iki top yeşil kumaş, rukanın boş kalmaması için Mîrzâ Muhsin’e hediye olarak gönderildi. Umarım kabul edilir.”

⁵¹ Hicrî on birinci yüzyılda Safevî şairi Muḥammed Vâle İsfahânî, on ikinci yüzyılda ise Âzar Bîgdeli bu mahlası kullanmıştır.

⁵² İran’da hicrî on birinci yüzyıla kadar kullanılan, on sekiz nohut ağırlığında altın para.

54a: “Tüm Esterâbâd halkıyla birlikte sizin için dua ediyoruz. Bu mübarek günlerde Nevvâb’ın⁵³ seferi ile başkent İsfahân’ın fethi mümkün olmuş ve bu haber her yere yayılmıştır.”

54b: “Bu, Emîru’l-mu’minîn Mîr Masum Bey b. Dânyâl’dan vilâyetlerin aşiret reislerine ve şehirlerin valilerine ve Dâru’l-küfr-i Horasan’a yazılan mektuptur. Bilin ki, eski zamanlardan beri Türk padişahlarının kanunları öyledir ki, Horasan tebasına bir şey olursa, su seddini kapatmak için insanlar gönderilirdi. Şimdi Merv şehri yıkılıp su bastı ve o vilâyet halkı Müslüman kent Buhârâ’ya getirildi ve yakında herkes İslâm’a dönecek. Nâdir Şâh kâfirdi, dini yoktu, Merv ve Horasan setlerini kapatması için adam istedi. Bu iş için dört ay boyunca kırk bin adam gerekli ve köy köy, şehir şehir, mahalle mahalle gidilmeli. İnsanlar rahatça yaşasınlar ve şehirlerinde yaygınlaşan kahve ve nargileden uzaklaşsın diye bu işte harcanması gereken 580 altını verimiz. Mescitlerin mihraplarını Hanefi mezhebine göre yapsınlar ve Sünnileri övmeye çalışsınlar. Ey cahiller, ‘Alî’nin yiğitliği ve Peygamber ailesinin sevgisi, bu üç halifenin dostluğu olmadan ve kıyamet gününde bu üçü cennete şefaati olmazsa, ne işe yarar? Fatma’nın oğlu İmâm Huseyin’in taziyesinde Mervân ailesine ve Ebû Süfyân’a küfrettiğiniz, müminlerin annesi Ayşe’ye hakaret etmeyi caiz gördüğünüz duyulmuştur. Ne kadar sahte ve cahilce bir inanç. Akrabaları olan Mervân ailesi ve Ebû Süfyân ailesi peygamberin diğer akrabaları olan Fatıma’nın çocuklarına kötülük yapıp zulmetmişlerse Allah bilir onlarla, iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırmak sana ve bana mı düşer? Allah’ın laneti sadece şeytana revâdır. Ey yolu kaybedenler, bizim öfke ve gazabımızın ateşini düşünmüyorsunuz. Karınca ve çekirgeler gibi Horasan’a gelmemizden, şeyhiniz ve sahte mezhebinizden eser bırakmayacağımızdan korkmuyor musunuz? İnsanlar, Safevî İsmâil’in Horasanlı kâfir Mollâ Mehdî’nin ve fâcir Bağdatlı Bâkır’ın kendilerini kandırıp yollarını şaşırttıklarından haberdar değiller. Yeri cehennem olan Bâkır Meclisî’nin kitapları da sizi doğru yoldan saptırıyor. O kitaplardan nerede bulursanız yakın ve o iki dinsizi öldürün ki imanınız güçlensin. ‘Arab Muḥammed Ḥân ise kâfir, câhil ve dinsizdir, onu da öldürün ve öldürülmesini Allah’ın emri olarak kabul edin. Aksini yapan cezalanmış olur. İslâm âlimlerinin üç âlimi Mollâ...?, Mollâ Şâh Murâd ve Mollâ Kelbaş size delillerle yol göstermek için gönderilmiştir. İtaati kabul etmezseniz, kılıç ve okla kabul edeceksiniz. O lanetli ve

⁵³ Şehzadelere verilen unvan.

dilsiz hayvanın mührünün sureti şudur: (Padişahlık ve yücelik Allah’a aittir. İsyan ise şeytana hastır).

57b: “Mâverâunnehir şehirlerinden Horasan’ın Şîf emirlerinin gönderdikleri geldi.”

60b: Dua

61b: “Mektubunuz geldi.”

62a: “Yazışmaların yolunun her zaman açık olması ve konuların hakikatının verilen hizmetlerle belirtilmesi beklenmektedir.”

62b: “İşlerin çokluğu dışında başka bir sorun olmaması umulmaktadır. Uzun bir süreden beri durumunuzu bilmediğimizden durumunuzu öğrenmek için kendisini gönderdik.”

63b: “Bu sırada düşmanların yenilgiye uğratıldığı ve Şîrvân memleketine hâkimiyetinizin duyulduğu haberi yayıldı ve gönüllerde bir sevinç kaynağı oldu. Tebrik etmek, durumunuzu öğrenmek ve bir istek için onu görevlendirdik ve oraya gönderdik. Büyük tutkumuzun sizinle görüşmeye ve bağlantı kurmaya yol açacağını umuyoruz.”

64a: “Sevgi dolu mektubunuz geldi.”

65a: Bir felakette hatır sormak ve sempati ifade etmek için yazılan dostane bir mektup.

65b: Bir konuda yaşanan hayal kırıklığını ifade etmek ve görüşme talep etmek için yazılmıştır.

66a: “Mektubunuz şarap mevsiminde geldi.”

68a: Arkadaşlığı ifade etmek için yazılmıştır.

69a: Mîrzâ Mehdî Hân-ı Esterâbâdî’nin inşâsı 1238/1822-23’te tamamlandı.

3.2.6. Esad Efendi, no. 3320

Mu‘temeduddevle Seyyid Mîrzâ ‘Abdulvehhâb Neşât el-İsfahânî’ye (ö. 1829) ait 129 varaklık münşeât mecmuasının son sayfasında “Kitap, hicrî 1249 (1833) yılında, Safer ayının üçüncü günü olan pazar gününde Ebu’l Kâsım-ı İsfahânî tarafından istinsah edilmiştir.” şeklinde Arapça bir not vardır. Özel ve resmî nitelikte yazışmaları içeren nüsha birkaç bölümden oluşur. Nüshanın ilk bölümünde Feth ‘Alî Şâh (ö. 1834) *Dîvân*’ının dîbâcesi, hutbeler, vakıfnâmeler, ‘Abbâs Mîrzâ’nın (ö. 1833) şarap ruhsatı, evlilik senedi ile Şîrâz ve Mâzenderân

şehirlerinin tasviri yer alırken, ikinci bölümde Osmanlı padişahı II. Mahmud'un (saltanatı 1808-1839) Fransa İmparatoru I. Napolyon'a (hükümdarlığı 1804-1814), İngiltere kralına ve diğer Avrupa hükümdarları ile bazı tarihî şahsiyetlere yazdığı mektup ve fermanlar bulunmaktadır. Nüshanın üçüncü bölümü padişaha ve aşağıda adı verilen diğer üst düzey kişilere yazılan arıza ve mektupları içerirken, son bölümde yazarın münâcatı yer alır. Nüsha okunaklı ince nestalik hatla siyah mürekkeple, başlıklar ise kırmızı mürekkeple hazırlanmış düz bir çerçeve içinde yazılmıştır. Nüshada mühür, karalama ve rutubet izi yoktur. İlk iki varâğına kayıt düşülmemiştir.

Mecmuada bulunan Farsça mektuplar şu kişilere hitaben yazılmıştır: Maḥmûd Şah-ı Afgân (ö. 1725), 'Allame Mîrzâ Ebu'l-Kâsım, Mollâ 'Abdullah Müderris, 'Abbâs Mîrzâ (ö. 1833)'ya Herat hakkında bir rapor, Horasan Valisi Şeyh Muhammed Velî Mîrzâ (ö. 1864), Tahran dâru'l-hilâfesinden 'Alî Hân Vâlî (ö. 1862), Horasan hükümdarı Naşiruddîn Mîrzâ, Aşgar Hân Afşâr (1817'de hayatta), Hâcî Muhammed Huseyin Hân Beylerbeyi (ö. 1823), Suleyman Mîrzâ, Muhammed 'Alî Mîrzâ (ö. 1789), 'Allame Ağa Seyyid Muhammed, Kahire Nakîbü's-saltanası, Osmanlı veziriazamı, Bağdat veziri Süleymân Paşa ve 'Alî Paşa. Ayrıca, Yerevan Kalesinin yetkisinin Mehdi Kûlî Hân'a (ö. 1898) devredilmesi emri ile İsfahân ve vilâyetleri hakkında bir kararnâme yer almaktadır.

Münşeâtta yer alan mektupların özetleri ve tarihsel bağlamları sırasıyla şu şekildedir:

29a: Nâibu'l-saltana 'Abbâs Mîrzâ'nın veliaht yapılmadan önce şarabın caiz olduğuna dair ruhsatı. Yazar (Neşât-i İsfahanî), kendisi ile gaybdan seslenen biri arasındaki bir konuşmada şöyle diyor: "Gaybdan seslenen biri cevap verdi: Bâde artık zekâyı azaltmıyor, tam tersine bilgiyi arttırdığı kesin ve şehzâde 'Abbâs Mîrzâ, Fath 'Alî Şah'ın oğlu izin verdi."

34b: Huseyin 'Alî Mîrzâ'nın evlilik senedi.

36a: 'Abdullah Mîrzâ'nın evlilik senedi.

37b: Şîrâz şehrinin tavsifi.

38b: Padişah (Feth 'Alî Şah) Mâzenderân'a gittiğinde Mâzenderân'ın anlatımı.

Mecmuanın ikinci bölümünde Osmanlı padişahı Sultan Mahmud Hân'ın yazdığı mektuplar ve fermanlar yer almaktadır:

42b: Türkçe bir mektup.

44b: Fransa Kralı Napolyon'a yazılan mektup: "Selâm ve tehiyyet"

45a: Padişah'tan Fransa Kralı Napolyon'a yazılmıştır: "Selâm ve dostluk ifadesi"; Sultan'dan İngiltere Kralı'na yazılmıştır: "Selâm ve dostluk"

45b: İngiltere Kralına bir mektup: "Selâm ve dostluk"

46a: Başka bir mektup: "Selâm ve dostluk"

46b: Fransa Kralı Napolyon'a yazılmıştır: "Selâm ve dostluk"

47a: Frenk (Avrupa) sultanlarına yazılmıştır: "Selâm ve dostluk"

47b: Frenk (Avrupa) padişahlarından birine yazılmıştır: "Rus hükümetinden bir büyükelçi dostluk ve birlik istemek için bu sınıra girmiş, elçimiz de kendisi ile görüşmüş ve konuşmuş. Sonuç şu ki, büyükelçi her konuda temsilcidir ve eğer herhangi bir şeyden memnunsanız, biz de bundan memnunuz. Eğer barış isterse biz de savaş istemeyiz. Amacımız onun memnuniyetidir."

48a: Frenk padişahlarından birine yazılmıştır: "Selâm ve tehiyyet"

48a: Fransa Kralı Napolyon'a yazılan mektup: "Hitabet ve selâmlar"

48a: Afgân Maḥmûd Şah'ın sultana gönderdiği mektup: "Dostluk ve iş birliği bildirgesi"

49a: Arapça yazılan cevabî mektup.

50a: 'Allame Mîrzâ Ebu'l-Kâsım'a yazılmıştır: "Padişahın kafilesinin Kum Dâru'l-İslâm'a ulaşmasından sonra randevu aldığımız Mîrzâ Ebu'l-Kâsım'ı ziyaret ettik. Her yıl olduğu gibi büyük bir heyecanla evine gitik. Çünkü her yıl yoksullar için bir miktar para ayırıyordu, bu yıl da o miktar Kum'daki yoksullar için dikkate alındı."

51a: Başka bir mektup: Mektupta Turşîz halkının cezalandırılması gerektiği halde hatalarını anladıkları için artık kendilerine aman verilmesi ve bunun için de karşı tarafın garanti vermesi talep edilmektedir.

52a: Mîrzâ Ebu'l-Kâsım'ın günahkârların toplu suçlarını affetmesi için padişahın talepte bulunması üzerine padişah tarafından gönderilen ve ilgili kişilerin affedildiklerini beyan eden bir mektuptur: “Sizinle dostluğumdan dolayı haklı ve güçlüyken bir grup hükümet düşmanına af çıkardım ve bunun kanıtı olarak bu mektubu yazdım.”

53b: 'Allame Mîrzâ Ebu'l-Kâsım Bey'e yazılan ve içeriğinde Turşîz gibi bazı yerlerde tarımsal üretimin azaldığını ve buna bağlı olarak vergilerin düştüğünü ancak vergi toplamanın askerin maaşının ödenmesi ve İslâm'ı büyütmek için önemli olduğunu bildiren bir mektuptur.

54a: Suda boğulan çocuk için yazılan taziye mektubunda kişi üzüntüsünü dile getirmekte ve hayatta kalanlara başsağlığı ve sabır dilemektedir.

55a: Büyük biri yerine “nâibüzziyâre” olarak Mekke'ye gidecek olan Mollâ 'Abdullah'a yazılmıştır: “Bizim yerimize ziyarete gideceğiniz için ziyaret âdâbı ile ilgili nefis terbiyesi, yolculuk zamanını iyi değerlendirmek, diğer yolcular ve ihtiyaç sahiplerine merhametli davranmak, onlara ikramda bulunmak, ilim ve ibadetle meşgul olmak ve kutsal topraklara varıldığında o mekânları bizler adına selâmlamak gibi hususları dikkatinize arz ediyorum.”

57b: Veliaht 'Abbâs Mîrzâ'ya gönderilen Herat raporudur: “Büyük oğlumuz 'Abbâs Mîrzâ şunu bilmelidir ki Afgânların ve Fîrûz Mîrzâ'nın Herat Kalesi'ndeki yenilgisi çoktan duyulmuştur. Şimdi Horasan Valisi oğlumuz Muhammed Veli Mîrzâ'dan o bölgeye dair bir arıza (rapor) geldi. Bu raporun içinde şunlar yazıyordu: Fîrûz'un ordusu, Herat Kalesi önüne geldikten sonra askerimizin sayısını öğrendiğinde korkup oğlumuz Muhammed Veli Mîrzâ'dan aman istemek durumunda kaldı. Ayrıca, Muhammed Huseyin Mîrzâ'yı yanında aşiretin büyükleri ve bir miktar para, mal ve gümüşle elçi olarak olarak gönderip bundan sonra kendilerine hizmet edeceğini, dinini ve kabilesini terk edip adımıza hutbe okutup sikke basacağını ve Herat mahallelerinin kaleleri arasında yer alan ve kontrolümüz altında bulunan Gûrîân, Şâde, Şekîbân, Barnâbâd ve Herat'a bağlı diğer kırk kaleyi kendilerine bırakacağına söz verdi. Artık Fîrûz Mîrzâ saltanatımızın hizmetkârlarından biridir.”

58a: Heratlı Afgânların yenilgisinin Horasan Valisi Muhammed Veli Mîrzâ'ya ve diğer valilere duyurulduğu mektuptur: “Horasan Valisi oğlumuz Muhammed Veli

Mîrzâ, Herat'ı ve oradaki cephaneyi ele geçirmek için Muḥammed Ḥân Kaçar'ı birkaç atlı grupla görevlendirdi. Afgân kabilelerinin ileri gelenleri ve soyluları, Ẕandahâr savaşçılarından yardım talep edip orduya teçhizat ve erzak sağlanmasını istediler ve elli bin piyade ve süvari toplayıp, top ve diğer savaş araçlarını hazırladıktan sonra, Herat Valisi Fîrûz Mîrzâ, savaşmak niyetiyle Herat şehrinden altı mil uzaklıkta Şekîbân Kalesi'ne kadar dörtnala at koşturdu. Bu tarafta ise Ğûrîân sularını geçen cesur savaşçılarımız, Şekîbân Kalesi'nin bir fersah uzağında Şâde mıntakası dışına çadır kurdular. İki tarafın orduları karşı karşıya geldiğinde altı binden fazla süvari ve piyade öldürüldü. Badal Ḥân, Fûfel Zâî, bir grup reis ve El-Ğîyâs Ḥân gibi elli kişi daha ve bine yakın kişi yakalanıp bazıları kaçtı ve sonunda Herat'ın fethinin müjdesi geldi.”

59b: İran Şahı'nın Rus kumandanla yaptığı savaş hakkında yazılan fermanıdır: “Bu yıl Rus kumandanları kalabalık nüfuslu Erivan sınırlarına kurnazca saldırmış, kış aylarında ve soğukta ordumuzun gelmesinin imkânsız olduğunu düşünerek bir başka grup da Karabağ üzerinden Nahcivan'a gitmişti. Rusya'nın sınırlarımıza küstah bir şekilde saldırdığı haberi ulaşınca, veliahta Erivan ve Nahcivan kalelerinin korunmasından sorumlu olması ve Batı Azerbaycan'da bulunan sınırlı sayıda birliğin bu fitneyi püskürtmesi emredildi. 9 Şevvâl gecesini, Erivan Kalesi'ni korumak için Rus ordusunun komutanı Kadâvîc ile büyük bir savaş yapıldı ve o gece öldürülen Ruslardan altı bine yakın tüfek ve beş yüze yakın silah ele geğirildi. Nahcivan tarafında muzaffer oğlumuzun atlıları Rusya'ya hücum ederek binlerce insanı öldürdü, bin kişiyi esir aldı, kalanlar ise kaçtı. Kadâvîc bazı yoldaşlarıyla Erivan'dan Tiflis'e kaçtı ve oğlumuz Erivan Beylerbeyi Ḥuseyin Ḥân'ı onu takip etmesi için bir orduyla gönderdi. Yakalandığında diri ya da ölü getirilmesi veya Gence ve Tiflis sınırlarından sürülmesi emredildi.”

60b: Esterâbâd Vilâyeti'nin yetkisinin Hamad 'Alî Mîrzâ'ya devredilmesine ilişkin karardır: “Bu yıl Esterâbâd Vilâyeti'ni Mâzenderân Vilâyeti'ne ilhak ederek oğlumuz verdik ve oradaki işleri oğlumuzun emeğine yakışır şekilde tam bir hassasiyetle düzenlemesi için kendisine emanet ettik.”

61a: Tahran halifeliğinin yetkilisi 'Alî Ḥân için padişahın emri: “Tahran'ın mühimmatının muhafazası oğlumuz 'Alî Ḥân'a emanet edildi.”

61b: Esterâbâd valisinin değiştirilmesine ilişkin ferman: “Esterâbâd valiliğini oğlumuz İmâm Virdî Mîrzâ Kaşıkçıbaşı’nın mülkiyetine bırakıyor, Ârûğ, Kûklân, Yemût ve Şâyenhanî’nin hükümdarlığını kendisine iade ediyoruz.”

62b: Horasan hükümdarı Nâşiruddîn Mîrzâ Veled Bey Can’ın arızasına verilen ve bahar ayında Nâşiruddîn Mîrzâ’nın yanına gidileceğini beyan eden cevabî mektup.

63a: Erivan kalesi kumandanlığının yaptığı özverili hizmetlerden dolayı Mehdî Kulî Hân Dûlû’ya verilmesine dair ferman.

63b: İsfahân, Kâşân, Kum ve civar bölgelerin valisi Hâcî Muhammed Huseyin Hân’a üstün hizmetlerinden dolayı “Emîru’l-ümerâ” sıfatının verilmesine dair ferman.

64b: Horasan Valisi Muhammed Mîrzâ’dan çekinen İshâk Hân’a kendisine ve ailesine dokunulmayacağına dair padişah tarafından verilen emannâme.

66a: Afşâr Aşğar Hân’ın Fransa ve Osmanlı ülkesine elçi olarak atandığını ilan eden ferman.

66b: Afşâr Aşğar Hân elçiliğinde, İran Şahı’nın sevgisini gösteren, Merâlîye hükümetinin vekiline gönderilen ferman.

67a: Fransız Jevanın’e Yûsuf adı verilip Fransa ve İran hükümetlerine doğru şekilde hizmet edeceği umularak “Mîrzâ” unvanı ile onurlandırılmasına dair ferman.

69a: Yetenek ve erdem sahibi herkesin gazi olarak ödüllendirileceğini bildiren ferman.

69b: Ferman başlığı: “Muhlis bir şekilde bize bağlı olanları eşi benzeri olmayan nimetlerle onurlandırırız.”

69b: Seyyid Huseyin Safâhanî’ye “Muctehidu’l-Şu‘arâ” unvanının verilmesine, Dîvân’dan maaş bağlanmasına ve ‘Âlicâhan nişanı verilmesine dair ferman.

70b: Soylulardan birinin adına yazılan ve kendisinin hizmetleri karşılığında ödüllendirildiğini bildiren ferman.

70b: Kâşân Karakolunu’nun Şah’ın sadık kullarından merhum Mîrzâ Ahmed’in oğlu Mîrzâ Muhammed’e verildiğine dair ferman.

71a: Şehzâde’den Şah’a hizmet talebi içeren, nezaket kurallarına riayetle yazılmış bir mektup.

71b: Suleymân Mîrzâ'dan veliahta yazılan ve dört bin takım askerî üniforma talebi içeren bir mektup.

72b: Suleymân Mîrzâ'dan Nevvâb Muḥammed 'Alî Mîrzâ'ya yazılan ve Muḥammed Kâsım Hân'ın ordu komutanlığına aday gösterildiği ve Irak-ı Arab'ın yakında fethedileceğini müjdeleyen mektup.

73b: Edebî ve dostane başka bir mektup.

74b: Edebî ve dostane başka bir mektup.

75a: Muḥammed Kâsım Hân'a hediye olarak bir av kuşunun gönderildiğini ifade eden başka bir mektup.

75b: Suleymân Mîrzâ tarafından Fecruddevle Hâcî Muḥammed Huseyin Kaçar'a yazılan dostane bir mektup.

76a: Suleymân Mîrzâ tarafından Sadrazam Mîrzâ Muḥammed Şefî'ye yazılmıştır: “Padişahın maiyeti avlanmak amacıyla bu büyüleyici mekânda konakladı ve padişahın hizmetinden uzak kalanların durumlarını bir mektupla öğrenmek istediler. Padişahın av alanından size bugünkü avımızın bir parçası olan kekliklerden biraz göndereceğiz.”

76b: Suleymân Mîrzâ Hac Muḥammed Huseyin Hân tarafından yazılmıştır: “Mektubunuz geldi. Hediye olarak gönderdiğiniz şeyler padişah tarafından görüldü ve kabul edildi. Nevvâb'a gönderilen kışlık giysiler de geldi.”

Mecmuanın üçüncü bölümünde şehzâdelerin padişaha yazdıkları arızaların yanı sıra muhtelif mektuplar, mutayebât ve birkaç noktasız arıza yer almaktadır:

78a: Kahire veliahtına yazılan arıza. “Dîvân-ı Humâyûnun bir cilt kopyası padişah emriyle hediye olarak gönderildi” şeklinde bir not bulunmaktadır.

79a: Zîllu's-sultan'a yazılan arıza. Tasavvufla ilgili dostane bir mektuptur.

80a: Tasavvufla ilgili başka bir arıza.

81b: Dervîşâne bir arıza.

81b: Kulluk ve dostluk ifadeleri içeren başka bir arıza.

81b: Zayıflık ve kulluk ifadeleri içeren başka bir arıza.

81a: ‘Allame Ağa Seyyid Muḥammed’e yazılmıştır: “Görünüşte sizden uzak olsam da içimden size yakınım ve size hep yazmak istiyorum. Dâru’s-Saltana, Tahran, İran ülkelerinin merkezidir ve bundan önce Şâh tarafından İsfahân’dan Tahran’a gitmeniz, tüm inananlarınızı kutsamanız ve yeni sultanî camisini dualar, zikirler ve tesbihlerle doldurmanız emredildi.”

82a: Osmanlı sadrazamına yazılan bir mektup: “Artık İbrâhîm Hân’ın emriyle bu iki padişahın hükümeti birlik ve anlaşmaya dayanmaktadır. Bu iki hükümete karşı çıkan çevredeki âsilerden biri de Rusya’dır. Hükümetlerimiz ile Rusya arasında hoşgörü ve barışın sağlanmasının pişmanlıktan başka bir sonuç doğurmayacağı açıktır. Gücümüzü zayıflatacak hiçbir şey yapmamalıyız. Şimdi ise Fransa’nın muzaffer ordusu Rusya ile savaştığı ve Fransa bizimle dost olduğu için Rusya zayıflamıştır. Üç güçlü devlet hâline geldik, düşmanı yenmek için bir arada olmamız gerekiyor. Şehzâde ‘Abbâs Mîrzâ yüz bin askerle Azerbaycan ve Rusya’ya gitti. Osmanlı ve İran devletleri liderlerinin Rusya konusunda eksik ve kusurları yok. Her ne kadar Muḥammed Paşa’nın Kars civarındaki ihmalleri nedeniyle hükümette bazı zayıflıklar olsa da şimdi Erivan tarafından Serdar Huseyin Hân’ın yoğun hazırlıklarıyla ilerleme sağladık. Savaş sonrasında üç ülkenin birliğe ulaşabilmesi için mücahitlere yardım edeceğinizi ve bu konuda Yûsuf Paşa’nın gerekli yardımı sağlayacağını umuyoruz.”

85a: İlişkileri ve yazışmaları artıracak dostane bir mektup.

85b: Arıza: “İran ve Osmanlı devletleri arasında dostluk ve barış kapıları açık olup din ve milletin uyumu ve birliği hedeflenmektedir.”

85b: Osmanlı sadrazamına yazılan, dostluk, samimiyet ve birliği içeren bir mektup.

85b: Fransa [Frenk] vezirlerinden birine yazıldı: “İran ve Fransa birlik yönünde kuvvetli ve sonsuza dek devam edecek bir anlaşma yaptı. Rusya hükümeti bizi bu anlaşmadan caydırmak için büyükelçiler gönderdi ancak biz aramızdaki ittifakı koruyacağımızı söyleyerek onları hayal kırıklığına uğrattık. Bilin ki bizler sizlerin dostlarıyla dost, düşmanlarıyla düşmanız. İran, Osmanlı ve Fransa [Frenk] her zaman aynı renkte ve aynı yönde kalacaktır.”

87a: Fransa [Frenk] vezirlerinden birinden gelen mektup: Mektupta dostluk ve teselli içeren ifadeler bulunmaktadır.

87b: Bağdat vezirine yazılan, uzun zamandır aralarında mükatebe olmadığı ve karşı tarafın sağlığından habersiz olduğu için yazılan dostane bir mektup.

88a: Bağdat vezirine yazılan ve vezaretinin bekâsı için dua içeren bir mektup.

88a: Bağdat veziri Süleymân Paşa'ya tebrik ve 'Alî Paşa'nın vefatına yönelik taziye.

88b: Zeyd tarafından Fahrüddeve Hâcî Muhammed Huseyin Hân'a yazılan ve muhatabın ilgisizliğinden şikâyet edilen bir mektup.

89a: Ferâhan'a hizmet etmek için gittiğinde Kâim-makâm Mîrzâ Ebu'l-Kâsım'a yazılmıştır. Dostane içerikli bu mektupta muhabata karşı beslenen olumlu duygular çeşitli temsillerle ifade edilmiştir.

89b: Fazilet sahibi kişilerden birine yazılmıştır. Yazar, mektupta tek mâlikin Allah olduğunu ve kendisinin memlûkün üzerinde mülkiyet duygusuna sahip olmadığını belirtmektedir.

89b: Doktorlardan birine yazılmıştır. "Hastalanan Mevlânâ Habeşîzâde doktorun kendisini görmesini istedi."

90a: Bir arkadaşına yazılan bu mektupta mektubun diliyle ilgili edebî bir inşâ yer alır.

90b: İnsanlığın durumu hakkında tasavvufî bir dille yazılmış ve bir arkadaşına gönderilmiş olan dostane bir mektup.

91a-129a: Farsça ve Arapça risâleler ve münacaatnâmeler yer alır.

3.2.7. Esad Efendi, no. 3332

Osmanlı reisülküttaplarından Sarı 'Abdullah Efendi'nin (ö. 1660) *Dustûru'l-inşâ* adlı 378 varaklı bu eseri, Sultan II. Bâyezid devrinden müellifin yaşadığı döneme kadar tarihlenen, Farsça, Arapça ve Türkçe mektuplardan oluşan bir mecmuadır. Okunaklı bir nesih hatla, kırmızı bir çerçeve içerisinde ve kırmızı başlıklarla yazılı bu mecmuanın derkenarları genellikle boştur. Sarı 'Abdullah Efendi'nin 1643'te derlediği ve bir kısmı kendisine ait yazılardan oluşan bu mecmuada elli iki Farsça mektup yer alır.

Münşeâtta yer alan mektupların özetleri ve tarihsel bağlamları sırasıyla şu şekildedir:⁵⁴

1a: Merhum Sultan Bâyezid Hân'ın (ö. 1512) 'Abdurrahmân Câmî'ye (ö. 1492) gönderdiği mektup.⁵⁵

2a: Mevlânâ Câmî'nin cevabı.⁵⁶

2b: Sultan Bâyezid'in Câmî'ye ikinci kez gönderdiği mektup.⁵⁷

3a: Mevlânâ Câmî'nin mektuba cevabı.⁵⁸

3b: Merhum Sultan Bâyezid Hân'ın Celâleddîn Devvânî'ye (ö. 1502) gönderdiği mektup.⁵⁹

4a: Mevlânâ Celâleddîn Devvânî'nin yazdığı cevap.⁶⁰

4a: Herat Şeyhi Aḥmed Teftâzânî'nin Sultan Bâyezid'a gönderdiği duânâme.⁶¹

5a: Sultan Bâyezid'in yazdığı cevabî mektup.⁶²

6a: Horasan hâkimi Sultan Hüseyn Bayḳarâ'nın (ö. 1506) Sultan Bâyezid'a gönderdiği mektup.⁶³

7a: Sultan Bâyezid Hân'dan Sultan Hüseyn Bayḳarâ'ya yazılan cevabnâme.⁶⁴

9a: Merhum Sultan Selîm (ö. 1520) tarafından Gîlân hâkimine gönderilen Mısır fetihnâmesi.⁶⁵

⁵⁴ Soner İşimtekin, "Feridun Bey Münşeâtında Yer Alan Farsça Mektuplar", *Doğu Araştırmaları Dergisi*, S. 11 (2013), s. 49-70.

⁵⁵ 'Abdu'l-alî Nûrahârî, *Risâle-i Münşeât-i Câmî* (İntişârât-ı Şeyhülislâm Aḥmed Câm, Turbet-i Câm, 1383/2004), s. 267; Feridun Aḥmed Bey, *Münşeâtı's-Selâtin* (Darü't-Tıbâ'atü'l-Âmire, İstanbul, 1274), c. 1, s. 361.

⁵⁶ Feridun Aḥmed Bey, *Münşeâtı's-Selâtin*, c. 1, s. 362.

⁵⁷ s. 268.

⁵⁸ 'Abdu'l-alî Nûrahârî, *Risâle-i Münşeât-i Câmî*, s. 270.

⁵⁹ Feridun Aḥmed Bey, *Münşeâtı's-Selâtin*, c. 1, s. 364.

⁶⁰ Feridun Aḥmed Bey, *Münşeâtı's-Selâtin*, c. 1, s. 364.

⁶¹ 'Abdul-Hüseyn Nevâî, *Esnâd ve Mükâtebât-ı Târîhî-i İrân (Ez Timûr tâ Şah İsmâil)*, (İntişârât-i Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran, 1356/1977), s. 375; Feridun Aḥmed Bey, *Münşeâtı's-Selâtin*, c. 1, s. 364.

⁶² 'Abdul-Hüseyn Nevâî, *Esnâd ve Mükâtebât-ı Târîhî-i İrân (Ez Timûr tâ Şah İsmâil)*, s. 379; Feridun Aḥmed Bey, *Münşeâtı's-Selâtin*, c. 1, s. 365.

⁶³ 'Abdul-Hüseyn Nevâî, *Esnâd ve Mükâtebât-ı Târîhî-i İrân (Ez Timûr tâ Şah İsmâil)*, s. 370; Feridun Aḥmed Bey, *Münşeâtı's-Selâtin*, c. 1, s. 359.

⁶⁴ 'Abdul-Hüseyn Nevâî, *Esnâd ve Mükâtebât-ı Târîhî-i İrân (Ez Timûr tâ Şah İsmâil)*, s. 372; Feridun Aḥmed Bey, *Münşeâtı's-Selâtin*, c. 1, s. 360.

⁶⁵ Feridun Aḥmed Bey, *Münşeâtı's-Selâtin*, c. 1, s. 436.

67b: Başlıksız olan bu mektupta yazar, muhatabı Vezir Sinân Paşa'ya saygısını sunduktan sonra İslâm ordusunun kâfirlerle yaptığı savaştan haberdar olduğunu söyler. Ayrıca hafızların ve takva sahiplerinin zafer için Kur'an okumalarına emrettiğini bildirir. 68b: Başlıksız olan bu mektubun sahibi, Bağdat hükümdarı Sinân Paşa'ya hürmetini sunduktan sonra, isyanı ve yolsuzluğu haddi aşan Afşârîye kabilesinin yok edilmesinin sağlandığını ve hükümdarları Halîl Hân'ın oğlu Maḥmûd Bey'in öldüğünü söyler. Afşârîye, Maḥmûd Bey'den sonra kardeşi 'Alî Bey'in varlığıyla gurur duymuş ancak 'Alî Bey'in ölüm haberi Türkmenlere ulaşınca hepsi mal ve eşyalarını bırakıp kaçıp Şîrâz ve Kâzerûn bölgesine gitmişlerdir. Şah, Ağbâr bölgesini fethetmek niyetiyle hareket etmiş ve Dihdeşt'in fethedildiği gün Bihbehan halkı Ürmuz, Gulâb Kalesi ve Deşttestân'da itaat ederek her taraftan hediyeler ve adaklar getirmiştir. Daha sonra Fârs ve Irak eyâletini fethetmek için her yere komutan göndermişlerdir. 'Alî Bey'i Dergâh'a göndereli uzun zaman olmuş ve oradaki durumla ilgili hiçbir duyum alınmamıştır. Bu yüzden gerçekleri öğrenmek için Emîr Süleymân Fîlî'yi Dergâh'a göndermişlerdir. Mektup 16 Cemâziyelâhîr 990'da yazılmıştır.

76b: Selîm Şah'ın Şâh 'Abbâs'a gönderdiği mektup.⁶⁶

77a: Şâh 'Abbâs'tan Şâh Selîm'e yazılan mektup.⁶⁷

81b: Hindistan padişahının vezirinden Mustafa Paşa'ya gelen mektupta şunlar yazılıdır. "Mîr Zârîf'in Osmanlı hükümeti huzurundan çekilmesi ve yerine Arslân Ağa'nın getirilmesinin ardından Mîr Zârîf, 1049 yılı Zilkade ayının yirmi dokuzuncu günü aramıza döndü. Padişah Keşmir'i ziyarete gittikten bir süre sonra Arslân Ağa da gelip Osmanlı hanedanının mektubunu teslim etti. Mektubu inceledikten sonra Osmanlı hükümetinin hizmetinde bir padişaha nasıl mektup yazılacağını, kurallara ve rütbelere nasıl uyulacağını anlayan kimsenin olmadığı anlaşıldı. Aslında Mîr Zârîf'in at almaya gönderilmesi nadir görülen bir durumdu, çünkü Irak valisi atın bu tarafa gelmemesi konusunda ısrar ediyordu. Padişah, kimseyi at satın almak için Irak'a göndermeyeceğini, Arabistan'a ve Osmanlı'ya göndereceğini çünkü Arap atlarının Irak atlarından üstün olduğunu söyledi. Osmanlı hanedanı da bizim gibi sürekli olarak Avrupa kâfirleri ve Kızılbaş

⁶⁶ 'Abdul-Ḥuseyin Nevâî, *Şah 'Abbâs: Mecmua-yi Esnâd ve Mükâtebât-i Târîhî*, İntişârât-i Bunyâd-i Ferheng-i Îrân, Tahran (1357/1978), c. 3, s. 426.

⁶⁷ 'Abdul-Ḥuseyin Nevâî, *Şah 'Abbâs*, c. 3, s. 428.

tarikâtına karşı mücadele etmeye çalıştığından Arslân Ağa'nın sevgiyle yazdığı bir mektubu gönderdiklerini belirtti. İslâm âleminin birleşmesi ile Kızılbaş'ın Kandahâr'dan kovulması ve Horasan eyâletinin fethedilmesiyle Gülistân'ın ve Sünnî halkın bu batıl toplumun şerrinden kurtulacağı yazılıdır.”

86a: Mustafa Paşa'ya Hind padişahı oğlu Sultan Muḥammed'in 1052 senesinde gönderdiği dostane bir mektuptur. Yazar, selâmdan sonra Mollâ Şevki'nin geleceğini, arz edecekleri ve talepleri dikkate alıp karşılandıktan kısa süre sonra geri döneceği, aralarındaki yazışma yolunun her zaman açık olduğu, bundan sonra da adamlarının Osmanlı kapısının hizmetine her zaman gelip gideceğini belirtir.

107b: Zeynep Sultan'ın Sultan Mehmed'in validesine gönderdiği mektuptur. Yazar, selâmlama ve duaların ardından, padişahlar arasında dostluk ilişkilerinin güçlü olduğunu, padişah hazretlerinin ölüm haberi geldiğinde herkesin üzüldüğünü, ardından yeni padişahın tahta çıkışının mutlu haberi geldiğinde herkesin sevindiğini söyler. Bu arada Horasan seferine gitmelerinin gerekli hale geldiğini ve bu seferden döndüklerinde Zülfikâr Hân Karamanlı'nın, dostluk ve ittifak antlaşmalarını yenilemek ve padişahın tahta oturmasını tebrik etmek üzere dergâha gönderildiğini ifade eder. Yazar mektubun sonunda halkların refahına yol açan karşılıklı sevgi ve birliği sürdürmeye çalışmayı istediğini dile getirip sevgi ve birliğin devamını sağlayacak mektupların gönderilmesini arzu ettiğini belirtir.

110b: Beylerbeylerinden Melik Berîd adlı beye Şâh tarafından gönderilen nâmenin suretidir. Yazar, akranları arasında bir ayrıcalık kazandıran mektubun alındığını, Dekkân vilâyetinin valileri adına emirler ve kararnâmeler çıkarıldığını, bu vilâyete asla karışmamaları ve saldırmamaları gerektiğini bildirir. Ayrıca, Şah'ın emniyet sağlamak istediğini, samimiyet ve destekle yanlarında oldukları sürece ihtiyaç ve isteklerinin kabul edileceğini söyler. Birâm Çepû'yu gönderdiklerini ve çocuklarından birini Şah'ın dergâhında hizmet için göndermeyi istediklerini, layık gördükleri kimseyi lütuf ve hürmetle şereflendirmeleri için Nizâmeddîn-i Şânî Hân ile hizmetlerine göndermelerini ister.

153a: 'Acem Şah'ından Leh Seferi dönüşünde gelen nâmenin suretidir. Mektupta aralarındaki barış ve dostluktan herkesin memnun olduğu belirtilip şunlar bildirilir: İslâm askerlerinin kâfirlere karşı savaşmaya karar verdikleri duyulunca kendileri de zafer için dua etmek üzere Meşhed'e gitmişlerdir. Bu sırada Rızâ Bey'i padişahın

yolculuğunu tebrik etmek için kapıya göndermişler, eski elçi gönderildiğinde yazılan mektup kendilerine ulaşmamıştır. Elçinin ardından gönderilen ve yolda mektupları taşıyan elçiye ne olduğu bilinmemektedir. Yazışmaları açık tutmalarını ve yabancılaştırmamalarını, kendilerinden herhangi bir isteği olursa mektubunda rahatça yazmalarını beklemektedirler.

167a: 'Acem Şahı tarafından gönderilen nâme ile Nasuh Paşa'ya gelen Receb 1023 tarihli mektuptur. Mektupta şunlar yazılıdır: Allah'a hamd olsun, o vezirin çabaları sayesinde aramızdaki sevgi ve dostluk kuralları pekişmiş, insanlar refah içinde olmuştur. Osmanlı askerleri kâfirlere saldırmakla meşgul iken biz de her zaman savaşımlara katılıp, mükâfatlarından yararlanmak istedik. Avrupalılar sizin ordunuzdan korktukları için itaat ettikten sonra Gürcü kâfirler ayaklanıp Müslümanlara zulmetmeye başladılar. Öyle ki müezzin ezan okurken okla öldürüldü. Müslümanlar onların anormal davranışlarından şikâyetçi olunca biz de herkese ibret olsun diye onları kızdırmaya karar verdik. Bu nedenle o tarafa bir grup soylu asker gönderdik ve sonunda o ülkede İslâm ortaya çıktı ve Hristiyan kiliseleri ve tapınakları Müslüman camilerine döndü. Dostluk ve birlik hâkimiyetini yenilemek amacıyla İmâm Kûlî Kûşci, padişaha sevgi içeren ve Gürcistan savaşını anlatan bir mektupla gönderildi ve bu kutlu savaşın ganimetlerinden, Gürcü hükümdarlarının taktığı tacı, padişaha hediye olarak gönderdik. Buradaki olayları düşmanlarımız başka türlü anlatmasın diye kendisine bildirmemiz gerekiyor. Şöyle ki Gürcistan hükümdarları kaçarken Baş Âçuk hükümdarının yanına gittiler. Gerçi padişahın emri iki tarafın kaçaklarına destek verilmemesi yönündeydi. Oranın hükümdarı bu konuyu dikkate almamış ve firarileri yanına yerleştirmiştir. Firarileri aramak için valiye adam gönderdik ve dedik ki eğer padişahın emrine uymazsan onu cezalandırmamız, kalesini ele geçirmemiz ve orada padişahın hutbesini okumamız gerekecek ki İslâm uygulamaları yaygınlaşsın. Ayrıca Bahreyn hükümdarı Kâţif halkına zulmetmişti. Fârs ve Lâr devleti ve hükümeti, Şah'a gerçeği söylemeden onu öldürttü ve dostluğun temellerini sağlamlaştırmak için kafasını Bağdat hükümdarına gönderdi. Mustafa Ağa'yı durdurmamızın sebebi, buraya önemli bir görev için gelmiş olmasıdır. Bu görev tamamlanıncaya kadar onu gönderememiş olmamız ancak bu arada Gürcistan seferinin gelmesi, şiddetli soğuk nedeniyle başkent İsfahân'da bekletilmesi sebebiyledir. Artık Van hükümdarı bu görevi yaptığına göre, Mustafa Ağa'dan kendisini bir mektupla o tarafa

göndermesini istedik. Mevlânâ Muhammed Emîn Efendi'nin çocuklarını gönderme konusunda da cevap daha önce yazılanların aynısıdır. Adı geçen efendinin çocukları Mustafa Ağa ile gönderilecektir.

169a: 'Acem Şahının Gürcü üzerine vardığını bildiren mektuptur. Receb 1023 tarihli bu mektupta Sultan Aḥmed Ḥân b. Sultan Mehmed Ḥân'a dua edildikten sonra yukarıdaki mektubun içeriği kısaca tekrarlanmaktadır.

184b: Sultan Murâd Ḥân Bağdad fethine giderken Musul sahrasında Hürrem Şâh tarafından gönderilen Mîr Zârif adlı elçi ile gelen nâmenin suretidir. Mektupta, dua kısmından sonra elde edilen fetihler şu şekilde anlatılır: Başkentten (Ekberâbâd) Dekken'e doğru yapılan bu hamlede, bir yıldan kısa bir sürede otuz altı kale fethedildi, iki milyon rupi nakit para alındı ve bir buçuk milyon rupi değerindeki mala el konuldu. Bu seferden 18 Şaban 1046'da saltanat makamına geri döndük ve Dekken sınırında ve Hindistan'ın diğer mülklerinde yapacak bir şey kalmadığından, bundan sonra Kızılbaş'tan kurtulmaya karar verdik. Öncelikle o ülkenin sınırında bulunan Kandahâr'ı fethederek başlayacağız, ardından Horasan'ı ele geçirmeye çalışacağız. Çünkü İslâm padişahlarının bu sapkınlık ve dalalet topluluğundan kurtulmaları ve Arap Irakı'nın, özellikle de Seyyid Muḥyiddîn 'Abdulkâdir Geylânî ve bir grup dinî liderin gömülü olduğu Bağdat'ın özgür hale gelmesi farzdır. Gerçi siz geçen yıl buraya gelip Erivan kalesini fethedip Tebrîz'e kadar gitmenize rağmen İstanbul'da bazı olaylar yaşandığından dolayı burada duramadınız. Çalışmalar tamamlanamadı ve sonunda Erivan kalesi feth edilmedi. Bu tarafa gelip Halep, Diyarbakır veya Erzurum sınırında iki-üç yıl kalırsanız ve her yıl iki orduyu, biri Arap Irakı'na ve Bağdat'a ve diğeri Erivan ve Azerbaycan'a gönderirsek, bu sapkın kabilenin mağlup edilmesi ve büyük dinin kutsal mabedlerinin bu lanetli bidatçıların kirlerinden temizlenmesi umulur. İnşallah ordularımız önce Kandahâr'a, sonra da Horasan'a gidecek, Mâverâunnehir ve Belh valisi emredildiği için onlar da o taraftan hareket edeceklerdir. Bu mektubun oraya ulaştırılması gerektiği için Mîr Zârif'i bu göreve atadık. Umarız bir an önce onu gönderip yazışma kapılarını eskisi gibi açık tutarsınız.

190b: Şâh II. 'Abbâs'tan Sultan İbrâhîm Ḥân'a gönderilen nâmedir. Şaban 1053 tarihli bu nâmede Sultan İbrâhîm Ḥân ibn Sultan Aḥmed Ḥân övüldükten sonra şöyle denilir: "Babam Hazret-i Şah, Horasan'da önemli işler hazırlamak ve yürütmek için elçiler gönderdikten sonra İmâm Rızâ'yı ziyaret etmeye niyetlendi

ama yolda vefat etti. 1052 yılının Safer ayının ortasında tahta çıktım. Sizden, her zaman olduğu gibi bizimle uzlaşmayı sürdürme eğiliminde olmanızı umuyoruz.”

201b: Şâh ‘Abbâs’dan Esad Efendi’ye yazılan mektuptur. Mektupta dostluğa çağrıda bulunmak, kavgalardan, anlaşmazlıklardan, fitne ve yolsuzluktan kaçınmak ve toplumun refahı için çabalamak gerektiği ifade edilmektedir.

202b: Esad Efendi tarafından Şâh ‘Abbâs’a yazılan mektup. Şevvâl 1038 tarihli bu mektupta İran padişahı ve Sultan Oğman Hân ibn Sultan Aḥmed Hân övüldükten sonra, antlaşmada açıklanan tüm şart ve hükümlerin değişmeyeceği belirtilmektedir. Özellikle eski ahitnâmelerde şart koşulan ve bağlanan şekilde halifelere ve Hz. Ayşe’ye hakaret etmek yasaktır. Tüccarlar ve seyyahlar ise seyahat ederken ve sınırları geçerken antlaşmada belirtilen yerlerden geçmelidirler. Bundan önce bu hanedana mensup olan Muşa‘şa‘ ve Kemâl-âbâd vilâyetlerinin hükümdarı Emîr Reşîd b. Mubârek ve Aḥmed Hân Erdelân, küfrân-i ni‘met etmeleri ve hadlerini aşmaları nedeniyle Sultan Süleymân Hân’ın sınırları içindeki kale ve köyleri hile ve yalanla ele geçirmişlerdir. Padişahın emriyle oraları geri alıp iade etmekle görevlendirildikleri zaman Şâh ailesinden hiç kimse o gaspçılara destek olmamalıdır. Bu antlaşmalar ve şartlar karşı taraftan yerine getirildiği ve geçerli olduğu sürece kendileri tarafından da korunacaktır.

204b: Bu mektubun cevabında Şâh ‘Abbâs’tan Esad Efendi’ye Tûhte Sultan nâm elçi ile gelen mektuptur. Hicri 1039 tarihli mektupta yazar, selâm ve övgülerin ardından, öncelikle muhataba, aralarındaki dostluğun güçlendirilmesinin, dünya yöneticilerine örnek olacak şekilde olması gerektiğini anlatır. Bir diğer nokta da mektubunda Hz. Ayşe’ye hakaret etmekle ilgilidir. Nûr Sûresi’nde Hz. Ayşe’nin taharetine dair bir âyet indiği herkes için açıktır, ona kim hakaret edebilir. Bir diğer konu da Arabistan ve Aḥmed Hân Erdelân hakkında söylenenlerdir. Eğer Osmanlı hanedanının vilâyetlerine kasten kabalık yaparlarsa gerekli cezanın verilmesi için kendilerine haber verilmesi istenmektedir. Mektubun sonunda yapılan antlaşmaya sâdik kalacakları bildirilmektedir.

206b: ‘Acem Şah’ı tarafından Esad Efendi’ye cevaben yazılan mektuptur. Hicri 1030 tarihli bu mektupta Şâh muhatabını övmekte ve tarafların dostluk ve birlik konusundaki kararlılığını ifade etmektedir.

208a: Şâh ‘Abbâs’tan Tûhte Bey Yüzbaşı adlı elçiyle gelen mektuptur. Hicri 1039 tarihli bu mektupta yazar, dostluk ve antlaşmaların yenilenmesiyle ilgili mektubun ulaştığını söyler. Ayrıca sınırlar içerisinde yer alan bu hanedanın tüm mensuplarının her zaman barıştan yana olmalarını, uyum ve dostluk ilkesini korumalarını ve sınırları aşmamaları gerektiği vurgulanır. Tûhte Bey Yüzbaşı’nın, antlaşmayı yenilemek ve birliği ifade etmek için padişahın kapısına gönderildiği yazılmakta, bu kabul edilebilir yöntemin iki taraf arasında her zaman gözetilmesi umulmaktadır.

224b: Çaldıran Savaşı’ndan sonra Şâh İsmâil Safevî’nin Sultan Selîm Hân’a gönderdiği nâmedir. Elçileri Dimetoka’da haps olunup cevabnâme ile mukayyet olmamışlardır.⁶⁸

226b: Şâh Tahmâsb’tan Sultan Süleymân Hân’ın câmi-i şerîfi tamama erdiğinde tebrik için gelen nâmedir.⁶⁹

229b: Sultan Süleymân zamanında Haseki Sultan’a Şâh Tahmâsb’ın hemşîresinden gelen nâmedir. Mektupta şunlar yazılıdır: Bize mektup göndermenizin üzerinden epey zaman geçtiğinden, samimiyet kurallarını güçlendirmek adına Tebet Bey’i kapınıza gönderdik. Padişah bu günlerde cami tamir ve inşâ etmekle meşgul olduğundan, ikinci Mescid-i Aksa’yı başkentte (İstanbul) inşâ ettiklerini biliyoruz. Bu hayırlı çalışmaya katılmak amacıyla Dergâh’a, söz konusu camide okuyabilmeleri için birkaç cilt Kur’ân-ı Kerîm bağışladı. Bu hediyeleri padişaha en iyi şekilde ulaştırmanızı bekliyoruz ve binanın tamamlandığı haberi geldiğinde o cami için kaliteli halılar sipariş ettik. Halıların uygun şekilde gönderilebilmesi için uzunluk, genişlik, desen ve renk ölçülerini belirtmenizi rica ederiz. İran halkı padişah hazretlerinin hükümdarlığı için dua etmekle meşguldür.

232a: Sultan Süleymân, ‘Acem Şahı ile sulha rıza verdiğinde Şah’tan gelen nâmedir. Mektupta şunlar yazılıdır: Dostluk ve barış dolu mektubunuz Şâh Kûlî Bey Kûrçi Kaçar tarafından alındı. Ferruhzâd Bey Eşik Ağası’nı muvafakat ve dostluğumuzu iletmek için kapınıza gönderip, durumun ayrıntılarını raporunda aktardık. Dostluk, güvenlik ve yazışma kapılarının her zaman açık olmasını dileriz.

⁶⁸ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü’s-Selâtin*, c. 1, s. 416.

⁶⁹ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü’s-Selâtin*, c. 2, s. 14.

234b: Şâh Tahmâsb oğlu Muhammed Hudâbende'den Rüstem Paşa'ya gelen mektuptur.⁷⁰

237b: Rüstem Paşa'ya Şâh Tahmâsb'ın oğlu Muhammed Hudâbende'nin lalasından gelen mektuptur.

240b: Sultan Süleymân Hân'a Hindistan padişahı Humâyûn Şah'dan Seyyid 'Alî Çelebi ile gelen mektuptur. Hoca Maḥmûd Lârî inşâsındandır. Mektupta, Sultan Süleymân övülmüş, dostluk ve mutabakat ifade edilip yazışma kapıları açıldıktan sonra Seyyid 'Alî Kapûdân'a bir grup Mısır askeriyle Gucerât vilâyetine gitmesinin emredildiği belirtilmiştir. Ayrıca, memleketlerinin fethedildiği haberini aldıktan sonra ulaştığı güzel Delhi şehrinde geri dönmediği ortaya çıkmıştır. O şerefli zat orada bulunduğu için birlik ve beraberlik mesajıyla dostane mektubun da huzura ulaştırılması akla gelmiş ve bu yüzden hizmetine geldikleri ve aralarındaki yazışma kapılarının sürekli açık kalmasını diledikleri belirtilmektedir.

241a: Tahmâsb Şah'tan Seyyid 'Alî Çelebi ile gelen nâmedir.⁷¹

242b: Sultan Süleymân Hân'a Semerkand hâkimi Burak Hân'dan gelmiştir.⁷²

244a: Mâverâunnehir hâkiminden gelmiştir. Mektupta, selâm ve duanın ardından yetmiş yıldır Horasan ve Irak memleketlerinde işleri salih amelleri reddetmek, sloganları Hazreti Peygamberin sünnetini ortadan kaldırmak ve sahabeyi kötülemek olan grupların bulunduğu belirtilmektedir. Kâbe'nin yolunun açılması ve mescitlerin namaz nuruyla aydınlanması için bu konuda hoşgörüye izin vermemeleri gerektiği yazılıdır. Mektubu aldıktan sonra bu önemli işe yönelecekleri umulmaktadır.

246b: Şehzâde Sultan Bâyezid Konya muharebesinde mağlup olup 'Acem serhadine dâhil olduğunda Şâh Tahmâsb'tan kendisine gelen istimâlet-nâmedir. Mektupta şunlar yazılıdır: Sizin ve çocuğunuzun Tebrîz'e geliş haberini aldığımızda çok mutlu olduk. Gelişinizi tebrik etmek ve buraya davet etmek için özel mihmandarımız Muhammed Ağa'yı gönderdik. Fakat emriniz üzerine sizin ve çocuklarınızın hizmetinde olan Nizâmeddîn Seletan Stâclû Nahcivan'a gitti. Nahcivan şehrinde sizleri ağırlamak, yol göstermek, size eşlik etmek ve son olarak

⁷⁰ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtı's-Selâtin*, c. 2, s. 66.

⁷¹ Feridun Bey, *Münşeâtı's-Selâtin*, c. 2, s. 71.

⁷² Feridun Bey, *Münşeâtı's-Selâtin*, c. 2, s. 80-81.

da başkentimize (Tebrîz) gelmek üzere Azerbaycan veziri ‘Aṭaullah adına bir izin mektubu gönderdik. Buraya varınca mihmandarımız size eşlik edecek ve misafirperverlik malzemelerini sağlayacaktır. Size yardım etmekten asla kaçınmayacağız.

250a: Bu mektup Sultan Bâyezid Konya’da Selîm Hân ile muharebede mağlup olup ‘Acem diyarına firar ettiğinde Şâh Ṭahmâsb tarafından Ṭûrak Ağa ve Ereştî Ağa ile Sultan Selîm’e gönderdiği nâmedir. Yazar, muhataba sevgilerini ifade ettikten sonra, Şehzâde Sultan Bâyezid’in gençliğinden dolayı babasına ve ağabeyine karşı kabalıklarıyla ilgili izahı okuduğunu ve bunu adalet gözüyle değerlendirdiğini anlatır. Söylediklerinin hepsi doğrudur fakat Şah’ın ve kendisine saldıran ordunun gazabından korktuğu için ve aralarındaki dostluk ilişkisi gereği, kendisini bağışlama ve günahının bağışlanmasına vesile kılmak için yanına geldiğini belirtir. Allah’a şükür, düşmanlarının yanına gitmemiştir. Artık âcizlik ve pişmanlık diliyle özür dilemekte ve günahından pişmanlık duymaktadır. Ona karşı bağışlayıcı ve şefkatli davranmak Allah’ın rızasını gerektirmektedir ve şehzâdenin yakalanması ve teslim edilmesiyle ilgili verilen emir, şerefli atalarının yolu değildir. Selefleri bu konuda affı kabul edip öldürmek ve intikam almaktan kaçınmışlardır. Artık merhametine ve lütfuna güvenerek onu yakalayıp teslim etmeye gerek yoktur. Hazreti Bâyezid’in huzurunda o mektubu okuduğunda ağlamaya başlamış ve şöyle demiştir: “Benden gelen bu ayıp ve günahlarla, eğer hatamdan dolayı yalvarıp af dilemeden önce beni gönderirseniz, beni Sultan Mustafa gibi öldürürler.” Şimdi biz de onun günahlarının affını içeren bir mektup yazıp bunu Kaçarlı Zeyneddîn ‘Alî Ağa Yüzbaşı ile kapınıza gönderdik. Hatırımız için suçlarını ve kusurlarını bağışlayın, ona merhamet edin, kardeş sevgisinden dolayı intikamını almaktan kaçının ve ona eman verin. Her durumda istenilen şekilde memnuniyetlerine göre hareket edeceklerini bildirmektedir.

254a: Şah’ın Sultan Bâyezid’i ve oğullarını hapsedip ve adamlarını kırıp Erzurum hâkimi ile Sultan Süleymân Hân’a gönderdiği nâmenin suretidir. Yazar, muhatabına sevgi dolu mektubunun ulaştığını söyler ve şöyle der: Mektubun taşıyıcıları iki kişiydi ve Erzurum hâkimi Mustafa Paşa tarafından gönderilmişlerdi. Bu mektubu sizin kapınızdan Erzurum’a getirip sonra bu tarafa gönderdiklerini söylemeleri şüphelenmemize neden oldu. Onlar sizin kapınızın hizmetkârı değillerdi ve söz konusu mektubun sizden gelmeme ihtimali vardı. Mektubunuzda

Sultan Bâyezid ve çocuklarının ölmesinin hayatta kalmalarından daha iyi olduğunu, onu öldürüp masum çocuklarını göndermemiz gerektiğini söylemişsiniz. Yolsuzluk yapanlardan bir kısmını öldürüp, on bin kadar iyi ve kötü insanı dağıtmıştır. Şimdi Bâyezid bir süredir tuzağa düşmüş durumda ama biz onun çocuklarına kendi çocuklarımız gibi hürmet gösteriyoruz ve Sultan Bâyezid'ı yakalayıp zincire vurmanın, arkadaşlarını öldürmenin sizin dostluk ve sevginizden başka bir amacı olmadığı açıktır. O hâlde çocuklar hakkında ne emrederseniz ona uyulacaktır.

256b: Maraş Paşası 'Alî Paşa ve Kâpûcîbaşı Hasan Ağa ile Şâh canibinden Sultan Süleymân'a gelen nâmenin suretidir. Yazar bir önceki mektubun konularını tekrarladıktan sonra elçisinin Sultan Selîm Hân'ın hizmetine gönderildiğini ve onun elçisinin de kendisine gelen elçilerle birlikte olmasının beklendiğini söyler. Şehzâde tarafından emanetleri teslim edecek kimse gelmediğinden bu iş kaçınılmaz olarak gecikmiştir. Yazar, bu durumun kendilerinden kaynaklanmadığını ve elçinin Sultan Selîm Hân'ın elçileriyle birlikte geldiğinde emanetleri şehzâdenin elçilerine teslim edeceğini bildirir. Mektubun devamında ise dostluk ve itaat ifade edilmektedir.

263a: Maraş Beylerbeyi 'Alî Paşa, Kâpûcîbaşı Hasan Ağa ve Allahveren Ağa nam elçi ile Şâh tarafından Şehzâde Sultan Selîm'e gönderilen nâmenin suretidir. Yazar, selâm ve duaların ardından, suyun bu tarafına geçme konusunu hatırlayan her kimsenin mutlaka Sultan Bâyezid'in hayatta kalmasını istediğini, kendisinin o hanedanlığın destekçisi olmadığını ve niyetinin Sultan Bâyezid'in güvende kalması olduğunu söyler. 'Alî Paşa ile Hasan Ağa'nın bu mühim meseleyi tamamlamak ve emeklerinin boşa gitmemesi için tekrar gönderilmesini ve güvendikleri birkaç kişiyi de yanlarında getirmelerini belirtir. Emirleri ne ise onu yerine getirmelerini isteyip Kemâleddîn Allahveren mihamdarbaşyı yakında göndermeyi umduklarını söyler.

273b: Girü Şâh canibinden mezbur çâvûş ve elçi Beşâret Bey'in Şehzâde Selîm Hân'a götürdükleri nâmenin suretidir. Yazar, selâmdan sonra mektubun en uygun zamanda ulaşp okunduğunu ancak Sultan Bâyezid'i ve çocuklarını neden 'Alî Paşa'ya ve Hasan Ağa'ya vermediklerini sormaktadır. Bu işi bitirmek için yine o iki kişiyi istediğini söyler. Bu kişileri isteme amacının Sultan Bâyezid ve çocuklarını onlara teslim etmek olmadığını, Sultan Bâyezid ve oğullarının teslimi için padişahın hükmünün gerekli olması nedeniyle, padişahın hükmünü getirenlerin daha önce olduğu gibi bu iki kişi olmasını istediğini belirtir. Padişahın emrini

sınırdaki paşalardan birinin adına gönderip, hükümetin soylularından iki kişi veya yirmi kulu atayıp söz konusu paşanın ashabına katılıp bu tarafa gelmelerini ister. Böylece istedikleri kişiler teslim edilecektir. Ayrıca, iki hizmetkârının Irak-ı Arab'da adaklarını yerine getirmeleri için verilen izin karşılığında Allah'a şükür secdesi yaptıklarını ifade edip muhatabına dua ile meşgul olduğunu belirtir. Kutsal Mabetlere gidiş ruhsat belgesi olarak şerefli el yazısıyla birkaç kelime yazmalarını kendisinden rica eder.

277a: Mezbur elçi Beşâret Bey geldiğinde Şah'ın el yazısıyla yazdığı tezkerenin suretidir. Şehzâde Selîm Hân'a gelmiştir. Yazar aşağıdaki hususları giriş yapmadan ifade eder. Birincisi Sultan Bâyezid öldürülene kadar taraflar tatmin olmayacaktır ve Bâyezid'in öldürülmesi ve çocuklarının hayatta kalması Sultan Selîm'in hükümetine yakışmaz. Dolayısıyla o ve onun soyundan gelenlerin Osmanlı topraklarına canlı gitmeleri hakkında plan yapıp bunun ilan edilmesi gerekir. Eğer padişah Bâyezid'in canlı gönderilmesine karar verirse onu canlı gönderemeyiz. İkincisi, Rüstem Paşa ölmemiş olsaydı, bunlara itiraz edecek ve Bâyezid'in hayatta kalmasını, başkalarına verilmemesini isteyecekti. Bundan sonra hükümette Bâyezid'in destekçisi artık kalmadı ve bu konunun bir an önce halledilmesi gerekmektedir. Üçüncüsü, Bâyezid'in ve çocuklarının elçiden başkasına emanet edilmemesi gerekir. Padişah adına Erzurum hâkimi Lala Paşa'yı, şehzâde adına ise Dûrak Ağa ve Beşâret Bey'in gönderilmelerine gayret edilsin ki bu kişiler kendilerine teslim edilsin. Dûrak Ağa Bey'e ve Beşâret Bey'e de gerekli emirlerin verilmesi lazım ki ona göre hareket edilsin. Dördüncüsü, tahta çıktıklarında kendileriyle kavga ve düşmanlığa girmeyeceklerine yemin etmeleri gerekmektedir.

287a: Sultan Bâyezid ve oğulları katledilmeleri için 'Alî Ağa'ya teslim olduğunda Şâh Tahmâsb'ın el yazısıyla Şehzâde Selîm Hân'a gönderdiği mektuptur. Mektupta şunlar yazmaktadır: Selâmlaşma ve dualardan sonra emretikleriniz yerine getirildi ve Bâyezid, dört oğluyla birlikte 'Alî Ağa'ya teslim oldu. Yolsuzluk yapanların hepsi kör edildi ve bu haberi iletmek için Sinân Ağa ve Huseyin Ağa Yesâvûl Başı'yi Dergâh'ınıza, 'Alî Ağa ve Muhammed Ağa Kûrçî İstâclû da o hazretin hizmetine gönderildi ve yakında Husrev Paşa ve Hamza Bey'i, Dergâh'a ve Fîrûz Ağa ve Tebet Ağa'yı o şehzâdenin hizmetine göndereceğiz. İsteğimiz 'Alî Ağa'ya ilgi ve şefkati esirgememeleridir. 'Alî Ağa iade edildikten sonra size hediyeler ve özellikle de âlâ kuşlar göndereceğiz.

288b: Şâh Tahmâsb'dan mezbur Tebet Ağa nâm elçi ile Şehzâde Sultan Selîm Hân'a gelen nâmenin suretidir. Yazar, dua ve selâmın ardından, ülkeyi ziyarete gelenlerin kimse tarafından rahatsız edilmemesinin beklendiğini söyler. Hac ve ticaret amacıyla Arap Irak'ına giden bir grup hâcî ve tüccarın, Edirne'ye vardıklarında onları durduran Mîr Ömer Veleşah tarafından, Bağdat Valisi Behrâm Paşa'dan izin aldıktan sonra bırakılacaklarını ifade eder. Birkaç gün sonra adı geçen Paşa'nın yanından Kûrdçâvûş gelmiş ve padişahın 'Acem'den kimsenin Irak'a gitmemesi emrini verdiğini duyurmuştur. Bu nedenle o grup geri dönmeyi istemiş ve adı geçen Mîr Ömer, onları sınıra götüreceği bahanesiyle yanlarında birkaç menzîl getirmiş fakat sonra durmuştur. Kervan kendisinden ayrılınca insanlardan bir kısmını Mâhîdeşt civarına göndermiştir. Bu insanları yağmalayıp gasp etmişler, sahip oldukları her şeyi almışlar, hepsini çıplak bırakıp çoğunu yaralamışlardır. Üç, dört kişiyi öldürmüş, geri kalanlar ise hac ve ticaretten mahrum ve hayal kırıklığı içinde dönmüşlerdir. Bu olaydan sonra Pîr Üveys, Zahid ve Cendî, Kürt emirlerinden her yıl otuz, kırk tûmân maaş almıştır. Halen Tuc kasabası yakınlarında ikâmet etmektedirler. Kendi halkına, o taraftan birisinin gelip, bütün malları yağmalayıp, insanları esir alırsa, buna hiçbir şekilde itiraz etmemeleri talimatını verdiğini ifade eden yazar, bu nedenle adı geçen Kürtlerin peşine düşülmediğini belirtir. Muhatabından konuyu bu mektupta yazıp Hamza Bey Tâliş ile birlikte ilettiğini, dikkat edilmesi gerektiğini ve padişahdan kendisine umut verecek şekilde bu tür kişileri cezalandırmasını istediğini belirtir.

298a-328a: Sultan II. Selîm cûlûs ettiğinde 'Acem Şah'ı olan Tahmâsb'dan gelen tehniyyet-nâmedir. Edebî şiir ve düzyazıyla dolu uzun bir tehniye mektubudur.

328a: Cûlûs tebriğine uygun bir kasidedir. Edebî şiir ve düzyazıyla dolu uzun bir tehniye mektubudur.

3.2.8. Esad Efendi, no. 3339/3

Farklı kalemler ve yazı tipleriyle yazılan 349 varaklık mecmuada beş eser kayıtlıdır: Türkçe *Mektûbât ve Münşeâtlar* (3339/1, 1a-237b), Türkçe *Râgıb Paşa Münşeâtı* (3339/2, 238b-268b), *Farsça bir mektup* (3339/3, 268b-270a), Türkçe mektuplar (270a-329b), *Münşeât-ı Kânî* (3339/4, 270a-349b). Mecmuanın 270a-329b sayfaları katalogta yer almamaktadır.

Mecmuada 3339/3 numarayla kayıtlı Farsça mektup talik hatla yazılmıştır ve yazısı okunaklıdır. Bu mektubun metni siyah mürekkeple, başlıklar ise ayrı ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Mektubun sonuna 15 Receb 1156 (4 Eylül 1743) tarihi düşülmüştür.

Bu mektup 1743'de Osmanlı hükümetinin desteğiyle saltanat iddiasını sürdüren Şafî'nin İran içinde kendine taraftar bulmak adına kaleme aldığı, propaganda amaçlı bir mektuptur. 10 Ocak 1732'de Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan anlaşmadan memnun olmayan Nâdir Hân, Tahmâsb'ı tahttan indirerek yerine Tahmâsb'ın kundaktaki oğlu 'Abbâs'ı III. 'Abbâs olarak tahtta oturttu. Bu esnada "Vekîlüddevle" unvanıyla devlet işlerini eline alan Nâdir Hân, 8 Mart 1736'da düzenlenen bir kurultayda kendisini İran hükümdarı ilan ettirdi. Nâdir Şah'ın tahtta geçmesiyle 1501'den beri devam eden Safevî hanedanı son buldu. Osmanlı hükümeti Nâdir Şah'a karşı Safevî hanedanından olduğunu iddia eden bir şehzâdeyi himayesi altına alarak onu İran Şahı ilan etti. Adı Safî olan bu şehzâde güya Şâh Hüseyn'in oğlu idi. Önce Selanik'te sonra Rodos'ta ikâmet eden bu sahte şehzâde İran'la ilişkiler bozulup harbe karar verildiğinde Kadıköy'e getirilmiş ve kendisine Kaya Sultan Yalısı tahsis edilmiştir. Nâdir Şah'ın hududu geçtiği haberi sonrası İran'a 23 Eylül 1743'te harp ilan olundu ve aynı gün Şâh Safî İzmit'ten Erzurum'a gönderildi. Ancak Nâdir Şah'ın taleplerinden vazgeçerek sulh istemesi sonrası 4 Eylül 1746'da İran'la yapılan sulh ile Osmanlılar tarafından İran Şahı ilân edilmiş olan Safî Mîrzâ'ya artık lüzum kalmadığından Erzurum'dan geri çağırılmıştır.⁷³

Münşeâtta yer alan mektupların özetleri ve tarihsel bağlamları sırasıyla şu şekildedir:

268b: Osmanlı hükümetine sığınan Safî'nin tahta geçmek için İran'a yazdığı mektup. Yazar, Safevî hanedanının Afgân fitnesiyle yıkıldığını ve kendisinin bazı akrabalarıyla kaçarak Rum'a ve Osmanlı hükümetine sığındığını belirtmektedir. On altı yıldır Osmanlı hükümetinin gözetiminde tam bir rahatlık ve refah içinde yaşadığından, bu esnada halkı kandıran Nâdir'in kendisine Şâh unvanı verip birçok aşağılama ve katliamdan sonra İran'ı mahvettiğinden bahseder. Safevî ailesinin tek varisi olduğunu belirten yazar, Osmanlı hükümetinin kendisini hiçbir şekilde yüz üstü bırakmadığından ve saltanatın izzet ve şanı için gereken her şeyi sağladığından

⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* c. V, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s. 302-303, 309.

söz eder. Yardım ve iş birliği için Osmanlıların sınır ve eyâlet askerlerinden gerektiği kadar askeri ve savaş cephanesini hazır ettiklerini belirtir. Miras mülküne ulaşmasını beklemelerini, o zorbanın egemenliğinin pençesinden kurtulacaklarını ve Safevî hanedanının gölgesinde yeniden refah ve güvenliğe kavuşacaklarını bildirir. Mektubun tarihi 15 Receb 1156 / 4 Eylül 1743'tür.

268b-349b: Türkçe mektup ve münşeâtlar.

3.2.9. Esad Efendi, no. 3353/2

Müellifi veya müstensihi bilinmeyen 108 varaklık bu mecmua, tezyinsiz nestalik bir hatla, sayfanın ortasında bir sütun şeklinde, orta boyutta bir kalem, siyah mürekkep ve kısa satırlarla yazılmıştır ve derkenarları boştur. Okunaklı bir el yazısıyla yazılan metinde satırlar birbirini takip eder ve mektupların başlıkları ayrı satırda yazılmıştır. Nüshanın ilk varağında Rumeli Kadıaskeri Ârif Mehmed Efendi'ye (ö. 1858) ait bir temellük kaydı bulunmaktadır. Nüshanın ikinci varağında “Devlet-i ‘Aliyye ile Eşref Hân beyninde tevârüd iden nâmeler” kaydı yer alır. Mecmua yer alan eserler şunlardır: Arapça *Fetâvâ* (3353/1, 3b-36a), *Mecmu‘u‘l-mekâtîb beyne’s-sultânî‘l-Osmanî ve beyne Eşref Hân / Devlet-i ‘Aliyye ile Eşref Hân beyninde tevârüd iden nâmeler* (3353/2, 36b-107b). Mecmuadaki ikinci eserde on bir Farsça, on sekiz Türkçe ve bir Arapça mektup bulunmaktadır.

3353/2 numaralı eserinde Sultan III. Aḥmed (ö. 1736, saltanatı 1703-1730), Eşref Hân Hotekî (saltanatı 1725-29, ö. 1730), Nevşehirli Dâmâd İbrâhîm Paşa (sadaret 1718-30, ö. 1730) ve İ‘timâdu’s-Saltana (Eşref Hân’ın veziriazamı) arasında gerçekleşen, barış ve dostluk içerikli resmî mektuplardır. Sultan III. Aḥmed saltanatının son senelerinde İran ve Afgânlılarla yoğun yazışmalar yürütmüştür. Rusya’nın baskısı sonucu bölge Müslümanlarının III. Aḥmed’den hamilik istemesi sonucu Batı İran’a giren Osmanlılar, Ruslarla 1724’te “İran Mukâsemenâmesi” adı verilen bir antlaşma imzaladılar ve bu antlaşma sonucunda Osmanlılar ile Ruslar bazı İran şehirlerini paylaştılar. Her ne kadar II. Tahmâsb İran Mukasemenâmesi’nin şartlarını kabul etse de Mîr Üveysoğulları’nın II. Tahmâsb’ı tahttan indirmesi üzerine tahtta çıkan Eşref Hân bu antlaşmayı kabul etmedi. Kasım 1726’da Osmanlı ve İran orduları karşı karşıya geldi ve bu muharebede Osmanlı tarafı yenildi. Münşeâtta kayıtlı olan ve III. Aḥmed ile Eşref Hân yanı sıra Osmanlı sadrazamı İbrâhîm Paşa ile Eşref Hân’ın

İ'timâdüddeve'si arasında cereyan eden bu yazışmalar Osmanlı-İran diplomasi tarihi için önemlidir.⁷⁴

Münşeâtta yer alan mektupların özetleri ve tarihsel bağlamları sırasıyla şu şekildedir:

37b: Eşref Hân'dan Hâcî 'Abdülazîz Seletan sefaretiyle gelen nâme-i humâyunun suretidir. Eşref Hân, Osmanlı padişahı III. Ahmed'e gönderdiği bu mektupta, hicrî 1137 yılı Recep ayının ortasında Maḥmûd Hân'ın vefatı sonrası saltanatın kendisine geçtiğini, önce İsfahân'ı fethettiğini, dört yüz bine yakın Kızılbaşın Afgânlar tarafından öldürüldüğünü, Maḥmûd Şah'ın Azerbaycan, Kürdistân ve Bahtiyâr devletlerinden otuz bin savaşçı toplayıp Gülpâyegân'dan savaşmak için gelen Tahmâsb'ı mağlup ettiğini, ardından tüm Gülpâyegân sakinlerini öldürdüğünü, ertesi yıl Kuhkîlûye ve Fârs taraflarında pusuya yatıp fitne gördükleri her yerde fitneyi bastırdıklarını, Fars'ı ele geçirdiğini ve Kâşân, Gülpâyegân gibi yerleri fethettiğini belirtir. Son olarak, dört yıl içinde Gürcistan, Luristân, Kürdistân, Arabistan ve Azerbaycan'ın tüm vilâyetleri ile Şîrvân, Gence ve Karabağ'ı fethettikten sonra Tahran'a girdiklerini ve Sünni kimliğe sahip ailesinin Safevîlerle olan mücadelesini anlatır, geri kalan meseleleri Hâcî 'Abdülazîz Seletan adlı elçisinin dile getireceğini ifade eder.

42b: Eşref Hân'ın İ'timâdüddevesi'nden Osmanlı padişahının veziri İbrâhîm Paşa'ya mektuptur. Yazar, muhatabına, İranlıların yenilgisinden sonra, padişahın maiyetinin Tahran'dan İsfahân'a geldiğini, Hâcî 'Abdülazîz Seletan'ın Mevlânâ 'Abdurrahim eşliğinde sınır ahidnâmesinin yenilenmesini talep ettiğini, halkın iyiliği için uzlaşma fikrini muhalefete tercih ettiğini, dini güçlendirmek ve Şîîlerin izlerinin silinmesi için ellerinden geleni yapacaklarını bildirmektedir.

44a-57a: Türkçe ve Arapça mektuplar

57b: Eşref Şâh tarafından sulh için murahhas tayin olunan Mollâ Nuşret'in kendi mührüyle mühürlediği ruhsat-ı kâmile si mucibince verdiği temessük suretidir.⁷⁵ Sultan Ahmed Hân, 17 Safer 1140 Cuma günü Hemedân şehrinde kullarıyla sohbet etmiş ve on iki şart üzerine sulh esasını tesis etmiştir: Birinci şart, barış antlaşması

⁷⁴ Bu dönemin olayları ve Raşid Mehmed Efendi'nin Eşref Hân nezdindeki elçiliği ile ilgili bkz. M. Münir Aktepe, "Vak'anüvis Raşid Mehmed Efendi'nin Eşref Şah Nezdindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasî Muharebeler", *Türkiyat Mecmuası Dergisi*, S. 12 (1995), s. 155-178.

⁷⁵ Muhammed Rızâ Neşîrî, *Esnâd ve Mukâtibât-i Târihi-i İran*, (İntişârât-i Keyhân, Tahran, 1366/1987), s. 15.

imzalandıktan sonra her iki taraf da belirlenen şeyleri yapacaktır. İkinci şart, Şâh İsmâîl zamanından Şâh Sultan Hüseyn zamanına kadar İran şahlarına hangi şekilde mektup gönderildiyse, bundan sonra da yazışmalar aynı şekilde yapılmalıdır. Üçüncü şart, İran'dan gelip Kâbe'yi ve Medine'yi ziyaret etmek niyetinde olan hâcî adaylarının Osmanlı Devleti'nden izinli sayılmaları ve düşük bir ücretle alacakları ruhsat sayesinde engellenmeden geçiş yapmaları sağlanacaktır. Dördüncü şart, bolluk ve kazanç getiren ticaret işini yapanların sağ-sâlim gidip gelmesi ve ticaretleri esnasında kanunda belirtilen gümrüklerini ödemeleri gerekmektedir. Eğer birisi malını gümrük memurundan saklarsa ticaret sistemini bozduğu için iki kat gümrük ödemelidir. Beşinci şart, taraflardan yüksek ya da düşük makamda bulunan biri bu sözleşmenin maddelerinden herhangi birine uymadığı takdirde cezalandırılarak hapsedilmesi ve hudut makamlarına teslim edilmesi gerekmektedir. Altıncı şart, tacirlerin rahatı için her iki tarafça şehbender atanmalı, bu şehbenderlerin İstanbul ile İsfahân'da kalmaları gerekmektedir. Taraflar buna aykırı hareket etmemelidir. Yedinci şart, Huveyze, Kara ve Basra yakınlarındaki ve Basra ile Bağdat arasındaki kasaba ve köyler, isyancı Araplar arasındaki savaş ve çatışma yerleridir. Bu ihtilafları çözmek Osmanlı hükümetinin sorumluluğundadır. Bu vilâyet, kontrol altına alındıktan sonra İran tarafı bu bölgeye karışmayacaktır. Sekizinci şart, iki taraf arasında sulh ve salah sağlanmış olduğu için, bundan sonra dışarıdan bir saldırı olduğunda, taraflar birbirine haber verip düşmanı püskürtmek için yardımlaşacaktır. Dokuzuncu şart, iki taraftan ticaret ve ahitlerin sağlamlaştırılması gibi maksatlarla gelip giden elçi ve ulaklara karşı iki tarafın da sert davranmaması ve onlara her zaman sevgi ve birlik içinde muamele etmesi gerekmektedir. Onuncu şart, hudutlar belirlenip işaretler ve mesafeler yerleştirildikten sonra köy, kasaba, nahiye gibi yerler ile şehirlere iki taraftan herhangi bir taarruzda bulunulmayacaktır. On birinci şart, geçen yıl savaşın ortasındaiken sahada kalan birkaç top arabasının Osmanlı hükümetine teslimi gerekmektedir. Nevvâb Şâh Cemcâh'ın bu konudaki mazereti kabul edilemez. On ikinci şart, bu sözleşmeye göre her iki taraf da sözleşmenin hüküm ve şartlarına uymakla yükümlüdür. Buna aykırı hareket edilmeyecektir.

60a: Türkçe mektup.

62a: Eşref Hân tarafından Devlet-i 'Aliyye tarafına gelen ahidnâme-i humâyûn suretidir.⁷⁶ Yazar, Sultan III. Ahmed Hân'ın mektubu ve Hemedân'da yazdığı barış

⁷⁶ Muhammed Rızâ Neşîrî, *Esnâd ve Mukâtibât-i Târîhî-i İrân*, s. 1.

antlaşmasının Ubeydullah Efendi'ye ulaştığını, Eşref Hân'ın barış antlaşmasının on iki şartını bir kez daha belirterek kabul ettiğini, mühürleyip imzaladığını ve Rebiülevvel 1140'da Mollâ Nuşret tarafından İsfahân'a gönderdiğini anlatmaktadır.

67b-77a: Türkçe mektuplar

77b: Râşid Efendi/Paşa ile Eşref Şah'dan Osmanlı padişahına gönderilen nâmenin suretidir. Eşref Şah, Osmanlı padişahı Sultan III. Ahmed'e yazdığı bu mektupta, kendisine Râşid Paşa ile gönderilen mektubu aldığını, Râşid Paşa gelmeden önce Fârs eyâleti beylerbeyinin bir mektupla İstanbul'a gönderildiğini bildirmektedir.

80b: Türkçe mektup

82b: Râşid Paşa ile Eşref Şah'dan Sadrazam'a gönderilen nâmenin suretidir.⁷⁷ Eşref Şah'ın Sadrazam Dâmâd İbrâhîm Paşa'ya yazdığı bu mektupta, iki taraf arasındaki dostluktan, nizâm-ı âlem için ittifakın gerekliliğinden, Rumeli Beylerbeyi Râşid Paşa ile gönderilen mektup ve hediyelerin kendilerine ulaştığından, Râşid Paşa gelmeden önce Fârs eyâleti beylerbeyinin bir mektupla İstanbul'a gönderildiğinden bahsedilmiştir.

84b: Türkçe mektup

85a: Râşid Efendi/Paşa ile Eşref Şah'ın İ'timâdüddeve'sinden Sadrazam'a gönderilen nâmenin suretidir.⁷⁸ Yazar muhatabına, Râşid Muhammed Paşa Beylerbeyi tarafından gönderilen sevgi dolu mektubun 4 Şaban 1141'de İsfahân'a ulaştığını anlatır, mektuplara verilecek cevapların dostluğun temeli olacağını umar.

88b: Türkçe mektup

90b: Padişah III. Ahmed'e Eşref Şah'dan elçi Nâmdâr Hân ile gelen nâmedir.⁷⁹ Eşref Şah'ın elçi Nâmdâr Hân ile Sultan III. Ahmed'e gönderdiği bu mektupta, aralarındaki sulh olunmasından dolayı duyduğu mutluluğu dile getirmekte, Fârs Beylerbeyi Nâmdâr Hân olarak bilinen Muhammed Hân'ı Dersaadet'e mektupla elçi olarak gönderdiklerini belirtmektedir.

94b: Türkçe mektup

⁷⁷ 'Abdul-Huseyin Nevâî, *Esnâd ve Mukâtibât-i Târihi-i Irân (Ez Timûr tâ Şah İsmâil)*, s. 53.

⁷⁸ 'Abdul-Huseyin Nevâî, *Esnâd ve Mukâtibât-i Târihi-i Irân (Ez Timûr tâ Şah İsmâil)*, s.5; Muhammed Rızâ Neşîrî, *Esnâd ve Mukâtibât-i Târihi-i Irân*, s. 61.

⁷⁹ Muhammed Rızâ Neşîrî, *Esnâd ve Mukâtibât-i Târihi-i Irân*, s. 25.

95b: Sadrazama Eşref Şah'dan elçi Nâmdâr Hân ile gelen nâmedir.⁸⁰ Eşref Şah'ın elçi Nâmdâr Hân ile Sadrazam Dâmâd İbrâhîm Paşa'ya gönderdiği bu mektupta, vezaret makamının önemi ve yüceliklerine değinilmiş, Fârs Beylerbeyi Nâmdâr Hân olarak bilinen Muḥammed Hân'ı Dersaadet'e mektup ve hediyelerle elçi olarak gönderildiği ifade edilmiştir.

97b: Türkçe mektup

98b: Sadrazama Eşref Şah'ın İ'timâdüddevesi'nden elçi Nâmdâr Hân ile gelen nâmedir. Eşref Şah'ın İ'timâdüddevesi'nin elçi Nâmdâr Hân ile Sadrazam Dâmâd İbrâhîm Paşa'ya gönderdiği bu mektupta, aralarındaki dostluğa vurgu yapılmış, Fârs Beylerbeyi Nâmdâr Hân olarak bilinen Muḥammed Hân'ın elçi olarak gönderildiği beyan edilmiştir.

99a-106b: Türkçe mektup

3.2.10. Esad Efendi, no. 3361/1 ve 3369/4

207 varaklık mecmuanın ilk varığında kalın bir kalemle ve siyah mürekkeple Şair Nâbî'ye (ö. 1712) ve diğer şairlere ait bazı Türkçe beyitler bulunmaktadır. Sayfa 1a'da ince bir kalemle 'Abdurrahman Câmî'nin (ö. 1492) Nakşibendilikle ilgili beyitleri yer alır. Mecmuada çok sayıda eser kayıtlıdır: Müellifi bilinmeyen Farsça, Arapça ve Türkçe bir münşeât mecmuası (3369/1, 1b-32a); Hüsâmeddîn Ḥasan b. 'Abdu'l-mu'min el-Muẓafferî el-Ḥoyî'ye ait (ö. 1285'ten sonra) resâil sanatı hakkında bilgiler içeren *Ḳavâ'idu'r-resâ'il ve ferâidu'l-fezâil* (3369/2, 32b-69a)⁸¹; Esad Efendi no. 3295'da kayıtlı Bekr b. Zekî el-Ḳonevî el-Müteṭabbib'in (ö. 1878 civarı) *Ravzatu'l-kuttâb ve Ḥadiḳatu'l-elbâb* eserinde 64b-93a varakları arasında da yer alan Farsça mektuplar (70a-96a)⁸²; Aḥmed b. 'Alî b. Aḥmed'e ait olup daha önce çalışılmamış olan *Kenzu'l-belâga*. Eserde farklı inşâ örnekleri içeren 50 Farsça risâle yer almaktadır (3369/3, 97a-140b); Müellifi ve derleyeni belirsiz bir münşeât mecmuası içerisinde kayıtlı 67 Farsça mektup (3369/4, 141a-189a); başlıksız Farsça bir fetihnâme (189b-197b); Arapça mektuplar (198a- 201b) ve

⁸⁰ Muḥammed Rızâ Neşîrî, *Esnâd ve Mukâtibât-i Târihi-i Irân*, s. 55.

⁸¹ Şuğrâ 'Abbâszâde tarafından tashih ve tahkik edilmiştir. Bkz. *Mecmû'a-i âşâr-ı Hüsâmeddîn el-Ḥoyî* (Mîrâş -ı Mektûb, Tahrân, 1379/2001).

⁸² Eser, Mîr Vedûd Yûnusî tarafından tahkik edilmiştir. Bkz. *Ravzatu'l-kuttâb ve Ḥadiḳatu'l-elbâb, be-taṣṣih*

Ve taḥṣiye-i Mîr Vedûd Seyyid Yûnusî (Dânişgâh-ı Tebrîz İntişârât-ı Muessese-yi Târiḥ ve Ferheng-i Irân, Tebrîz, 1349/1970).

Mevlânâ Mustafa Çelebi el-Filibevî'ye ait Türkçe *Risâle der Şoḥbet* (3369/5, 202a-207b).

3369/1 numara ile kayıtlı müellifi ya da derleyeni bilinmeyen eserde on Farsça, on bir Arapça ve beş Türkçe mektup bulunmaktadır. Mektuplar nesih hatla okunaklı bir şekilde ve siyah mürekkeple yazılmışken başlıklar kırmızıdır. Mecmua boyunca müellif ya da müstensih bazı Farsça kelimelerin Farsça eş anlamlarını derkenara yazmıştır. 3369/4 numara ile kayıtlı müellifi ya da derleyeni bilinmeyen eserde yer alan mektuplar da okunaklı bir şekilde yazılmıştır. Metin siyah mürekkeple, başlıklarla kırmızı mürekkeple, büyük bir kalemle ve nestalik hatla yazılmıştır. Satır aralarındaki mesafe azdır ve satırlar boşluk bırakılmadan yazılmıştır. Yazmanın yazıları silinmemiş, sayfaları kopmamıştır. Nüshanın tarihi ve müstensihinin adı kaydedilmemiştir.

3369/1 ve 3369/4 numaralı eserlerde Sultan II. Murâd (ö. 1451), Sultan II. Mehmed (ö. 1481), Cem Sultan (ö. 1495), Uzun Ḥasan (ö. 1478), Cihanşâh (ö. 1467), Tâcîzâde (ö. 1515), Ekmeluddîn Mueyyedu'n-Naḥcivânî (ö. 1302'den sonra), Ḥusâmeddîn Ḥasan b. 'Abdu'l-mu'min el-Muẓafferî el-Ḥoyî (ö. 1285'ten sonra), Ebû Bekr b. Zekî el-Ḳonevî el- Mütetabbib (ö. 1285 civarı), Melikü's-sevâḥil Emîr Bahâeddîn Mehmed (ö. 1277), Karaḥîşâr-ı Devle emiri Emîr Nuşretuddîn Ḥasan ile Hoca Emîr Bedruddîn Yahyâ gibi kişilere yazılan özel ve resmî mektuplar yer alır. Ayrıca hükümdarlar, şehzâdeler, vezirler, emirler, kadılar, seyyitler ve şeyhler gibi unvanlara nasıl mektup yazılacağı kaydedilmiş, akraba ve arkadaşlara yazılan tebrik mektupları, şikâyet mektupları, yemin mektupları, tanıştırma mektupları gibi örnekler verilmiştir. Fetihnâmeleri de içeren mecmuanın 190b-198b sayfaları arasında yer alan Farsça başlıksız fetihnâme, İlhanlı Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı Hülâgû'nun (1256-1265, ö. 1265) 656/1258'de Bağdat'ı ele geçirmesine dairdir. Mektubun devamında "Naşîruddîn Tûsî'nin yazdığı bu nüsha, 656/1258 yılında Sultan Hülâgû Ḥân Bağdat'a indiğinde onun emriyle Halep kadısına gönderildi" yazılı Arapça bir not düşülmüştür.

Münşeâtta yer alan mektupların özetleri ve tarihsel bağlamları sırasıyla şu şekildedir:

1b: Bu mektup Ekmeluddîn Meliku'l-ḥukemâ ve'l-etibbâ'ya yazılmıştır. Yazar, Anadolu Selçuklu Devleti'nde meliku'l-etibbâ'ya kadar yükselmiş meşhur tabip

Ekmeluddîn Mueyyedu'l-Naḥcivânî'ye yazdığı bu mektupta şöhreti cihana yayılan Ekmeluddîn'in ilmi ve fazileti övülmekte ve görüşüldüğü takdirde kendisinden ilim ve feyz alınacağı bildirilmektedir.⁸³

2b: Bu mektup cahilce hareket eden ve hezeyanlar nakleden haset ehlinden birine yazılmıştır. Mektupta hasede gerek olmadığı, muhatabın haset ve diğer beyhude işlerle geçirdiği vakit esnasında kendisinin boş durmayıp çalıştığı anlatılmaktadır. Başkalarına haset etmeyip onları rahat bırakması, yazarın kılıç gibi keskin diline söz söyletmeyip cehaletiyle onu da meşgul etmemesi tavsiye edilmektedir.

3b: Bu mektup bir dostu yazılmıştır. Yazar mektupta dostuna gammazların sözüne kulak verdiği, düşmanlar ve hasetçiler yüzünden dostunun kendisine karşı olan duygularının değiştiğini duyduğunu yazmaktadır. Hâlbuki gammazcıların söyledikleri tamamen bühtan olup yazar dostuna bunlara kulak asmasını ve zamanla doğruların ortaya çıkacağını belirtir. Allah'a ve aralarındaki kadim dostluğa yemin ederek söylediklerinin doğru olduğunu ve ömrünün sonuna dek samimiyetle dost kalacağını belirtmektedir.

4b: Hocası Emîr Bedruddîn Yaḥyâ'ya daha önce yazdığı mektuba cevap olarak yazılmıştır. Yazar, Emîr Bedruddîn Yaḥyâ'yı mektuba cevap vermekte geciktiği için müşfikane şekilde ayıplar. Bedruddîn Yaḥyâ'dan gelen mektubu öpüp başına koyduğunu, her zaman hatırında olduğunu, yolculuklar ve iş yoğunluğu sebebiyle cevap vermekte geciktiğini bildirmekte ve mektubu dualarla bitirmektedir.

6a: Bu mektup sevilen bir gruba gurbette bulunan biri tarafından yazılmıştır. Yazar, muhataplarından bir süredir uzakta olduğunu, beraberler iken her zorlukta yanlarında bulunurken bu gurbet günlerinde hâlini bir gün dahi olsa merak edip mektup göndermediklerinden şikâyet eder şekilde yazmaktadır. Gösterdikleri vefasızlığın kendisini çok üzse de buna rağmen onları unutmadığı ve dualarında yer verdiğini bildirmektedir.

8a: Bu mektup merhum Meliku's-sevâḥîl Emîr Şehit Bahâeddîn Muḥammed'e yazılmıştır. Yazar, yakın dostu olan "Meliku's-sevâḥîl" (donanma komutanı) Emîr Bahâeddîn Muḥammed'e yazdığı bu mektupta muhatabını görme arzusunda olduğunu, buluştuklarında bile ayrılacak olma endişesinin kendisini üzdüğünü ve

⁸³ Ekmeluddîn Mueyyedu'n-Naḥcivânî ile ilgili daha çok bilgi için bkz: Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti* (TTK, Ankara, 1940), s. 92-93.

bu sebeple asla ayrılmayacakları ve ömrünü tamamlayana dek beraber olacak bir şekilde buluşmak istediğini bildirmektedir. Emîr Bahâeddîn Muhammed’e bu unvan 1261’de, IV. Rukneddîn Kılıç Arslân (ö. 1266) döneminde verilmiştir. Bahâeddîn Muhammed, ‘Alâeddîn Siyâvûş (Cimri) taraftarınca öldürülmüştür.⁸⁴

9b: Bu mektup da bir önceki muhataba hizmetinde bulunan biri hakkında yazılmıştır. Yazar, ilim ve fazilet sahibi, belîğ ve fasih bir zatın muhatabın yanına gitmek üzere hazırlandığını ve kendisinden muhataba ulaşmak konusunda tasavvutta bulunmasını rica ettiğini yazmaktadır. Ayrıca muhataptan ilgili kişinin yanına vardığında istek ve ihtiyacının giderilmesini ümit ettiğini bildirmektedir.

10b: Bu tebrik mektubu Haricileri ve Türkmenleri hezimete uğratan efendisine yazılmıştır. Müslümanların hadsiz mallarını yok eden, kötü iş sahibi Türkmenlerin yenildiğini duyup rahata kavuştuğunu efendisine bildirmek ve şükür etmek için yazmıştır.

25a: Tâcîzâde’nin Cem Sultan’a mektubu. Yazar, Cem Sultan’ın mektubunun kendisine ulaştığını, mektubu büyük bir ihtiramla açıp muhtevasını okuyup anladığını ve yazılanları itaatle kabul ettiğini, verilen Emîr üzerine teftişte bulunduğunu ve elinde olan her şeyi âl-i Oşman için sarf ettiğini, Osmanlı hanedanına duacı olduğunu bildirmektedir.

141a: Uzun Hasan’ın Sultan Mehmed’e Cihanşâh’ın hezimetini hakkındaki⁸⁵ mektubu.⁸⁶ Yazar, dua ve senâ vazifesini edâ ettikten sonra erkân-ı devlete yazdığı mektuba başlar. Düşman Karakoyunlu askerleri -veled-i Terhân ve Şeker ‘Alî, Sevlân Bey ve Keşâliş Bey, Şûr Bey gibi- Cihangîr Mîrzâ’nın yoldaşlarıyla 30.000 silahlı adamla geldiğini bildirir. Allah’ın inayeti ile Diyarbakır’ın umerâ ve ulularından oluşan askerlerini toplamış ve Karakoyunlu’ya hücum ederek onları yenmiştir. Karakoyunlu’nun 30.000 silahlı askerlerini kılıcına yem edip 10.000 tam sikke ve 3 bin çadır ele geçirmiştir. Rüstem Terhân ve Şeker ‘Alî ve Sevlân Bey veled-i Şâh-ı Manşûr ve Muhammed Bey ve Şûr Bey ve diğerleri esir edilmiştir.

⁸⁴ Erdoğan Merçil, “Selçuklular Döneminde Türk Denizcilik Faaliyetleri,” *Türk Denizcilik Tarihi*, c. 1, ed. İdris Bostan ve Salih Özbaran (Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2009), s. 29.

⁸⁵ ‘Abdul-Hüseyn Nevâî, *Esnâd ve Mukâtibât-i Târihi -i İrân (Ez Timûr tâ Şah İsmâil)*, s. 716.

⁸⁶ “‘Alî Bey’in oğlu Cihangîr, kardeşi Uzun Hasan’a yenildikten sonra Cihangîr Türkmen’e sığındı ve Rostam b. Tarhan komutasındaki büyük bir orduyu Diyarbakır’a gönderdi. Uzun Hasan, âdeti olduğu üzere, önce söz konusu orduyu yormuş, sonra bu ordu üzerine son saldırıyı yaptı ve böylesine muhteşem bir orduyu ezdi ve tüm liderlerini esir aldı ve şu anda anlatılan mektup bu zaferin hikâyesidir.”

Veled-i Terhân öldürülmüş ve diğer emirler esir edilmiştir. Eskiden beri dost oldukları için kendisini muhatabına hatırlatmak ve muhatabının kendi kölelerini, şehirlerini ve kalelerini koruduğu gibi sahip olduğu toprakları da korumasını ümit ettiğini dua ederek belirtmektedir.

142a: Padişahların, vezirlerin ve şeyhlerin sıfatları ve unvanları hakkında. Yazar, fikrine müracaat ettiğine, muhatabına muhabbet dolayısıyla yazdığı bu mektupta, daha önce aralarındaki kırgınlığın giderilmesi için Osman tarafına uzun mektuplar gönderildiği ancak gönderilen ulaklara doğru düzgün bir cevap verilmediği, şimdi gönderilen Mevlânâzâde Kâsım Çelebi'den ise olumlu-olumsuz herhangi bir cevap ve haber alınmadığı, Kûckenciyân-ı Hamîd cemaatinin bulundukları topraklara iltica ettikleri, Veled Kındân ve Veled Paşa'nın vilâyetlerine ulaştığı, Hamîd cemaatinin verdikleri mektupların kendilerine ulaştığı, hatta Bâltâ'nın görüşmek için adamlar dahi gönderdiği ancak bu adamların söylediklerinin samimiyetten mi yoksa zarureten mi olduğunu bilmediği, her halükarda bu durumun devlet işleri için bir fırsat yarattığı ve ortaya çıkan durumu istişare için izin istediğini bildirmektedir. Sulha ulaşmak için her türlü yolu denemesine rağmen bu hedefte başarılı olamadıklarını ifade ederek muhatabından yardım talep etmektedir. Yine bu amaca binaen başlarında Şehâbeddîn'in olduğu bir grubu muhatabının Osman tarafına gönderdiği muzaffer askerlerine katılmak üzere yola çıktıklarını bildirmekte ve ulaştıklarında bu gruba da nasihatle bulunmasını rica etmektedir.

143b: Emirlerden birine yazılmıştır. Yazar muhatabına bayram günü Yelvâc'a geldiklerini, Hamîd vilâyetinin tamamı ve Kûckenciyân'ın kendilerini karşılayıp itaat ettiklerini, daha önde kendilerine defalarca adam gönderip davette bulunan Bâltâ oğlunun muzaffer davullarının seslerini duyduğunda yanlarına gelmeyip firar ettiğini, firar edenlerin arkasından Pîr Hasan Bey, Çelebi Zeynelâbidîn Bey gibi kişilerin gönderildiğini, bu kişilerin Bâltâ oğlunu Sârû Kırâk'ta yakalayıp geri döndürdüğünü ve Bâltâ oğlunun özür dilediğini bildirmektedir. Ayrıca, daha önce padişahın üç gün boyunca ikâmet ettiği yerde bulunan iki hisarın 8 Şevvâl'de ele geçirildiğini, şimdi ise Bûruğlû'ya gitmek istediklerini, fetih müjdesini bildirmek içinse Temmuz Bey'i elçi olarak gönderdiklerini yazmaktadır.

145a: Emirlerden birinin gönderdiği mektuba verilen cevap. Yazar, muhatabına, gönderdiği mektubun kutlu bir saatte ulaştığını ve muhtevasına uygun şekilde devlet işlerini yerini getirdiklerini bildirmektedir. Mektubu getiren Mevlânâ

Celâleddîn'in şifahî olarak dile getirdiği şeyleri işittiklerini ve Mevlânâ Celâleddîn'in yanında bir kâtip gönderip bazı hususları şifahen karşı tarafa ileteceğini dualarla belirtmektedir.

146a: Bir başka emirin mektubuna cevap. Yazar, muhatabına, gönderdiği mektubun kutlu bir zamanda eline geçtiğini, mektubun içeriğinin anlaşıldığını, muhatabının sıhhatte olduğuna ve devlet işlerinin nizamlı bir şekilde yürütüldüğüne şükrettiğini ve Emîrzâde'nin yeni ve önemli bir vazifeye başlamış olmasından dolayı tebriklerini bildirmektedir. Ayrıca, tehniye görevi için Seyyid Çelebi'yi gönderdiğini yazmaktadır.

146b: Komşu emirlerden birine yazılan mektup. samimî duygularla bu mektubu kaleme aldığı söyleyen yazar, muhatabına, ecdatları arasında hüsnü muaşeret olup dostane bir ilişki devam etmesine rağmen, kendisi tahta oturduğu vakit muhatabının tebrikte bulunmadığını ve hiçbir şekilde hatırını sormadığını ifade etmektedir. Muhatabın Osman tarafını merak etme ihtimaline binaen Osman ile kendisi arasında bir akrabalık ve sulh oluştuğunu, bu sebeple ataları gibi kendisi ve muhatabı arasındaki mükatebenin devam etmesini ve ebeveynlerinin nasihatlerine uygun hareket etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Muhabbet ve samimiyet dolu mektubu bir ulak ile ulaştırdığını ve bu ulağın bazı hususları şifahen dile getireceğini duayla bildirmektedir.

147b: Komşu emirlerden birinin yazdığı mektuba cevap. Yazar, adaletli emirlerden birinin kendisini ziyarete gelip şefkat gösterdiğini, bu emire olan iştiağını yazı ile ifade etmenin güç olduğu ve bir gün karşılaşma umudunda bulunduğunu duayla belirtmektedir. Ayrıca, bölgesine hırsızların gelip fena işler yaptıklarını, Emîrzâde Emîr Şeyh Hasan'ın bu insanları pusuya düşürüp yakaladığını ve yüce hükümdara gönderdiğini bildirmektedir.

148b: Şehzâdelerden birine yazılan mektuptur. 17 Cemâziyelevvel tarihli mektubuna tehiyyet ve şükür ile başlayan yazar, Emîr Manşûr Bey'in fena işler yaptığını, Mehmed Şah'ın kulunun (kendisinin) bu durumu anlayıp bu mektubu yazdığını, diğer konuları ise şifahî olarak aktaracağını bildirmektedir.

149a: Şehzâdelerden birine yazılan mektuptur. Muhatabının selâmetine ve devletinin bekâsına önem verdiğini ifade eden yazar, aralarındaki mükatebe yollarının açık tutulmasını ve önemli konularda kendisiyle bilgi paylaşılmasını

istemektedir. Ulak Şeyh İmâd'ın bu mektubu getirip bazı hususları şifahen paylaşacağını duayla bildirmektedir.

149b: Komşu şehzâdelerden birine yazılan mektup. Yazar, 14 Zilkade'de Kayseri'den yazdığı mektupta senâ ve tehiyyeden sonra muhatabının yüce himmeti sayesinde her şeyin yolunda olduğunu ve bir âlimin muhatabının bulunduğu yere gittiğini bildirmektedir.

150a: Bir önceki mektup gibidir. Yazar, 15 Rebiyülevvel'de Akşehir'den yazdığı mektupta Emîrzâde'ye selâm ve duadan sonra askerin durumunun kaydedildiği ve maaşlarının henüz ödenmediğini bildirmektedir. Buradaki durumu bildirmesi için Emîr Mubârizeddîn'e bu mektubun verildiğini yazmaktadır.

150b: Muhammed adındaki çocuğuna yazdığı mektup. Yazar, "saltanatın göz nuru" şeklinde hitap ettiği büyük çocuğuna gönderilmesi için yazdığı bu mektupta Bekî Hâtûn adındaki âlime mahdume için kıyafet satın aldığını ve bu kıyafetleri mektubu getiren kişiyle gönderdiğini bildirmektedir.

151a: Şehzâdelerden birine yazılan mektup. Yazar, Îeldî Hâtûn'un istemiş olduğu birkaç elbisenin Şâh eliyle gönderildiğini muhatabına bildirmektedir.

151b: İshâk adlı çocuğuna yazılan mektup. Yazar, muhatabına herşeyin yolunda olduğunu ve kızkardeşinin selâm gönderdiğini bildirmektedir.

151b: Mustafa adlı çocuğuna yazdığı mektup. Yazar, muhatabına, işlerin yolunda olduğunu ve Mevlânâ Ahmed'in o tarafa doğru yola çıktığını bildirmektedir.

152a: Muhammed adlı çocuğuna yazdığı mektup. Yazar, Şehzâde Muhammed'e her şeyin yolunda ve yakınlarının sıhhatte olduğunu bildirmektedir.

152a: Yürkeç Paşa'ya gönderilen mektup. Yazar, Emîr Yürkeç Paşa'ya Türkmen Dulğâdir oğullarının bir müddettir yoldan çıkıp garet, fesat, hâcılarının yolunu kesme, tüccarlar ve kabilelerin mallarını telef etmekle meşgul olduklarını, civar memleketleri rahatsızlık ettiklerini ve bu sebeple onları tedip etmeye karar verdiklerini, Şaban ayının ilk on gününde Dulğâdir oğullarına hücum etmek üzere Yürkeç Paşa'nın gerekli hazırlıkları yapmasını istediğini ifade etmektedir. Mektubu getiren ulağın bazı hususları şifahen dile getireceğini de bildirmektedir.

153a: Yürkeç Paşa'nın cevabı. Yürkeç Paşa, kendisine gönderilen mektubun ulaştığını, muhatabının sıhhatte olmasından dolayı şükrettiklerini, aralarındaki

dostluğu daha sağlam bir şekilde devam ettirmeyi umduğunu, bundan önce Şam'a atlar satın almak için gönderilen Bâyezid Ağa'nın yanlarına geldiğini, sahil emirlerine ve Türklerin emirlerine mektup gönderdiğini ve mektupları taşıyan ulağın hayırlı şekilde geri döneceğini umduğunu duayla bildirmektedir.

154a: 'Alâî'ye gönderilen mektup. Yazar, muhatabına, aralarında bugüne dek bir problem olmadığını ancak şu an sadakat dairesinden çıktıklarını, problemin kaynağı kendileri ise bunu bildirmelerini ve bildirdikleri takdirde yapılan hatanın düzeltileceğini muhabbet ve şefkatle ifade etmekte, bu konuyla ilgili mektubu ulak Bedreddîn'e verdiklerini ve ulak ulaştığında diğer meseleleri şifahen aktaracağını duayla bildirmektedir.

154b: Emîrzâdelerden birine yazılan mektup. Yazar, muhatabı olan emîrzâdeye, gönderdikleri ulağın mektubu ulaştırdığını, mektubu okuyup anladıklarını ve içeriğinde özetle şu hususların dile getirildiğini bildirmektedir: “Eskiden beri gönderdiğimiz mektuplar sadakat ve muhabbet dolu olup nasihat içermiş olsa da uyumuş olan fitne birçok nedenden dolayı tekrar uyanmıştır. O grup yalan söyleyerek ancak padişahın kendilerini hezimete uğratabildiğini söylemiştir ki bu doğru değildir. Gereksiz yere çıkan fitneden dolayı memleketler telef olmuştur. Padişahın askerlerinin gelmesiyle reayânın firar ettiği iddiası da doğru değildir. Fitne olunca Tâş cemaati kendilerine itaat etmiş ve yeminnâme yazarak bu itaati garanti altına almışlardır. Verilen sözü ve yazılan yeminnâmeyi doğru bulduğunuz takdirde bu yemini kabul etmenizi rica ederiz. Şayet sözlerinde durmazlarsa onlar üzerine hücum edebiliriz. Diğer meseleleri mektubu getiren kişi şifahen bildirecektir.”

156b: İbrâhîm Paşa'ya yazılan mektuptur. Yazar, selâmlarını sunup görüşme arzusunu bildirdikten sonra, muhatabına aralarındaki muhabbetin daha da kuvvetlenmesi için güçlerini sarf ettiklerini ve bu yönde bir girişim olarak Mevâlîzâde'yi kendilerine gönderdiklerini, Mevâlîzâde o tarafa vardığında diğer hususları şifahen ileteceğini bildirmektedir.

158a: İbrâhîm Paşa'nın cevabına yazılan mektuptur. Yazar, muhatabına, gönderdikleri lütufkâr mektubun iyi bir saatte ulaştığını, aralarını düzeltme konusunda yazılanları gündemlerine aldıklarını, davetlerine icabet etmek için

Yûsuf'u bir mektupla o tarafa gönderdiklerini ve Yûsuf'un bazı hususları şifahen iletceğini yazmaktadır.

159b: Büyük vezirlerinden birine yazılan mektuptur. Yazar, muhatabına, Aḥmed'in ülkesindeki durumlardan muhatabının zaten haberdar olduğunu, Aḥmed'in yazara daha önceden itaat etmiş olduğunu, onlarca fesat işledikten sonra kendisine iltica edip itaat dairesinden çıkmamak üzere büyük sözler ve yeminler ettiğini, hatta askere ihtiyaç duyulduğu zaman yardım göndereceğini söylediğini, reayânın refahı için Aḥmed'in bu söz ve yeminleri kabul ettiğini, fakat verdiği tüm sözlere rağmen Aḥmed'in tekrar fitneye başvurup isyan ettiğini, bu sebeple Aḥmed'in memleketini askerlerinin atlarına çığnetmeye karar verdiğini, Aḥmed'in bu esnada Antalya'ya gittiğini ve yakınlarında bulunan kişilere yeniden iltica ettiğini ancak sonrasında yine fenalık ettiğini, kendisinin onu tekrar bağışladığını ve şimdi ise muhatabına sığındığını, Aḥmed'in hilelerine kanmaması için muhatabına bu mektubu yazarak uyarıda bulunmak istediğini duayla bildirmektedir.

161a: Büyük vezirlerden birinden gelen cevaba yazılan mektuptur. Yazar, muhatabına, Kâsım Çelebi'nin söylediklerinin kendisine ulaştığını, mektupta muhatabın mükedder bir vaziyette olduğunu yazdığı, fakat esasında aralarındaki dostluk ve muhabbetin merhum 'Alî Paşa zamanına dek uzandığını, aralarını bulmak için sık sık yazıştıklarını, şu an karşı tarafın üzülmemesine neden olan bir yanlışlık yapıldı ise bunun sebebinin 'Alî Bey Bâlkâ'nın gönderdiği mektupları olduğu, bu mektuplarda kendilerine karşı hıyanet içinde bulundukları yazıldığı ve buna istinaden 'Alî Bey'in sözüne itimat ederek Ḥamîd tarafına yola çıktıklarını, Ḥamîd'in memalikinin teshirinin müyesser olması neticesinde Kûlḥişâr'a yönelmediklerini, bu tür olaylar için bu fânî dünyada muhatabın üzülmemesi gerektiğini, aralarını bulması ve ortak maslahatları halletmesi için Mevlânâ İshâk Faḳîh'i ve ona yoldaşlık yapmak üzere Murâd Paşa'yı gönderdiklerini bildirmektedir.

162b: Büyük vezirlerden birine yazılan mektuptur. Yazar muhatabına mektubu yazma sebebinin birliktelik, aralarını bulma ve dostluğu kuvvetlendirmek olduğunu ve bunun için mektubu getiren kişiyi görevlendirdiğini, bu kişi geldiğinde diğer hususları şifahen dile getireceğini bildirmektedir.

163b: Büyük vezirlerden birine yazılan mektuptur. Yazar muhatabına Emir'in birkaç günlüğüne Nekîde tarafına gönderildiğini, Emînuddîn Bey'in o civarın işlerini görmek için oraya gelip Dulğâdir oğullarının itaatsizlik, isyan ve yolsuzlukla uğraştığını gördüğünü, tüm güçleriyle çabalayıp birkaç gençle Dulğâdir oğullarını takip ettiklerini, Yerkûb civarına ulaştıklarını, gün batımından akşam namazına kadar savaşıp zafer kazandıklarını, Dulğâdir oğullarının kırk kadar beyleri ve serdarını esir ettiklerini, Dulğâdir oğlunun bu durumdan haberi olunca Yerkûb, Edirne, Hîşâr ve Dûlv kalelerini boşalttığını bildirmekte, geri kalan konuları ulağın şifahen aktaracağını söylemektedir.

165a: Büyük vezirlerden birine yazılan mektuptur. Yazar muhatabına mektubunun ulaştığını, Hamîd vilâyeti hakkında söylediklerinin bilgisi dahilinde olduğunu, daha önce kendilerinin de Hamîd vilâyetiyle benzer problemler yaşadıklarını ve aşırılıklarını affetmenin bir fazilet olduğunu, Hamîd vilâyetinin ve Kûlhişârın ele geçirildiğini, Germîyân vilâyetini göz ardı ettiklerini, Şah'ın askerlerinin hızla gelip Hamîd vilâyetinin fethinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Kardeşi İsâ Bey'e Melâvs kalesinin verildiğini, kardeşi 'Alâeddîn Bey'in oraya götürüldüğünü, Akşehir kalesini kuşatmaya başladıklarını, "beylerden birini gönderin" demeleri üzerine 'Emû Cem'i gönderdiklerini bildirmiştir.

166b: Şehzâdelerden birine gönderilen mektup. Yazar şehzâdeye mektubu Lârende şehrinde Cemâziyelâhîrin ortasında yazdığını, durumlarının iyi olduğunu, gönderilen ulağın geldiğini ve sıhhatte olduğu haberini alınca teselli bulduklarını bildirmektedir.

167a: Başka bir mektubun sureti. Yazar, muhatabına Ramazan ayının gelmesiyle yaylağa geçip yavaşladıklarını, Sinânuddîn ile gönderilen mektubun kendilerine ulaştığını, mektubun içeriğinden devletin işlerinin yolunda olduğunu, dostlarının sevinip düşmanlarının kahrolduğunu anladıklarını, cevaben yazılan mektubu İlyâs ile gönderdiklerini ve gönderilen mektubun içeriğinin tatminkâr olmasını umduğunu belirtmektedir.

168a: Başka bir mektubun sureti. Yazar, muhatabına olan sevgisini dile getirdikten sonra, aralarının düzelmesi konusunda muhatabından gelen buyruğu kendilerinin de istediğini, Cemâleddîn Faķîh'in sözlerinden istifade ettiklerini, Bedreddîn Maħmûd'u bir mektupla karşı tarafa gönderdiklerini belirtmektedir.

169a: Başka bir mektubun sureti. Yazar, muhatabına, sevgi ve birliğin temelini oluşturmak için çaba ve himmete gerek olduğunu, söylediklerini kabul ettiğini, Bedreddîn'i ulak olarak gönderdiğini, Bedreddîn'in kalan konuları şifahen kendisine aktaracağını bildirmektedir.

170a: Başka bir mektup. Yazar muhatabına bundan önce Emîr 'Emû Cem'i Mevlânâ Kâsım Çelebi ile gönderdiğini, mesajların iletildiğini, hiçbir kanıt istenmediğini, bu mektubu Şeyh Muhammed ile gönderdiğini, eğer 'Emû Cem barışı uygun görürse en kısa sürede barış ve birlik sağlanacağını, geri kalan konuları ulağın anlatacağını bildirmektedir.

170b: Başka bir mektup. Yazar, muhatabına, gönderdiği mektubun ulaştığını ve muhtevasının saygıyla kabul edildiğini bildirmektedir.

171a: Başka bir mektup. Yazar muhatabına övgü ve duada bulunmaktadır.

171b: Kadılara yazılan mektup. Yazar, muhatabına, Hoca Nizâmeddîn'in kendi tarafına geldiğini, taraflar arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi konusunda söylediklerinin yerine getirildiğini, diğer meseleleri bizzat dile getirmek için Hoca Hayreddîn'e bir mektup gönderdiğini bildirmektedir.

172b: Başka bir mektup. Yazar muhatabına övgü ve duada bulunmaktadır.

173b: Başka bir mektup. Yazar muhatabına övgü ve duada bulunmaktadır.

174a: Başka bir mektup. Yazar muhatabına övgü ve duada bulunmaktadır.

174a: Kadılara yazılan mektup. Yazar, muhatabına, sesi güzel Mevlânâ Maḥmûd'un maiyetinde bulunmasından büyük zevk aldığını, bu kişinin o tarafa gitmek için izin istediğini ve geldiğinde devletin intizamda olduğu haberini iletmesi için verdiğini, geri kalan hususları geldiğinde anlatacağını bildirmektedir.

175a: Kadılardan birine yazılan mektuptur. Yazar, muhatabına, Mevlânâ Şeyh Aḥmed konusunda söylediklerini harfiyen yerine getirdiğini ve Şeyh Aḥmed'in Karatay Medresesi'nde müderrislik yapmaya karar verdiğini bildirmektedir.

175b: Başka bir mektup. Yazar, muhatabına, ilminin ve faziletinin dünyayı doldurduğunu, zamanın âlimlerinin ve fâzıllarının ilmu'l-yakîni öğrenmek için kendisine yöneldiklerini, âlim bir arkadaşının kapısına geleceğini ve ona hayırlı bakılacağını umduğunu bildirmektedir.

176a: Kadıya yazılan mektuptur. Yazar, muhatabına, Mevlânâ Şadreddîn'in mektubunu ulaştırdığını, garaz sahibi kişilerin yalan sözler ve vaatler verdiğini, Mevlânâ Mu'îd'in buna şahit olduğunu, muhaliflerin meselesini Mevlânâzâde Serâî ile şeriata göre incelediğini, bu konuda ayne'l-yakîn bilgi sahibi olduğunu ve gerekeni yaptığı, geri kalan meseleleri anlatması için de bir ulak gönderdiğini bildirmektedir.

177a: Kadiaskerin mektubudur. Yazar, muhatabına, mektubunun iyi bir vakitte kendisine ulaştığını muhabbet ve dualarla bildirmektedir.

177b: Başka bir mektup. Yazar muhatabına övgü ve duada bulunmaktadır.

177b: Bir kadıya yazılan mektuptur. Yazar, muhatabına, muhabbet içeren mektubunun ulaştığını bildirmektedir.

178a: Başka bir mektup. Yazar muhatabına övgü ve duada bulunmaktadır.

178a: Kadıya yazılan mektuptur. Yazar, muhatabına, mektubunun iyi bir vakitte kendisine ulaştığını, mektubun bir müfsidin cezalandırılmasıyla ilgili olduğunu ve bu konuda verilen her emre itaat edeceğini bildirmektedir.

178b: Başka bir mektup. Yazar, muhatabına, iki taraf arasındaki ilişkileri düzeltmek muhtevalı mektubunu aldığını, bu talep doğrultusunda hareket edeceğini, bundan önce birçok kez ülkenin beylerinden mektup yazmalarının istendiğini ancak bu konuya dikkat etmediklerini, kendisi açısından bir eksiklik olmadığını, geri kalan konuları elçinin bizzat ele alacağını bildirmektedir.

180a: Seyyidlerin önde gelenlerine yazılan mektup. Yazar, muhatabından dua ve nasihat istediğini ve meseleleri yüz yüze anlatması için bir elçiyi gönderdiğini bildirmektedir.

180b: Seyyidlerin mektubudur. Yazar muhatabına övgü ve unvanda bulunmaktadır.

181a: Seyyidlere cevaben yazılan mektuptur. Unvan ve elkâb içermektedir.

181a: Şeyhlerden birine yazılmıştır. Yazar, muhatabına, ihram giyen ve o tarafa yolculuğa kast eden Mevlânâ Bedreddîn'e hizmetçiler ve mucâvirîn arasında dağıtması ve kendisini anması için 400 saf altın florin gönderdiğini bildirmektedir.

182b: Sultan Murâd Hân'ın gönderdiği taslak mektup. Yazar, muhatabına, gönderdiği mektubun ulaştığını ve sıhhiye olduğunu duymaktan memnun kaldığını bildirmektedir.

183a: Padişahlara yönelik hitap.

183b: Büyük şeyhlerden birine yazılan mektuptur. Yazar, muhatabına, bir yıllık bekleyişin ardından muhatabının mektubunun gelmesiyle büyük bir sevinç yaşadığını bildirmektedir.

184b: Şeyhlerin lakapları ve mektubun sureti. Yazar, muhatabına, Daru'l-mülk Konya sakinlerinin şu olaylardan haberdar olması gerektiğini ifade eder: Bir grubun fesat çıkarttıklarını duyunca askerlerle sefer düzenleyip 12 Zilkade'de bir zafer elde ettiklerini, askerlerin ganimet sahibi olduklarını, zaferden sonra Kûdenlû/Gödenlû mevkiine yerleştiklerini, Selefikilerin Lâpe'ye gelip akraba ve dostlarına sığındıklarını, bunun üzerine onları affettiklerini, buradaki işleri bitirdikten sonra o tarafa doğru hareket edeceklerini ve zafer haberini herkese duyuracaklarını bildirmektedir.

186b: Büyük şeyhlerden birine yazılmıştır. Yazar, muhatabına kendisinden uzun süredir haber alamadığını, her daim hatırında olduğunu ve bir cevap almayı umduğunu bildirmektedir.

187a: Şeyhlerin mektubu. Unvan ve dua içermektedir.

187b: Mektubun ulaştığının teyidi. "Hitab-ı şerifiniz ulaştı."

187b: Kadiaskerin mektubu. Mektup dua içermektedir.

187b: Kâfir hükümdarların mektubu. Unvan içermektedir.

188a: Sultanlara yazılan unvanlar. Unvan içermektedir.

188a: Başka bir mektup. "Mektubunuz ulaştı."

188b: Başka bir mektup. "Mektubunuz ulaştı."

188b: Melekzâde'nin hitabı. Melekzâde'nin unvanları

188b: Başka bir hitap. Unvanlar.

189b: Sultan Hülâgû Hân emriyle Mollâ Tûsî'den Halep kadısına yazılmıştır. Yazar, hakanı öven uzunca bir teşbibten sonra şöyle der: "Cihanşâh Mîrzâ'yı Herân'da ve Ehyân'da mağlup ettikten sonra, Azerbaycan ahalisinden onun hak

yoldan ayrıldığı, çirkin işler yaptığı, gece ve gündüzü şer ve sefahatle geçirdiği, kiliseleri tamir ve tertip etmeyi caiz gördüğü ve bunların yıkılmasına izin vermediği yönünde şikâyetler gelmekte idi. Biz ise istihareden sonra memleketleri fethetmek ve halkı kurtarmak için o tarafa geçtik. Høy yakınlarında bir çadır kurduğumuzda büyük bir grubu toplayıp yüzleşme ve direniş talebiyle ayağa kalkan Hasan ‘Alî, bizim geldiğimizi görüp gelip teslim oldu. Evrentev, Elencek, Cûşîn, Mâkû, Kahkahe, Rûîn Dez, Kûkerenlek, Sarukûrgân, Îtik ve Azerbaycan’ın diğer vilâyetlerinin tüm kalelerini feth ettik. Halkın acısını doğruluk ve adaletle giderdik. Elde ettiğimiz zaferin müjdesini duyurmak istediğimizde Sultan Ebû Saîd Mîrzâ’nın tüm çocukları, Çağâtây emirleri ve Semerkant ve Horasan soylularıyla birlikte Türkistan, Hindistan, Irak, Kirmân, Kâşgar, Bedağşân, Kâbil, Sîstân, Taberistân ve Mâzenderân’dan bir ordu toplayıp bu tarafa gelmiş ve Irak’ın sınırına yani Sultâniyye’ye ve Miyâne’nin civarına ulaştığını öğrendik. Hazreti Hakan Sa’îd Ağam ile Emîr Timur Bey arasında birlik ve itaat ilişkisi olduğu için hediye verme, suhuf gönderme, hutbe okuma ve sikke bastırma merasimlerinde de aynı sıra izlenmiştir. Eski kanuna bağlı kalması ve birlik yoluna dönmesi için ona yeğenim, sevgili oğlum Emîrzâde Murâd Bey’i gönderdik, ancak kabul etmeyip Erdebîl’e indi. Sonra dönemin din adamlarından ve âlimlerinden Seyyid ‘Alî’yi de aynı amaçla gönderdik. Atalarından miras kalan Diyarbekir ve Azerbaycan’ın kendisine bırakılmasını, Karabağ kışlağında kalacaklarını, ilkbaharda askerlerin Rum, Şam ve Mısır’a gidecekleri zaman o ülkeleri alırsak karşılığında Azerbaycan’ı ona vereceğini söyledi. Kısacası isyan etti ve zapt ettiğimiz memleketlere tamah etti. Sonunda biz de sayısız askerden oluşan bir ordu ile Erdebîl’den Mûğânât’a gittik ve bir hendek kazdıktan sonra altmış bin arabadan dağ gibi bir çit yapıp savaştık, dört ay boyunca dört taraftan yolunu kestik ve elde ettiğimiz fethin sonuçlarını görünce pişman olup geri çekildi. O sırada Emîr Celâleddîn Bey, birkaç kişiyle akıncı olarak gitmişti, askerin sayısını öğrenince Seyyid Mezîd, Muhammed Yâr, Sultan Ergûn, Şeyh Dervîş, Deli Pehlivân Huseyin, Hasan ‘Alî’nin oğlu Sultan ‘Alî ve ‘Alî Seker?’un oğulları ve ‘Alî Bey Ağçerî onları aldatmak ve uzaklaştırmak için büyük bir grupla gönderdi. Bu arada özel bir grupla Aras Nehri’ni geçmiştik ki onların savaşma haberi geldi. Recep ayının üçüncü günü olan Perşembe onlara saldırdık ve kaçtılar. Sultan Ebû Saîd’e yakın olan Seyyid Mezîd, Çağâtây’ın tüm komutanları ve ordusu yakalandılar. Cumartesi günü Sultan Ebû Saîd bu durumu görünce pişmanlık gösterdi ve annesini yanında bulunan Irak ve Sârî’nin (...?) ile

gönderdi. Bize pişmanlığını bildirdi. Biz de “Eğer doğru söylüyorsa, bizi görmeye gelsin, konuşalım ve ona cömertliğimizi gösterelim,” dedik. İsyan etti ve etrafındaki herkes dağıldı. Oğulları ve emirleri geldiler. Sultan Ebû Saîd’i, oğlu Muhammed Mîrzâ ve Şâhruh Mîrzâ ile yakalayıp getirdiler ve hepsi yok edilip herkes çok ganimet aldı. Padişah Sunkûr Mîrzâ’nın torunu Melikzâde Muhammed Mîrzâ’ya Çağâtây emirlerinden samimiyetle itaat eden bir grubu ve Mâverâünnehr ile Horasan’ı bağışladık. Onu o tarafa gönderdik ve Sîstân ve Bedaḥşân şahına, Sârî, Âmul, Esterâbâd ve Melekân seyyitlerine hilatlar verdik. Azerbaycan, Irak, Fârs ve Kirmân’ın tüm memleketleri Nevvâb’ın yetkisi altına girdi. Şimdi adaleti yaymaya ve iyilik yapmaya çalışıyoruz. Biz de bu mektubu gönderdik ve umarız ki mektubumuzun önü, dostluğumuzun ve birlikteliğimizin yolu sürekli açık olur.

3.2.11. Esad Efendi, no. 3371

Yazarının veya müstensihinin adı bilinmeyen bu yazma (1b-38a) tek bir kişi tarafından okunaklı kırık nestalik hatla kaleme alınmıştır. Yazmada harfler büyük yazıldığı için her sayfada sadece beş satır vardır. Başlıksız yazmanın içinde mühür, karalama ve rutubet izi bulunmamaktadır. Son varakta Farsça eserin bitiş tarihinin salı günü olduğu 1252 senesi ifadesiyle not düşülmüştür.

Yazma, münşîleri yetiştirmek amacıyla yazılmış didaktik metinlerden oluşur. Allah’a hamd, Peygamber’e salavât ve kaleme yönelik övgüden sonra sebeb-i telife geçilir. Hat sanatı bilmenin ve münşîliğin önemi vurgulanır ve debîrlere yönelik eğitici bilgiler sunulur. Daha sonra çeşitli sosyal konulara ait başlıksız mektup örnekleri verilmiş ve son sayfalarda Arapça ve Farsça gün ve ay adları, yıl listeleri ve farklı malların ölçüm birimleri not edilmiştir.

Münşeatta yer alan mektupların özetleri ve tarihsel bağlamları sırasıyla şu şekildedir:

9a: Mektupta, yazar Kirmân eyâletinin çekirge istilasını nedeniyle birkaç yıldır ürün vermeyip harap olduğunu padişaha bildirmektedir. İnsanların yoksulluk nedeniyle yurtlarını terk ettiğini, fakir ve yaşlı halkın son derece sıkıntılı ve çaresiz olduğunu söyleyen yazar, bu yıl bölge halkından vergi alınmamasını talep etmektedir.

11b: Yazar mektupta seyyitlerden ve Tebrîz şehrinin büyük âlimlerinden olan Hâcî Muhammed Tebrîzî’nin durumunu kesin olarak bilen herkesin bu varağı “şahidiz” diye yazıp mühürlemesi gerektiğini, böylece yetkililerce konunun doğruluğunun

anlaşılmasını istemektedir. Ayrıca, dükkânın kirasından beş bin alındığını ve Muhammed Vâsıl'ın bilgisi dâhilinde kendisine verildiğini ifade eder. Mektubun sonunda sene 1250 ifadesi yer almaktadır.

13a: Yazar Nevvâba yazdığı mektupta babasının ölümünden sonra kendisine destek olacak kimse kalmadığını, birçok kadın ve çocuğun geçiminden sorumlu olduğunu söyler. Geçimini sağlamak için yirmi tûmân borç aldığını ifade eden yazar, bir yandan alacaklılar, diğer yandan yetimlerin durumu sebebiyle çaresiz kaldığını ve bundan dolayı bir umutla kendisine yöneldiğini belirtir.

15a: Yazar, mektubunda, her insanın fakirlerin ve yabancıların durumuyla ilgilenmesi gerektiğini belirtip Mollâ Turâb İsfahânî'yi örnek gösterir. İlim peşinde koşan, eşi ve çocukları olan, fakir ve yabancı, borçlu, durumuna saygı gösterilmesi gereken bir adam olan bu kişiye zekât, sadaka veya fitre vermeye gücü yeten bir kimse, iyilik ve ihsan niyetiyle ulaşırsa yaptığı iyiliğin karşılığını Allah ve Resûlü katında görür.

17a: Yazar kendisine merhamet edip durumunu soran muhatabına hayatta olduğunu, muhatabına dua ettiğini ve hizmetinden uzak kalmaktan başka bir mahrumiyeti olmadığını söyler.

18a: Bu mektup Hâcî Himmet Kâşî'nin Hâcî Muruvvet İsfahânî'ye beş yüz tûmân tutarındaki borç belgesidir. 1250 yılında Rebiülevvel ayında yazılmıştır.

18b: Yazar, annesine, Hâcî Muhammed Rızâ'nın o tarafa doğru gelirken, ev masrafları ve çocuklar için harcamak üzere kendisine iki parça kalemkâr eşya, birkaç top kaliteli kumaş ile beş tûmân nakit gönderdiğini yazıp Allah'ın izniyle Nevruz'dan sonra oraya geleceğini belirtir.

20b: Necef 'Alî Sultan Ğepândâr'a yazılan bu belgede Tebrîzli saman satıcılarının kaleden çıktıkları takdirde seksen tûmân ceza ödeyecekleri yazılıdır. 1270 yılı Cemâziyelevvel ayında yazılmıştır.

21a: Yazar, muhatabına mektubunun ulaştığını, sıhhatte olmasına sevindiğini, Hâcî Rızâ hakkındaki açıklamasını okuduğunu, Hâcî Rızâ'nın Bûşehr limanına gideceği gün 260 tûmân ödediğini ve gerisini Hâcî Aḥmed'e bıraktığını söylemektedir.

22b: Bu nâme, Allah rızası için âzâd edilen ve bundan sonra istediği yere gidebilen İskender isimli bir Gürcü kölenin özgürlük belgesidir. Bu özgürlük belgesi 1290 yılının Ramazan ayında yazılmıştır.

24a: Bu nâme, sarhoşluktan, zinadan ve kumardan tövbe eden bir kimsenin yazdığı tövbe mektubudur. 1244 yılı Şaban ayında yazılmıştır.

25a: Bu nâme, Şotorbân mahallesinde bulunan bir evin Receb 1270'de iki miskal ve sekiz 'Abbâs î'ye denk gelen otuz tûmân bedelindeki satış tapusudur.

26a: Bu nâme, yazarın Bâbâ 'Atîâr Merendî'den sekiz tûmânî tahsil etmesi için Muhammed Ca'fer 'Atîâr Tebrîzî'ye verdiği bir vekâletnâmedir. Ramazan 1240'ta yazılmıştır.

27a: Yazarın, muhatabına bir arkadaşının ölümü üzerine sabırlı olmasını ve dua etmeye devam etmesini hatırlattığı, taziye mektubudur.

29a: Yazar, oğlu Muhammed Kâzım'a Hâcî Rızâ'nın bulunduğu yere geleceğini ve kendisine on beş tûmân getireceğini yazmaktadır. Mektup geldikten sonra, Şaban ayının 14'üne kadar tamamlanması gereken düğün için doksan kilo pirinç, otuz kilo yağ, altı koyun, bir miktar keşk ve leppeden oluşan malları aceleyle satın aldığını ve bu konuda ihmal etmeden hızlıca yanına gelmesi gerektiğini söyler.

30a: Bu metin, çarşıda bulunan bir attar dükkânının, dükkânın sahibi Hâcî 'Abdulcabbâr'dan Hâcî Muhammed'e ayda beş bin dinar olmak üzere bir yıllığına kiralandığını gösterir. İcârenâme 1260 yılının Rebiüahirinde yazılmıştır.

30b: Yazar, humus parasından on dört tümenlik bir miktarın Mîrzâ 'Abdullah'ın malından alındığını ve Mollâ Muhammed'in bilgisi dâhilinde Seyyid Mîr Esedullah'a verildiğini beyan etmektedir. 1320'de yazılmıştır.

31a: Tebrîz şehrinin kapı muhafızları, yol ve sokak görevlileri şunu bilmelidirler ki, Mîrzâ Maḥcûb'un başkente doğru yola çıktığı bu günlerde, elinde tezkire bulunanların geliş-gidişlerinde rahatsız edilmemeleri ve gidecekleri yere sağ sâlim gitmelerinin temini gerekmektedir. 1280'de yazılmıştır.

33a: Bu yazıda İran şehirlerinin lakaplarından bahsedilmektedir. Tebrîz, İsfahân ve Kazvîn'e Dâru's-saltana; Tahran'a Dâru'l-hilâfe; Yezd'e Dâru'l-'Ubbâd; Reşt'e Dâru'l-merz; Şîrâz'a Dâru'l-ilim; Kirmân'a Dâru'l-emân; Kirmânşâhân'a

Dâruddevle; Kâşân'a Dâru'l-mü'minîn; Borûcerd'e Dârus-sorûr; Zencân'a Dâru's-Su'âd; Erdebîl'e Dâru'l-irşâd; Høy'a Dâru's-sefâ denilmektedir.

3.2.12. Esad Efendi, no. 3431/14

Okunabilirlik açısından zorlayıcı olan 193 varaklık bu mecmuanın ilk iki varağında Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler ile bazı âyetler yer almaktadır. Mecmuada yer alan Farsça eserler şunlardır: Bostân-ı Sa'dî, Mevlânâ Câmî ve Husrev Dihlevî gibi önemli ediplerin Farsça şiirleri içeren Farsça *Eş'âr-i münteḥabe* (3431/3, 8a-27b); Ebu'l-Feth Celâleddîn Muhammed Hâce Pârsâ'ya (ö. 1420) ait *Risâle-i Maḥbûbiyye* (3431/6, 37b-38a); çok sayıda dağınık Türkçe ve Arapça metinler, mektuplar, Farsça dîbâce ve hikâyeler (3431/11 ve 3431/12); Türkçe, Farsça ve Arapça münşeât ve mektuplar (3431/14, 164b-171b); Huseyin Baykarâ'a ait Farsça *Mecâlisu'l-'Uşşâk* (3431/15, 182b-184a); Farsça *Kasîde-i Bûkalemûn* (3431/16, 185b-188a).

3431/14 numaralı eserde, 164b-171b varakları arasında Farsça, Türkçe ve Arapça mektuplar yer almaktadır. Türkçe mektuplar arasında Şeyhülislâm Ebu'l-Maḥmûd'un (ö.?) tebrik mektubu, Nişancı Tâcîzâde'nin (ö. 1515) münşeâtları, Sultan Korkud'un (ö. 1513) hizmetkârlarına mektupları, Kâfî Efendi'nin (ö.?) noktasız bir mektubu, bir taziye mektubu ve diğer dağınık yazılar vardır. Nüshanın derkenarları düz ve çapraz yazılı notalarla doludur. Metin siyah mürekkeple başlıklar ise kırmızı mürekkeple talik hattıyla yazılmıştır. Mecmuanın tüm sayfalarında “Vakf-ı Ma'rûf Efendi” yazılı bir mühür vardır.

03431/14 numaralı Farsça eser 'Alî Paşa (ö. 1621?), 'Abdurrahmân Câmî (ö. 1492), Kûtubuddîn Çelebi (ö.?), Aḥmed Paşa (ö.?) gibi kişiler arasında cereyan eden yazışmaları da içerir.

Münşeâtta yer alan mektupların özetleri ve tarihsel bağlamları sırasıyla şu şekildedir:

164b: Mevlânâ Şems'in münşeâtlarında 'Alî Paşa'nın Câmî'ye yazdığı mektup. Yazar, muhatabına sevgisinden ve inancından bahsettikten sonra, aralarındaki mesafenin manevi ilişkiye engel olmadığını belirtmekte, mektubunun geldiğini, mektubun padişahın beğenisini ve ilgisini çektiğini, mektubun karşılığında dört yüz Sultânî dinarı Hoca Rüstem ile gönderdiğini, kendisini unutmamasını temenni ettiğini bildirir.

165a: Mevlânâ Naşûhî'nin oğluna yazdığı mektup. Yazar, muhatabına, mutluluğu için yürekten dua ettiğini, hasta olduğunu öğrendiğini, fakat şimdi Allah'ın izniyle sağlığına kavuştuğunu duyduğunu yazmaktadır.

165b: Kütbuddîn Çelebi'nin Mevlânâ Hoca Sultan Korkud'a yazdığı mektup. Yazar, muhatabına, dostluktan ve birliktelikten bahsedip yazışmaların kesilmesiyle aralarında mesafe oluştuğunu, yazışmaların devam etmesiyle bu mesafenin ortadan kalkacağını umduğunu, Mevlânâ (...?)'nin kadı olan kardeşi Mevlânâ Şemseddîn, Mevlânâ Hacı Hassanzâde ve Mevlânâ Efzâlzâde için Sultan ve şehzâdenin ismi ve tuğrasıyla süslenmiş bir mektup yazmasını istemektedir. Mektupta onu kabul etmesi, ders görmesini sağlaması ve malî yönden desteklemesini talep etmektedir. Mevlânâ Şemseddîn'in uzun zamandır kendi talebesi olduğunu ve ilme merak duyduğunu belirtmektedir.

166a: Mevlânâ Hoca Sultan Korkud'un Kütbuddîn Çelebi'ye yazdığı mektup. Yazar muhatabına mektubunun geldiğini, bahsi geçen değerli kişiyle ikram ve saygıyla buluştuğunu anlatır. Mektup gelmeden önce bahsedilen hizmeti tamamladığını, bundan sonra hangi hizmeti isterse onu yapmaya çalışacağını belirtir.

166a-170a: Türkçe ve Arapça mektuplar.

171a: Bir paragraf inşâyı başlatma örnek cümleleri.

171a: Mevlânâ Kânârî'nin oğlu Aḥmed Paşa'nın Kûrkûd (Korkut) Çelebi'ye gönderdiği mektup. Kulluk ve samimiyet ifadesi ve çokça dua içermektedir.

171b: Arapça mektup

3.2.13. Esad Efendi, no. 3435/1

Okunabilirlik açısından zorlayıcı olan 226 varaklık bu mecmuanın ilk varağında nestalik hatla “Mecmu‘a-i Keşkül”, ardından “Mecmu‘a-i Muḥammed Râgıb-ı Rûmî” ifadesi yer alır. 17 eserin kayıtlı olduğu mecmuadaki Farsça mektup, risâle ve şiirler şunlardır: Müellifi veya müstensihi bilinmeyen Farsça bir münşeât (3435/1, 1b-8a); Ğanî Keşmîrî (ö. 1668) ve Muḥammed Kûlî Selîm'e (ö. 1647) ait beyitler ve muhtelif Farsça şiirler (9a-18a); İbn Sînâ'nın (ö. 1037) Farsça *Risâle fî işbâti'n-nubuvvât* risâlesi (3435/4, 22a-23a); tasavvuf ile *Risâle fî'l-maḥabbe* adlı müellifi bilinmeyen Farsça bir risâle (3435/5, 23a-b); Zâhîruddîn 'Alî Tefrîşî'e (ö.

1610) ait *Şebnem-i şâdâb* başlıklı Farsça bir risâle (3435/7, 27a-30a); Zeynuddîn ‘Alî Huncî eş-Şîrâzî’ye (ö. 1307) ait Farsça Hayy b. Yekzân’ın kıssası (3435/10, 52a-65b); ‘Abdurrahmân Câmî’nin (ö. 1492) *Şerh-i mîmîyye-i hamriyye-i Fâriziyye* adlı Farsça risâlesi (3435/13, 119b-132a); ‘Îmâduddevle Mîrzâ Muhammed Tâhir Vahîd-i Kâzvinî’ye (ö. 1700) ait Farsça *Târih-i Cihan-ârâ-yi ‘Abbâsî* (3435/14, 132b-209b); Bahâeddîn ‘Âmilî’ye (ö. 1622) ait *Nân ü Helvâ* başlıklı Farsça risâle (3435/16, 218a-219b), *Evşâfu’l-êşrâf* Naşîruddîn et-Tûsî’ye ait Farsça bir risâle (3435/17, 220a-223a).

3435/1 numarada *Münşeât-ı Fârisiyye* olarak kaydedilen eserin sayfaları çapraz ve düz nestalik hatla, istifli bir şekilde, küçük ve soluk yazı tipinde yazılmıştır. Derkenarlarda farklı şiirler not edilmiştir.

İhvânî mektuplardan oluşan mecmuada, Maḥmûd Ḥân (ö.?), Nûreddîn Muhammed (Hindistan Baburîlerin dördüncü padişahı, ö. 1627), Emîr Şadr-ı Cihan Hindistanî (ö.?), Hoca Muhammed ‘Alî Ḥazinedâr (ö.?), Mollâ Şerefeddîn ‘Alî (ö.?), Hoca Muhammed ‘Alî Ḥıtâî (ö.?), Şemseddîn Muhammed Kûpâl (ö.?), Hoca Ni‘metullah (ö.?), Hakîm Humâm (Hakîm Humâm Geylânî, Hakîm Ebu’l-Feth Geylânî’nin küçük kardeşi, ö. 1596), Ebu’l-Feth (Ekber Şah’ın emirlerinden Hakîm Ebu’l-Feth Geylânî) Şâh İbrâhîm (ö.?), Ebu’l- Fażl Mubârek (yazar, tarihçi ve I. Ekber’in ilk münşisi, ö. 1602), Ḥân Aḥmed Geylânî’nin (Gîlân’daki Kiyaiyan hanedanının son hâkimi’dir. ö. 1597) adları geçmekte ve Kandehâr’ın fethinden bahsedilmektedir.

Münşeâtta yer alan mektupların özetleri ve tarihsel bağlamları sırasıyla şu şekildedir:

1b: Yazar, Allah'a hamd edip sözün yüksek derecesinden bahsettikten sonra, Maḥmûd Ḥân isimli zatın getirdiği iyi ve kötü haberleri içeren bir mektuptan söz eder ve akabinde detaylı bir şekilde tasavvufî konulara eğilir.

6a: Yazar, mektubun başında bu mektubun Ebu’l-Fażl Mubârek tarafından Hakîm Humâm’a 17 Zilkade 995 tarihinde Lahor’da yazıldığı belirtir ve Frenk (?) Adaları’nın fethinden bahseder.

6b: Yazar, muhatabına mektubuyla birlikte bazı iyi ve kötü haberlerin geldiğini ve oğlunu orduya katılması için gönderdiğini söyler.

7a: Şâh ‘Abbâs Safevî’yi öven kısa bir mesnevî ile başlayan mektupta, padişahı selamlayıp övdükten sonra Ḥân Aḥmed Geylânî’nin hikâyesi ve Gîlân’dan

kaçtıktan sonraki durumu anlatılmaktadır. Hân Ahmed İstanbul'a sığındığında Şâh 'Abbâs onu o zamanki Osmanlı sultanından talep etmişti. Mektupta kendisine sığınan biriyle antlaşmayı bozmanın büyüklerin tavrından uzak olduğu ifade edilmekte, kendisinin bir şiir, yöntem ve düşünce adamı olması hasebiyle böyle bir isteğin aklına yatkın olmadığından bahsedilmektedir.

3.2.14. Esad Efendi, no. 3436/7

55 eserin kayıtlı olduğu 219 varaklık mecmuada yer alan Farsça mektup, risâle ve şiirler şunlardır: Fahreddîn 'Alî Şafi'nin (ö. 1532) Farsça kasidesi (3436/2, 3b-4b); Münşeât (3436/7, 27b-30a); Ferîduddîn 'Atîâr'ın (ö. 1221) *Kasîde-i Şotor-i Hücre* (3436/28, 89a); Hakîm Senâî'nin (ö. 1131?) *Muntaḥab-i Ḥadiqa*'sı (3436/32, 114b-118b); Azîz en-Nesefî'nin (ö. 1300?) *Maḳşadu'l-Aḳşa*'sı (3436/44, 166a-b); Esedî-i Tûsî'ye (ö. 1073) ait bir kaside (3436/48, 193a) ve Ebu'l-Ḳâsım Ḥasan b. Ahmed 'Unşurî'nin (ö. 1039/40?) bir kasidesi (3436/50, 198a-b).

3436-7 numara ile kayıtlı eserin, mecmuanın üç varağına kapsayan kısmında (27b-30a) Farsça bir mektup yer almaktadır. Talik hatla yazılan mektubun metni siyah mürekkepledir ancak âyet, şiir, beyit ve virgüller kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Türkçe bir başlığa sahip olan mektubun başında veya sonunda ilâve bir kayda rastlanmamaktadır.

Bu mektup, Şâh Tahmâsb (ö. 1576) ile Sultan Süleymân Hân (ö. 1566) arasında yazılmış, dostluk temalı sultânî türde bir mektuptur.

Münşeâtta yer alan mektupların özetleri ve tarihsel bağlamları sırasıyla şu şekildedir:

27b-30b: Şâh Tahmâsb'dan Rikab-ı Humâyûn'a (Sultan Süleymân Hân'a) gönderilen mektup. Yazar, uzun bir övgüden sonra muhatabına mektubunun geldiğini, hükümetinin intizamda olduğunu öğrendiğini ve her şeyin yolunda olduğunu duyduğuna sevindiğini belirtir. Ayrıca güvendiği adamlardan biri olan eşik ağası Kemâleddîn Ferruḫzâd Bey'i aralarındaki dostluğu güçlendirmek üzere ve durumu ayrıntılı olarak anlatması için gönderdiğini bildirir. Mektubun sonunda dostluklarının tüm Müslümanlara tecellisi için yazışmaya devam etmeyi temenni ettiğini bildirir.

3.2.15. Esad Efendi, no. 3440/1

Kütüphane kataloğunda *Münşeât ve Kasâid ve Eş'âr-ı Muntehabe* başlığıyla kayıtlanan mecmuanın ilk iki varlığında Arapça “‘Abd el-fakîr ... el-hac Muhammed Emin ibnu'l-hac Yûsuf'un kitapları”, “Dîvân mecmu'ası”, “Feyzî Dîvânî'nın Hütbesi”, “Feyzî'nin inşâ ve kasîde mecmuası (muhtelif ta'liklerle)” yazmakta ve Muhammed Emin'e ait bir mühür göze çarpmaktadır. İnce nestalik hatla, siyah mürekkeple, kırmızı başlıklarla yazılan 192 varaklık mecmuada ikisi Türkçe diğerleri Farsça olan on üç eser yer almaktadır. Mecmuadaki Farsça eserler şunlardır: Müellifi, derleyeni ve müstensihi bilinmeyen bir münşeât (3440/1, 1a-9a); *Eş'âr-ı müntaḥabe* (3440/2, 9b-51b); Zülâlî-i Ḥansârî'nin (ö. 1615) Maḥmûd ve Ayâz şiiri (3440/3, 52a-56a); içerisinde Mîr Ebu'l- Hasan, 'Ubeyd-i Zâkânî ve Mollâ Tab'î/ Şah'a ait şiirler bulunan *Eş'âr-ı muntaḥabe* (3440/4, 56b-61a); Enîs-i Şâmlû el-Herevî'nin (ö. 1605) *Maḥmûd ve Ayâz* (3440/5, 61a-69a); Der Munâzara-i Husrev ve Ferhâd adlı müellifi bilinmeyen bir eser (3440/6, 69a-b), Mollâ Nefisuddîn Şânî-i Tekelû'nun (ö. 1613), *Mesnevî*'si (3440/7, 69b-80b); Mîr Muhammed Hâşim Sencer'e ait *Husrev ve Şîrîn* (3440/8, 80b-83a); Yahyâ Lâhicî, 'Abdurrezzâk, Hâtifi, Mîr 'Alâ, Bâkerâ, Mîrzâ İbrâhîm, Giyâş, Mollâ Muhammed Şûfî, Mevlânâ Meczûb, İbrâhîm-i Sâbîk, Mollâ-yı Rûm, Mollâ Vâkif, Şâib-i Tebrîzî, Tâlib-i Âmulî, Bâbâ Figânî, Mevlânâ Nazîrî adlı şairlerin şiirlerine yer verilen *Eş'âr-ı müntaḥabe* (3440/9, 83b-125a); Nev'î-yi Ḥabûşânî'nin (ö. 1610) *Sûz ve Gûdâz*'ı (3440/10, 125a-133a); içerisinde Nev'î, Mağribî, Baba Figânî, 'Abdurrahmân Câmî, Ârif, Hayretî, Şukûhî, Hacû-yı Kirmânî, Mîrzâ Kulî, Emîr Husrev, Kâmî-i Sebzevârî, Fârîğ-i Şifâhanî, Muhammed Zamân, 'Orfî, Teselli-yi Şîrâzî, Şifâyî, Seyyid Zârî, Şevkî, Mevcî, Hîyâlî, Tâlib, Şafâyî'ye ait şiirlerin yer aldığı *Eş'âr-ı muntaḥabe* (3440/11, 133a-160a); Hâcî Muhammed Cân Kudsî, 'Uzletî, Fuzûlî, Zuhûrî, 'Orfî, Tâhir-i Dekenî, 'Abdurrahmân Câmî ve Hâşimî'ye ait şiirlerin yer aldığı *Eş'âr-ı muntaḥabe* (3440/13, 168a-192a).

3440-1 numara ile kaydedilen eserin derkenarı bulunmayan sayfalarında iki, üç, dört ve altı sütun bulunmaktadır ve satırlar bazen düz, bazen de sağa ve sola çapraz olarak nestalik hattıyla yazılmıştır.

Şeyh Ebu'l-Fazl Mubârek'in (ö. 1602) Feyzî-i Hindî'ye (ö. 1595) ve Azîz Kûke'ye (ö.?) yazdığı mektup yer alır. Ayrıca, Mîr 'Alî Şîr Nevâî'nin (ö. 1501) Hâce Efzaluddîn Muhammed (ö. 1583) ve Şehâbeddîn 'Abdullah Murvârîd'e (ö. 1516)

yazdığı bir nâme ile Naşîrâ-yı Hemedânî'nin (1606'da hayatta) münşeâtı yer alır. Risâlenin baş kısmı eksiktir. 1b sayfasında "Hutbe-i Dîvân-ı Feyzî" diye bir not bulunmaktadır.

Münşeâtta yer alan mektupların özetleri ve tarihsel bağlamları sırasıyla şu şekildedir:

2a: Mektupta Feyzî-i Hindî'nin vefatından sonra (ö. 1004/1595) eserlerini toplaması hakkında şunlar yazılıdır: 993 yılında Nizâmî'nin "Maḥzenu'l-esrâr"ının karşılığı olan "Merkez-i edvâr" 3000 beyitle yazılmıştır. Nizâmî'nin "Husrev ve Şîrîn" karşılığı olan "Suleymân ile Belkıs", "Leylî ile Mecnûn" yerine Hindistan'ın kadim hikâyelerinden "Nel ü Demen" her biri 4000 beyitten oluşan bir şekilde yazılmıştır. "Heft Peykeri"ın karşılığına "Heft Kişver" 5000 beyitli, "İskendernâme"nin karşılığına da "Ekbernâme" yerleştirildi. Feyzî, 10 Safer 1004'te öldü ve daha önceki şiirlerinden 50 bin beyitin silindiği ortaya çıktı. 1042 yılında kaybolan manzum ve nesirlerinden 50 bin beyit tekrar yazıldı.

4a: Şeyh Ebu'l-Fazl'dan Azîz Kûke'ye yazıldı. Yazar, dostane açıklamalar yaptığı muhatabını irfanî temalar kullanarak tezhib-i nefis ve ahlaka davet etmektedir.

4a: Mîr 'Alîşîr'in Hoca Efzal ve 'Abdullah Murvârîd'e yazdığı mektup. Yazar, muhatabı Hoca Efzaluddîn Muḥammed ve oğlu Şehâbeddîn 'Abdullah'ı selâmladıktan sonra çeşitli irfanî öğütler vermektedir.

8a: Naşîrâ-yı Hemedânî'nin Münşeâtından, Şâib-i Tebrîzî kaleminden şarab yasağı hakkındadır.⁸⁷

3.2.16. Esad Efendi, no. 3628/7 ve 3628/9

Mecmuanın ilk iki varağında "el-Ektâf risâlesi", "Cevâhiru'l-keḷâm", "Ḥaddu'l-aḳl risâlesi", "Kindî'ye isnâd edilen bir risâle", "Mu'in b. Zâide'nin haberleri", "'Abdu'l-faḳîr Muḥammed ibn-i Hamza kitaplarından" şeklinde Arapça notlar vardır. Ayrıca, 'Abdu'l-faḳîr Hâmid el-Ġanî'ye ait bir mühür ve "1018 yılı" ifadesi yer alır. Siyah mürekkeple, farklı yazı tipleriyle yazılan mecmua, 1b sayfasından başlayıp 145a'ya kadar devam eder. Mecmuada altısı Arapça ve diğerleri Farsça olmak üzere on dört eser kayıtlıdır. Farsça eserler şunlardır: Astroloji ile ilgili müellifi belli olmayan *Risâle fî ma'rifeti'l-ektâf* adlı risâle (3628/3, 10a-11a); edebî

⁸⁷ Bu mektup, 2733/1 no'lu mecmuanın ikinci mektubu olarak incelenmiştir.

bir eser olan ve müellifi bilinmeyen *Hikâyet-i Ebu'l- 'Abbâs Me'mûn* (3628/6, 15a-17a); *Münşeât* (3628/7, 17a-23b); *Münşeât* (3628/9, 28b-40a); Sa'dî Şîrâzî'nin *Risâle-i Akl ve Aşk* (3628/12, 95b-97a); *Kitâb fi'n-Nîrûz* (3628/13, 97a-98b); *Hilâfetnâme-i İlâhî* (3628/14, 99b-142b).

3628/7 ve 3628/9'da kayıtlı Farsça münşeâtlar açık nestalik bir hatla, Derkenarlar boş olup siyah bir mürekkeple ve kırmızı başlıklarla yazılmıştır.

Mecmuada dîvânî, irfânî ve ihvânî mektuplar yer alır. Bunlar arasında İskender Zülkarneyn'in Aristoteles'e yazdığı mektubun Farsça çevirisi, İskender'in Aristoteles'e yazdığı mektubun cevabı, Mevlânâ Şemseddîn Hâlid es-Semerķandî'nin (ö.?) yazdığı inşâlardan biri, Muhezzibuddîn el-Yezdî'nin (ö.?) inşâsına verilen cevap, İbn Hâlid es-Semerķandî'nin mektubunun cevabı, Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed el-Ġazzâlî'nin (ö. 1111) Vezir Nizâmulmulk'e (ö. 1092) yazdığı mektup, Nizâmulmulk'ün mektubuna cevaben Ġazzâlî'nin mektubu, Şemseddîn'in inşâsı, Naşîruddîn Tûsî'nin (ö. 1274) Muhezzibuddîn el-Yezdî'ye yazdığı inşâ, Muhezzibuddîn, Azîzuddîn-i 'Abdîl'e (ö.?) yazdığı mektup ve Azîzuddîn-i 'Abdîl'in cevaben yazdığı mektup bulunur.

Münşeâtta yer alan mektupların özetleri ve tarihsel bağlamları sırasıyla şu şekildedir:

17a: İskender Zülkarneyn'in Yunan Aristoteles'e yazdığı mektuptur. İbnu'l-Muḳaffâ bu mektubu ve cevabını Arapça'ya, Muḥtâr Zevzenî de Farsça'ya çevirmiştir. Mektupta, birçok bölge fethedildikten sonra ordularının İran'a geldiği, bu toprakların hükümdarının yakınlarından bir kabilenin kendilerini itaat için karşıladıkları ve mülklerini kendilerine hediye ettikleri yazılıdır. İskender, kendisini karşılamaya gelenlerin derhal asılmasını emrettiğini, böylece hükümdara hakaret eden herkesin bu şekilde cezalandırılacağını duyurduğunu bildirir. Akabinde bu hükümetin evlatlarını, akrabalarını ve ileri gelenlerini araştırdıklarında hepsinin bilge, yetenekli ve cesur olduğunu; davranışlarında, konuşmalarında, hallerinde ve alışkanlıklarında hiçbir kusur bulunmadığını gördüğünü belirtir. Ne var ki, onlarla çalışmanın zor olduğunu anlayınca kendi rahatı ve güvenliği için bu grubun büyüğünü küçüğünü, yaşlısını ve gencini öldürmeye, damgalarını kaldırmaya, isimlerini ve işaretlerini dünyadan silmeye

karar verdiğini söyler. Ancak bu işin aceleyle yapılmasını emretmek istemediğini ve bu konuda muhatabına danışmak istediğini bildirir. Bu konuda nasıl hareket edeceklerini açıklığa kavuşturacak cevap gelinceye dek bekleyeceklerini ilâve eder.

18a: İskender'in Aristoteles tarafından yazılan mektubuna cevap. Yazar kendisini değerli görüp fikrini danıştığı için teşekkürlerini sunduğu muhatabına söyleyeceklerinin Allah'ın verdiği hikmete dayandığını, hoş gitmeyecek bir şey yazdı ise hatasının görmezden gelinmesini ve daha doğru gelen ne ise onu yapmasını belirtir. Bu dünyada her yere bir şeyler verildiğini söyleyen yazar, Fârs ülkesinin yaratılışına bilgi, büyüklük ve gücün katkıda bulunduğunu belirttikten sonra o ülkedeki insanların öldürülmesiyle büyük yaratılış ilkesinin batıl kalacağını ve bunun Allah'ın rızasına uygun olmadığını bildirir. O ülkenin şehzâdelerini ve soylularını devirdiğinizde, alçak, aşağı ve ilkesiz insanları büyük rütbelere yükseltmek zorunda kalacaklarına değinerek nesep sahiplerini yüksek görevlere atamanın iyi olacağını belirtir. Yapılacak en akıllıca şeyin bu mülkü, o topraklarda doğan hükümdarlar arasında bölüştürmek olduğunu ifade eden yazar, Emîr gereği bildiklerini söylediğini, bu söylenenler doğru ise Allah'ın hidayetinden, yanlış ise aklının kusurundan olduğunu, muhatabının görüşü ve emri ne ise daha doğru olacağını bildirir.

19b: Mevlânâ Şemseddîn Hâlid el-Semerķandî'nin münşeâtlarından büyük birinin, bir diğer büyüğe yazdığı ve yaşanan olaydan dolayı özür dilediği mektubu.

20a: Muhezzibuddîn Yezdî münşeâtından yukarıdaki mektuba cevaben yazılmıştır. Yazar saygılı ve kibar bir şekilde muhatabına mektubun ulaştığını ve muhatabının büyüklüğünden dolayı söz konusu mesele sebebiyle yapılan özrü öğrendiği, aralarındaki dostluğun bundan daha önemli olduğunu söyler.

22b: Mektubun cevabı. Yazar mektubunda en büyük çocuğunu kendisinden istifade etmesi için muhatabına gönderdiğini söyler.

28b: Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed el-Ġazzâlî'nin vezir Faḥrulmulk b. Nizâmulmulk'e yazdığı mektup. Ġazzâlî, dünyanın önemsizliğini dile getirdikten sonra muhatabına, tebanın durumuna saygı göstermesini, onlara nazik davranmasını ve gece yarısı iç çekişlerinden korkmasını söyler. İmâd'a bu tavsiyeyi verdiğini ama kulak asmadığı için sonunun iyi olmadığını belirtir.

Başkalarından nasihat duymamak için verdiği bu tavsiyeyi dinlemesi gerektiğini söyler.

30b: Bu mektup Ebû Hâmid Muḥammed Ġazzâlî tarafından Aḥmed b. Nizâmulmulk'un Nizamiye okulunda ders verme teklifine yanıt olarak yazılmıştır. Ġazzâlî, Allah bilgisi, dünya ve âhiret hayatı, mazlumlara ve tebaya saygı hakkında bir giriş yaptıktan sonra, Nizâmulmulk'un Nizamiye medresesinde müderrislik yapması teklifi hakkında şunları söyler. Daveti ve emri kabul etmeme sebebinin kendisinin ailesi ve çocuklarının yanı sıra hâlihazırda yüz elli öğrencisinin olması ve 489 yılında Mekke'ye yapılan Hac yolculuğunda kendisine verdiği şu üç söz olduğunu ifade eder. Bu sözlerden ilki hiçbir padişaktan para almayacağı, ikincisi hiçbir padişahın selâmına gitmeyeceği, üçüncüsü de münazara yapmayacağıdır. Bağdat'ta münazara yapmak ve Dâru'l-hilâfeti selâmlama zorunda kalacağı için Tûs'ta kalmayı tercih ettiğini söyler.

32b: Bu mektup Şemseddîn'in münşeâtındandır. Hapiste bulunan bir çocuğa yazılan bu mektupta yazar, muhatabına hapse girme haberini duyduğunda çok rahatsız olduğunu ancak bu durum karşısında sabırlı olmaktan başka çaresinin olmadığını, en kısa sürede hapisten çıkmasını umduğunu ve böylece herkesin kalbinin mutlu olacağını söylemektedir.

34b: Şemseddîn'in münşeâtındandır. Yazarın 680 yılında bir arkadaşına masumiyetini ifade etmek için yazdığı bir mektuptur.

35b: Naşîruddîn Tûsî'nin münşeâtındandır. Muhezzibuddîn Yezdî'ye yazılmıştır. Selâm ve dua içerir.

36b: Muhezzibuddîn Yezdî'nin Azîzuddîn 'Abdîl'e mektubu. Yazar muhatabına ikiyezlülükten uzak olduğunu söyler.

38b: Yukarıdaki mektuba cevap. Yazar muhatabından af ve dostluk diler.

3.2.17. Esad Efendi, no. 3673/14

222 varaklık mecmuanın ilk varlığında Türkçe ve Arapça bazı notlar, şiirler ve "Osman ibn..." yazan bir mühür yer almaktadır. Mecmuada 33'ü Arapça ve 3'ü Farsça olmak üzere 36 eser kayıtlıdır. Farsça eserler şunlardır: Celâleddîn ed-Devvânî'nin (ö. 1502) *Risâle der mâhiyet-i 'adâlet*'i (3673/2, 17a-18b); *Sergužešt-nâme* (3673/13, 50a-57b) ve *Münşeât* (3673/14, 59b-71a).

3673/14 numarayla kaydedilen Farsça münşeât uzun ve ardışık satırlarla, boşluksuz, siyah mürekkep ve küçük bir kalemle yazılmıştır. Eseerde bulunan beyit, mısra ve kıta gibi kelimelerin ve mektupların başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış olup her cümleinin sonunda kırmızı mürekkeple nokta konulmuştur. Mektup başlıkları çoğu kez boşluk bırakılmadan bir önceki mektubu takip etmektedir. Nüsha talik hatla yazılmış olup ilk sayfası dışında derkenarlarda bir nota rastlanmaz.

Bu *Münşeât* Timur (ö. 1405), Osmanlı Sultan Yıldırım Bâyezid (ö. 1403), Timur hükümdarı Şâhruh Mîrzâ (ö. 1447), Şîrvân Emiri Halîl Bey (ö. 1463), Osmanlı Sultanı II. Murâd (ö. 1451), Karakoyunlu hükümdarı Cihanşâh (ö. 1467), Timurlu hükümdarı Uluğ Bey (ö. 1449) ve Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan (ö. 1478) gibi ünlü kişiler arasında yazılan fetihnâmeler ile taziyenâme gibi ihvânî mektupları içerir.

Münşeâtta yer alan mektupların özetleri ve tarihsel bağlamları sırasıyla şu şekildedir:

59b: Karakoyunlu hükümdarı Cihanşâh'ın (1438-1467) Osmanlı Sultanı II. Murâd'ın (1421-1444, 1446-1451) mektubuna verdiği cevaptır. Mektubu Mevlânâ Şukrullah getirmiştir. Yazar, muhatabına selâmını ve dostluğunu ifade ettikten sonra, diğer ülkelere ve bu ülkelerin soylularına örnek olması amacıyla, iki taraf arasındaki yazışmaların her zaman dostluğa ve birliğe açık olmasını umduğunu belirtir.⁸⁸

60b: Sultan Murâd Hân'ın Seyyid Mîr Cân'ın babası Şâhruh Mîrzâde'nin mektubuna verdiği cevaptır ve Mevlânâ Fahreddîn ile gönderilmiştir. Yazar, muhatabına şükran ve hasretini dile getirdikten sonra, Emîr İbrâhîm'in gereksiz bir şüphe duyup memleketinde isyan çıkaran bir grup kâfirle savaşımaya yazarın kudreti olmadığını düşündüğünü ve kendi askerleriyle fesat çıkaran gruba saldırıp beldeleri tahrip edip insanlara azap verdiğini ifade eder. Ancak yazarın o beldeye yaklaştığı haberini alınca Emîr İbrâhîm'in bazı oyunlara başvurduğunu fakat

⁸⁸ Cihanşâh'ın Tebrîz'deki hayratına dair vakfiye suretleri Esad Efendi, nr. 3340'da bulunmaktadır. Âlimleri himaye eden ve edebiyatla meşgul olup "Hakîkî" mahlasıyla şiirler yazan Cihanşâh'ın şiirleri Vladimir Minorsky tarafından incelenmiştir. Bkz. V. Minorsky, "Kara Koyunlu Cihanşâh ve Şiirleri" (çev. Mine Erol), *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 2 (1970), s. 153-180; Veyis Değirmençay, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşâh ve Farsça Şiirleri (Dîvân-ı Hakîkî)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2021.

sonunda yakalanacağını anladığında arabulucular vasıtasıyla suçunu itiraf ettiğini, akabinde padişahın kendisine önceden verdiği memleketi yine ona bıraktığını, diğer hadise ve haberleri elçinin Nevvâb'a şifahen aktaracağını bildirmektedir. Yazar, ayrıca, savaşta askere ihtiyacı olması durumunda kendisine yardım gönderebileceğini ifade eden muhatabına teşekkür edip duada bulunur.

61a: Sultan Bâyezid'in mektubuna Uzun Hasan Bey'in H. 875'te verdiği cevap. Yazar, muhatabına, padişah ve ordusunun zafer bayrağını kaldırmış şekilde kuzeyden güneye iki aylık yolu kat edip Mıntıkatu'l-burûc ve Ma'delü'n-nehâr adlı iki bölgeden geçerek Ser hadd-i Kavs'e vardıklarını ve buralardaki cehalet ve karanlığı ortadan kaldırdıklarını ifade etmekte, elde edilen zaferin müjdesinin tüm İslâm ülkelerine yayılması gerektiğini söylemektedir. Yazar, muhatabını kendi durumuyla ilgili de bilgilendirerek, kuşatma altındaki tüm Horasan, Irak, Fârs, hudut şehirleri, Hürmüz, Gence, Mekrân, Azerbâycan, Taberistân, Gîlân, Şîrvân ve diğer hudutlarda sulh ve asayişin tesis edildiğini ve bu şehirlere teşvik edici mektuplar gönderildiğini yazmıştır. Bağdat'a giden yolun güvenli olmasından dolayı bu yolu güzergâh olarak belirlemenin hedefe ulaşmak için daha iyi olduğunu ifade eder. Mektubun sonunda, hükümet yetkililerinin bazı konularda daha çok çabalaması için bir-iki önemli hususun iletileceğini bildirilmiştir.

61b: Sultan Muhammed'in İbn-i Harîrî tarafından getirilen mektubuna Cihanşâh'ın cevabı. Yazar, muhatabına, mektubunun ulaştığını ve sıhhatte olduğuna sevindiğini belirtip kendisinin de sıhhatte olduğunu, aralarındaki dostluğu artırmak için mektuplaşmaya devam edeceğini ve gönderdiği elçisi Mevlânâ İbn Harîrî'nin bazı hususları şifahen aktaracağını bildirmektedir.

62a: Mektup sureti. Yazar, muhatabına, münşîyane ve edebî içeriğe sahip bir metin yazdıktan sonra münşîlerin affedebileceği bazı hataların metinde olabileceğini bildirmekte ve eğer bir hata varsa bunun için af dilemektedir. Ayrıca metnin sonunda hatıra niteliğinde örnek münşîyane mektuplara yer verildiğini belirtmektedir.

62b: Timur Bey'in çocuklarına yazdığı mektuptur. Mevlânâ Şemseddîn'in münşeâtındandır. Yazar, çocuklarına, Ömer Bahâdır'a, Timur Hoca Bahâdır'a, Hoca Yûsuf'a, Argûnşah'a, başkent Semerkand'ın ileri gelenlerine, kadılarına ve soylularına, Rum ülkesi üzerine yürümeyi planladığını, Erzincan civarına

ulaştığında Kemâh kalesini kuşatmak için oğlu Muḥammed Sultan Küregen Bahâdır'ı bir orduyla gönderdiğini, on gün boyunca lağımlar kazılıp mancınık, arrâde ve benzeri savaş aletleri ile beklediğini, Yıldırım Bâyezid'in adı Qelâbûr olan özel bir komutanının, bir grup köle ve hizmetkârıyla Kemâh kalesinde olduğunu, kuşatmanın on birinci gününde ordusunun kaleye merdivenler dayayarak fethettiğini ve fetih sonrasında Sivas'a gidip Sivas sınırlarında iki-üç gün durduklarını, yol üzerinde Yıldırım Bâyezid'a ait Ḥamdî Kalesi ve Mekûmen? Kalesi gibi bazı kalelere asker gönderdiklerini, sonrasında ordunun Kayseri'ye gidip Kayseri ve civarındaki kaleleri ele geçirdiğini, Ankara'nın güneyine hareket etmeyi planladığını ve bu haber Yıldırım Bâyezid'a ulaştığında onuda topladığı yaklaşık 70.000 atlı ve yayadan oluşan ordusuyla Ankara'ya geldiğini, 28 Zilhicce Cuma günü Ankara'nın doğusunda kendisiyle Bâyezid arasında büyük bir savaş olduğunu ve bu savaşın sabahtan akşam namazına dek sürdüğünü, nihaî zaferin evlatlarının yiğitliği ile mümkün olduğunu bildirmektedir. Bâyezid'in oğulları Süleymân Çelebi, naip ve komutanı 'Alî Paşa, Timurtaş ve serdar Laz oğulları'nın sağ ve sol kanadı tamamen dağılıp yenilgiye uğratıldılar. Sonunda Bâyezid üç bine yakın atlı askeri ile yüksek bir dağın yamacına çıkmış ve askerlerimiz etrafını sararak onu dağdan indirmiştir. Bâyezid olduğunu itiraf edip "Beni padişahınıza canlı götürün" demiştir. Onu bağışladık, oğullarını tutukladık ve onları da merhamet edip öldürmedik. Rum'un tüm memleketlerinin alındığını, evlatlarımızdan ve soylularımızdan hiçbirine zarar gelmediğini bilersiniz diye bu mektup yazıldı. Mektup 805 yılı Muharrem ayının başında yazılmıştır.⁸⁹

63a: Mektubun sureti. Yazar, muhatabına, hükümetin düzeni, ülkelerin fethi, düşmanların azaltılması ve düşman toplumunda merhamet ve sevginin yayılmasını konu edinen mektubun muhtevasının anlaşıldığını ve gerçekleşen fetihleri duyduklarında çok sevindiklerini anlatmaktadır. Ayrıca, Kadı Necmeddîn ile bir mektup gönderildiğini ve bazı meselelerin şifahî olarak kendilerine aktarılacağını dua ile belirtmektedir.

63b: Sultan Bâyezid'in Ḥalîl Bey Mîr Şîrvân'a gönderilen mektubu. Yazar, övgü ifadelerinden sonra mutemetlerinden birinin, muhatabının sağlığının ve devletinin nizamının yerinde olup olmadığını öğrenmek için gönderildiğini, gelen kişiye iltifat

⁸⁹ Fetihnâmenin çevirisi ve diğer nüshaları ile ilgili bilgi için bkz. İsmail Aka, "Timur'un Ankara Savaşı (1402) Fetihnâmesi," *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi* XI/15 (1981-1986), s. 1-22.

edilip kabul edilmesini ve aralarındaki mektuplaşmanın devam etmesini umduğunu belirtir.

63b: Sultan Şâhruh Mîrzâ tarafından Sultan Murâd Hân'a yazılmıştır.⁹⁰ Yazar, muhatabına, muhabbet içeren bu mektubun Şevvâl ayının sonunda yazıldığını, devletinin fetih haberlerinin daima karşı tarafa ulaşmasından mütevellit aralarında dostluk temellerinin atılması gerektiğini, bugüne kadar dostluğu ve ittifakı teşvik eden hiçbir mektubun gönderilmediğini, bundan sonra iki taraf arasındaki ilişkilerin dostluk üzerinden devam edebilmesi için o tarafa özel bir ulak ile bir mektup gönderildiğini ve bu mektubun aralarındaki yazışma kapılarını açacağını umduğunu belirtmektedir.

64a: Mîrzâde Cihanşâh'ın gazayı kutlamak ve Sultan Muhammed Hân'ın devlet tahtına çıkışıyla ilgili olarak Sultan Murâd Hân'a gönderdiği mektup. Yazar, muhatabına iştियakını ve övgüsünü dile getirdikten sonra "Cihanguşây-i âlem" olan Sultan Murâd'dan ilham aldığını, Arap Irak'ının Bağdat, Dicle, Basra, Kûfe, Musul, Erdebil ve Irak-ı 'Acem'i feth ettiğini, kendisiyle olan ilişkilerinde her zaman samimî ve devletini destekleyici olduğunu, muhatabının da iltifat ve ilgi gösterip mektup göndermesini beklediğini ve her iki tarafın da dostluğu güçlendirecek şekilde davranmasını umduğunu belirtir. Ayrıca, olan biteni nevvâbına aktarması için Hoca Naşreddîn Ömer'in gönderildiğini ifade eder.

66a: Sultan Gâzi Murâd'ın Vârnâ'nın fethini bildirmek için Mîrzâ Cihanşâh'a gönderdiği mektup.⁹¹ Mektup yazarın muhatabına düşmanın tâcizi haberini aldıktan sonra düşman üzerine büyük bir orduyla savaşa girildiğini anlatan bir fetihnâmedir. Şaban ayının ilk salı günü Allah'a tevekkül edilerek sabah namazından akşam namazına dek iki taraf arasında savaş devam etmiş ve sonunda zafere ulaşılmıştır. Bu zafer dolayısıyla Allah'a şükredilmesi için yazılan fetihnâmenin minberlerde okunması istenmiştir.

66b: Uluğ Bey Mîrzâ'nın münşîlerinden birinin Melik Kiyûmers'e yazdığı mektubun taslağı. Yazar, muhatabına, aralarındaki uzun süreli dostluğa istinaden bazı haberleri iletmesi için kendisine bir elçi gönderildiğini bildirmektedir.

⁹⁰ 'Abdul-Hüseyn Nevâî, *Esnâd ve Mukâtibât-i Târîhî -i Îrân (Ez Timûr tâ Şah İsmâîl)*, s. 230.

⁹¹ 'Abdul-Hüseyn Nevâî, *Esnâd ve Mukâtibât-i Târîhî -i Îrân (Ez Timûr tâ Şah İsmâîl)*, s. 485.

67a: Emîr Timur'un Yıldırım Bâyezid'a⁹² gönderdiği mektup, Mevlânâ Şemseddîn Münşî'nin münşeâtındandır.⁹³ Yazar, muhatabına, Mısır ve Suriye'deki kötü işleri defeatle duyduğunu, bu işlerin intikam almasına neden olduğunu, o tarafa ilerleyip sorumluları cezalandırdığını anlatmaktadır. Ayrıca, Rum diyarının sakinlerinin endişeli olduğunu, Frenk kâfirlerinin bu huzursuzluktan faydalanmaması için Suriye'yi feth ettikten ve oradaki hedeflerine ulaştıktan sonra, Fâris'in oğlu Yakub'u Rum'a gönderip bölge müslümanları ve gayrimüslimleri arasında barış ve birlik tesis ettiğini bildirmektedir. Akabinde tüm soylular ve ulularla birlikte Semerkand Sarayı'ndan oğlu Muhammed Sultan Bahâdır'ı bu memleketlerin tahtına oturması için davet ettiğini ve bu ülkenin genişlemesini ona bıraktığını yazar. Suriye'nin güneyinden dönüp Mardin'e vardığında üçüncü oğlu Bahâdır Süleymân'ı bir orduyla Arap Irak'ına gönderdiğini ve bölgeye ulaştıktan sonra oranın halkı ve bir grup çetenin Bağdat'ta toplanıp çok sayıda Türk, Tacik, Arap, Halluh ve Türkmen'in isyan yoluna girdiğine dair bir mektup aldığını, kendisinin de küçük bir orduyla o tarafa geçip iki üç gün sonra sukûneti sağladığını bildirir. Encâz valisi ve tüm Gürcüler, Seyyidu'l-Murselin'in dinine ve şeriatına muhalefet etmeleri ve inkârda bulunmalarına rağmen, barış için kendileriyle uyum ve birlik içinde olacaklarını ve bunu sağlayıp ülkelerini refaha kavuşturmak için gerekli çabayı göstereceklerinden emin olduğunu ifade etmektedir.

68a: Mevlânâ Münşî'nin, Mehmed Münşî-i Erzincanî'ye gönderdiği mektubun cevabı. Yazar, muhatabına, gelen mektubunu okumanın kendisi için mutluluk vesilesi olduğunu söyleyip muhataba yönelik iştîyak ve coşkusu ifade eder. Mektubu getiren Hoca İmâduddîn'in bazı ihtiyaçları gidermesi için oraya gönderildiğini, elçinin ve yanındakilerin fazla vakit kaybetmeden geri dönebilecekleri şekilde şartların hazır edileceğini umduğunu belirtir.

68a: Halîl Bey'in Şehzâde Sultan Bâyezid'e gönderdiği mektup. Yazar, muhatabına, mektubunun Zilkâde'nin sonunda geldiğini, içeriğinde sağlığından, hükûmetinin nizamından ve fetihlerden haberler yer aldığını ve bu haberleri almaktan dolayı son derece mutlu olduğunu belirtir. Dostluklarının ve

⁹² 'Abdul-Huseyin Nevâî, *Esnâd ve Mukâtibât-i Târîhî -i Îrân (Ez Timûr tâ Şah İsmâîl)*, s. 121.

⁹³ Timur ve Yıldırım Bayezid arasındaki yazışmalar için bkz. 'Abdurrahman Daş, "Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 15 (2004), s. 141-167.

birlikteliklerinin her geçen gün artması için aralarındaki yazışmaların daima açık olmasının gerektiğini dile getirmektedir.

68b: Sultan Aḥmed'in Melik Suleymân Çelebi'ye gönderdiği mektup. Yazar, muhatabına, dua ve selâmdan sonra sıhhatta olmasından ve işlerinin yolunda gitmesinden ötürü duyduğu sevinci belirtir. Ayrıca, aralarındaki dostluk ve sevgi bağlarını güçlendirmek için bu mektubu Şevvâl ayının ortasında Bağdat'tan gönderdiğini ve yazışmaya devam etmeyi umduğunu belirtir.

68b: Mektubun sureti. Yazar, muhatabı Şâhruḥ Bahâdır'a Şaban ayının yedisinde elçisinin muhtevasında barış ve sadakat niyeti olan bir mektupla geldiğini belirtir. Yazar muhatabına, kendilerine karşı gelmekten vazgeçtikleri ve dostluk ve uzlaşî ilişkisine girdikleri takdirde aralarında barışın tesis edileceğini ve bu barışın herkese hayır getireceğini zikreder.

68b: Mektubun sureti. Yazar, muhatabına, aralarında coğrafi açıdan bir uzaklık olsa da anlam dünyasında çok yakın olduklarını, mektubuna cevap alacağını umduğunu ve kendisinden emirler beklediğini bildirmektedir.

69a: Başka bir mektubun sureti. Yazar, muhatabına, gönderilen mektubu büyük bir hürmetle teslim aldığını ve aralarındaki dostluğu kuvvetlendirme için bir mektup gönderdiğini belirtmektedir.

69a: Mektubun sureti. Yazar, muhatabına, devletinin devamı için gece ve gündüz dua ettiğini ve muhatabının hatırandan çıkmamayı umduğunu yazmaktadır.

69a: Mektubun sureti. Yazar, muhatabına, en kısa zamanda tekrar buluşmayı umduğunu, verilen emirlere uyarak aralarındaki dostluğu devam ettirmeyi ve yazışma yollarını açık tutmayı istediğini belirtir.

69b: Mektubun sureti. Yazar, muhatabına, mektubunun ulaştığını ve mektubu hürmetle kabul ettiğini, kendisine sonsuz sevgisi için teşekkür ettiğini, aralarındaki yazışmaların iki tarafı da güçlendirip dostluklarını artırdığını belirtmektedir.

69b: Sultan Muḥammed'in mektubu (Cihanşâh'ın mektubuna cevaben yazılmıştır). Yazar, muhatabına, mektubunun ulaştığını ve muhtevasından sıhhatte olduğunu öğrendiğini, kendisinin de muhatabı sayesinde sıhhatte ve saadette olduğunu, aralarındaki dostluğun daha da güçlenmesi için yazışmalara eskisi gibi devam

etmeyi umduğunu, Mevlânâ Halîl'in diğer hususları, muhatabının huzurunda sözlü olarak dile getireceğini ifade etmektedir.

70a: Başlıksız bu mektupta yazar, muhatabına, mektubunun ulaştığını ve yeni belgeler feth edip ülkesini mamur kıldığı haberini almaktan memnuniyet duyduğunu belirtir. Ayrıca, Trabzon'u hâkimiyeti altındaki şehirlerden biri yapması ve Trabzon'da bulunan kûtvâl'ın (muhafız) uyumlu davranıp o vilâyetin düşmanlarını bastırmaya yardım etmesi yönündeki emrini okuduğunu ancak Türkmenlerin isyan ve fitnesi sebebiyle Erzurum ve Erzincan gibi şehirlere giden yolların bir süredir kapalı olması, Gürcistan'a ulaşamaması ve tüccarın Trabzon'daki kâfirlerin saldırı ve tecavüzlerinden şikâyetçi olmaları gibi sebeplerle gayret-i İslâm ile harekete geçip Trabzon'daki kâfirler üzerine kendisinin bir sefere çıktığını ve onları itaat altına aldığını bildirmektedir. Artık itaat altına alındıkları için Trabzon'u gözetmenin farz olduğunu, devlet yetkililerinin saltanatın kuvvetinin istikrar üzere artması için gerekli tavsiye ve tehditlerde bulunmaları gerektiğini, kâfirlere karşı savaşabilmesi için muhatabının ilgisinin her daim üzerinde olmasını ümit ettiğini bildirmektedir. Mektup 844 yılı Zilhicce ayı başında yazılmıştır.

70b: Mehmed Hân'ın babası Sultan Bâyezid'in Halîl Bey Mîr Şîrvân'a gönderdiği mektup. Yazar, muhatabına, Emir'in sağlığından uzun süredir haber alamaması sebebiyle Zilkâde'nin başında bu tehiyyet mektubunu yazdığını ve Sinânuddîn Sinân Bey'i Emir'in sıhhatte olup olmadığını ve devletin nizamının ne yönde olduğunu öğrenmesi için gönderdiğini belirtmektedir. Sinân Bey'e özenle davranılacağını, her zaman muhatabına karşı iyi niyetli ve dost olduğunun bilinmesini istediğini, iki taraf arasındaki ilişkinin güçlenmesi için mektuplar gönderilmesini beklediğini, diğer bazı hususların Sinânuddîn Sinân Bey tarafından sözlü olarak Nevvâb'a aktarılacağını bildirmektedir.

70b: Büyüklerin mektuplarından müellifin kaleme aldığı taziye mektubu. Yazar, genç yaşta oğlunu kaybeden muhatabı Şah'a, vefat haberinden dolayı çok üzüldüğünü, dünyanın doğasının bu olduğunu, bu durum karşısında elden bir şey gelmeyeceğini bildirip sabır ve metanet dileğinde bulunur.

3.2.18. Esad Efendi, no. 3769/21

134 varaklık mecmuanın ilk dört varağında “Resâil Mecmu‘ası”, “Hicrî 978”, “Seyyid Aḥmed b. es-Seyyid ‘Alî’nin kitaplarındandır”, “Evlâd-ı bende Muḥammed Aḥmed?” notları yer almakta ve bir mühür bulunmaktadır. Ayrıca, ilk üç sayfada Türkçe şiirler yer alır. Siyah mürekkeple, farklı kalem ve yazı tipleriyle yazılan nüshada başlıklar kırmızıdır. Nüsha okunaklı olup rutubet izi ve karalamalar yoktur. Mecmuada yirmisi Arapça, ikisi Farsça toplam yirmi iki eser kayıtlıdır: Farsça eserler şunlardır: Şerefeddîn ‘Alî b. Şemseddîn ‘Alî Râzî-i Yezdî’nin (ö. 1454?) *Risâle fi’l-evfâk*’ı (3769/11, 73a-74b) ve yine aynı yazara ait “Münşeât-ı ‘Alî Yezdî” adıyla kayıtlı bir münşeât mecmuası (3769/21, 110b-129b).

Şerefeddîn ‘Alî el-Yezdî’ye ait münşeât mecmuasının kenarları genellikle boş, nestalik hatla, siyah mürekkeple yazılmış olup, genelde düz bazen de çapraz yazılan satırları sıkışık, başlıklar kırmızıdır.

Sultanî ve ihvânî mektuplar içeren mecmuada Şeyh Şerefeddîn ‘Alî Yezdî’nin münşeâtlarından bir fetihnâme, Emîrzâde Ebû Hayyim’den (ö.?) Sultan Aḥmed Gülberg (ö.?)’e bir mektup, Sultan Sa‘îd’den (ö.?) Vali Gülberg’e cevaben yazılan bir mektup, bir taziyenâme ve Emîr Nûreddîn Ni‘metullah’a (ö. 1429-1431?) yazılan bir mektup yer alır.

Münşeâtta yer alan mektupların özetleri ve tarihsel bağlamları sırasıyla şu şekildedir:

125a: Gülberg Valisi Sultan Aḥmed’e yazılan bu mektupta yazar, dinin ve adaletin güçlenmesine dair bir girişin ardından muhatabının her yerde bıraktığı isim ve hayırlı işlerinden söz edip Ebu’l-Ḥayrî’nin kendisine hediyeler ulaştırmak ve mektup yazmak yolunu açmak için gönderildiğini söyler. Muhatabına, eyeri ve teşhizatıyla birlikte bir at hediye ettiğini belirtir.

125b: Sultan Sa‘îd’in Gülberg Valisi’ne yanıtı. Yazar, dostluk ve birlik ifade etmek için Hoca Ḥasan’ı bir mektupla muhatabına gönderdiğini söyler.

126b: Gülberg Valisi’nin veliahdına taziye mektubu. Sultan Sa‘îd’in vefatı nedeniyle başsağlığı ve hayatta kalanlara sabır dilenmektedir.

127a: Başka bir mirasçıya taziye mektubu.

127a: Başka bir mirasçıya üçüncü taziye mektubu.

127a: Başka bir mirasçıya taziye mektubu.

128b: Büyük bir zattan Gülberg Valisi'ne yazılan bu mektupta yazar, dine ve şeriata dikkat etmesini tavsiye ettikten sonra muhatabı Sultan Aḥmed'e, bir süredir kendisini görmek istediğini ancak muhatabının izni olmadan bunun mümkün olmadığını, izin alabilmesi için oğlunu kapısına gönderdiğini söyler.

128b: Büyük bir insandan Emîr Nûreddîn'e yazılan bu mektupta yazar, muhatabından kaynaklanan sorunu çözmek için kadılık yapmasını talep etmektedir.

3.2.19. Esad Efendi, no. 3790/30

197 varaklık mecmuanın ilk dört varlığında "İstanbul'da 998 senesinde, Ramazan ayı başında 'Abdulcemîl b. Necef el-Bağdâdî'nin elinde", "Kitabın içindekiler listesi", "Rızâ Kûlî Hân Hidâyet'ten bir beyit, hicrî 1003 senesinde", "Muḥammed Saîd adlı bir çocuğun doğum tarihi", "1555 yılında Bağdat'ta meydana gelen büyük vebanın tarihi" şeklinde Arapça ve Farsça notları yer almakta ve okunamayan bir mühür bulunmaktadır. Nüshanın 138b sayfasında "Şâh Tâhir'in münşeâtı 'Abdulcemîl ibn Necef el-Bağdadî tarafından 999 yılının Ramazan ayında Trabzon'da istinsah edilmiştir" diye bir not vardır.

Yazmada altısı Farsça, ikisi Türkçe ve kalanı Arapça olmak üzere otuz dokuz eser kayıtlıdır. Farsça eserler şunlardır: İbn Hammûye el-Ḥamevî'nin *Risâle fî beyân-i ḥavâşş-ı Sûre-i Yâsîn*'i (3790/13, 41b-42a); 'Abdurrahmân Câmî'nin (ö. 1492) *Risâle fî't-tasavvuf*'u (3790/18, 50b-51a); Şâh Tâhir'in (ö. 1545?-1549) *Münşeât*'ı (3790/30, 101b-137b); 'Abdurrahmân Câmî'nin *Şerh-i kasîde-i ḥamriyye*'si (3790/33, 152b-190a); Huseyin b. Oṣman el-Râzî'nin fevâidinden bir kıta (3790/34, 191b-192a) ve müellifi belli olmayan *Gurrenâme* adlı bir eser (3790/35, 194a-b).

3790/30 numarayla kaydedilen münşeât siyah mürekkeple, kırmızılı başlıklarla, nestalik hatla ve düz satırla yazılmıştır. Rutubet izi bulunmayan eserde derkenarlar boştur.

Sultânî ve ihvânî mektuplardan oluşan ve 3790/30 numarayla kaydedilmiş olan Farsça *Münşeât*, Şâh Tâhir'in münşeâtı ile I. Şâh Tahmâsb'a (ö. 1576) yazılan bir arıza, Bâbürr Şâh'a (ö. 1530), Şeyh İbrâhîm Muctehid'e, Melik Kûtbuddîn'e, Gucerât Hânı'na, Mevlânâ Şemseddîn Muḥammed Peregrî'ye, Vekilü's-Saltana Mîrzâ Şâh Huseyin'e (ö. 1523), Vekilü's-Saltana Gâzi Cihan'a, Vekilü's-Saltana Mîr Ca'fer Sâvecî'ye, Kâsım Bey'e, Hâce Sâ'idî'ye (ö. 1521), Emîrül-Hudâ

Ḳazvîni'ye, Mevlânâ Hakîm Kemâleddîn Huseyin'e (ö. 1504), Seyyid Tâhir-i Esterâbâdî'ye, Seyyid Şâh Huseyin Âcû'ya, Şâh Ḳıvâmuddîn Nûrbağşî'ye, Şâh Nî'metullah Yezdî'ye, Yezd'in kadısına, Emînuddîn Huseyin'e, Şâh Ḥaydar'ın oğluna, Mîr 'Abdulğaffâr'a, Emîr Cemâl'in oğlu Emîr Şafîyuddîn Muḥammed'e, Nevvâb Nizâm Şah'dan padişaha, Mu'izzuddîn Muḥammed İsfahânî'ye (ö. 1545), Melik Ḳutbu'l-Mulk'e, Murâd Ḥân'a, Emîr Mes'ûd Yezdî'ye, Dîv limanının valisine, Seyyid Muḥibuddîn Ḥabîbullah Şerîfî'ye (h. 10. yüzyıl), Gucerât padişahı Sultan Bahâdır'a (ö. 1536) ve Şah'ın kız kardeşine yazılan mektuplar yer almaktadır.

Münşeâtta yer alan mektupların özetleri ve tarihsel bağlamları sırasıyla şu şekildedir:

“Şah Tâhir'in Münşeâtı”

101b: Bu arîza Şâh Tahmâsb'a yazılmıştır. Şâh Tâhir, Şâh Tahmâsb'a gönderdiği, İmâmiyye mezhebi hakkında bir kitap yazılması meselesini içeren bu mektubunda, kitap tamamlandıktan sonra okuyucuya sunulmasını umduğunu belirtmektedir.

102a: Bu arîza Şâh Tahmâsb'a yazılmıştır. Şâh Tâhir, mektubunda tasavvufla ilgili bazı kavramları anlattıktan sonra, çocuklarını ilm-i kemâl kazanmak için Şâh Tahmâsb'ın kapısına gönderdiğini belirtmektedir.

103b: Mektup İran Şahı'ndan Bâbü'r Şah'a yazılmıştır. Yazar, müşrik topraklarının fethedildiği haberini aldığını, bundan mutluluk duyduğunu, Delhi'ye dönüşünü tebrik için bir şiir yazdığını ve kendisine bir mektup gönderip bazı isteklerde bulunduğunu, bu isteklerin cevaplanmasını ümit ettiğini belirtir.

105a: Bu arîza İran Şahı'na yazılmıştır. Yazar, muhatabını övdükten sonra, düşmanla yapılacak bir savaşa asker ve malzeme desteği sağlayacağını belirtir.

107a: Şeyh İbrâhîm'e yazılmıştır. Mektupta, şeyhin faziletleri ve ilmi övülmektedir.

108a: Ḳutbuddîn'e yazılmıştır. Mektup, Ḳutbuddîn'e övgüler içerir.

108a: Gucerât Ḥân ı'na yazılmıştır. Yazar muhatabına Mîrân Mubârekşah'ın kendisine itaat etmek niyetinde olduğunu bildirmekte, Mîrân Mubârekşah'ı tanıdığını ve ona kefil olduğunu belirtmektedir.

108b: Mevlânâ Şemseddîn Muhammed Pergerî'ye yazılmıştır. Mektupta Mevlânâ Şemseddîn'e tasavvufî konulardan bahsedilip dostluk ve sevgi beyanında bulunmaktadır.

109b: Vekilü's-saltana Mîrzâ Şâh Hüseyn'ya yazılmıştır. Yazar, muhatabına, devlet ve hükümetin desteklenmesi gerektiğini bildirmektedir.

110b: Vekilü's-saltana Kadı Cihan'a yazılan mektup. Yazar, dostluğunu, muhabbetini ve kendisiyle buluşma arzusunu dile getirdikten sonra, bu yıl buluşamayacaklarını ancak kendisinden istifade için çocuklarını göndereceğini bildirmektedir.

111a: Sâdât'a cevaben yazılmıştır. Yazar, muhatabına, çocukları kendisine göndermek için hazırlandıktan sonra İslâm devleti ile Avrupalılar arasında bir sorun yaşandığını ve bu sorunun bir savaşa yol açtığını, yolların bir süreliğine kapatıldığını, ardından gelen aşırı sıcaklar nedeniyle çocuklarla yolculuk yapmanın mümkün görünmediğini belirtmektedir. Bu esnada bulunduğu bölgenin hâkimlerinden birinden bir mektup geldiğini ve mektupta kendisinin de bir adak sunmak istediği, bahar başına kadar beklenirse bu adağı bizimle göndermek istediği bildirilmektedir. Bu sebeple, izin olursa çocuklarını söz konusu adakla bahar başında göndermek ve geldiklerinde muhat'Abdan onlara ilgi göstermesini istemektedir.

112a: Vekilü's-saltana Mîr Ca'fer Sâvecî'ye yazılmıştır. Yazar, buluşma arzusunu ve arkadaşlığını dile getirdikten sonra bu yıl yaşanan bazı olaylardan dolayı buluşamadıklarını, ancak gelecek yıl tekrar görüşmeyi umduğunu muhatabına söylemektedir.

112b: Hoca Sultan'a cevaben yazılmıştır. Yazar, muhatabına kapısına gelmeyi planladığını ancak şehirde çıkan fitne ve kargaşa nedeniyle buluşmalarının gelecek yıla ertelendiğini belirtmektedir.

113a: Rebîl' Hân'a cevaben yazılmıştır. Yazar, muhatabın kapısına gelme niyetinde olduğunu ancak bazı sebeplerden dolayı gelemediğini anlatır ve akabinde muhatabından dikkat ve merhamet talep eder.

113b: Ahbaplardan birine cevap olarak yazılmıştır. Mektupta buluşma arzusu ifade edilir.

114a: Kâsım Bey'e yazılmıştır. Özleminden ve arkadaşlara olan uzaklıktan bahseden dostane bir mektuptur.

114b: Ahbablardan birine yazılmıştır. Mektupta özleminden, gurbetten ve yeniden buluşmak umudundan bahsedilir.

115a: Hoca Şâidî'ye yazılmıştır. Muhatabından ayrılmanın getirdiği üzüntüyü ifade için yazılmıştır.

116a: Emiru'l-Hudâ Kazvînî'ye yazılmıştır. Ayrılık üzüntüsünü ve kavuşma umudunu anlatan dostane bir mektuptur.

116b: Ahbablardan birine yanıt olarak yazılmıştır. Ayrılık üzüntüsünü ve kavuşma umudunu anlatan dostane bir mektuptur.

117a: Esad Bey'e yazılan cevabî mektup. Buluşma umudunu belirten dostane bir mektuptur.

117b: Gucerât Hânı'na yazılmıştır. Dostane bir mektuptur.

118a: Mevlânâ Kemâleddîn Huseyin Hakîm'e yanıt olarak yazılmıştır. Bu yıl buluşmanın mümkün olmadığı, gelecek yıl buluşmayı ümit ettiğini belirten dostane bir mektuptur.

118b: Seyyid Tâhir-i Esterâbâdî'ye cevaben yazılmıştır. Muhatabını ihmal ettiği için özür beyanında bulunan dostane bir mektuptur.

119a: Kâsım Bey'e cevaben yazılmıştır. Muhatabından ayrıldığı ve tekrar buluşmayı umduğunu ifade eden dostane bir mektuptur.

119b: Şâh Huseyin Îcû'ya yazılmıştır. Bazı şikâyetleri de içeren dostane bir mektuptur.

120a: Kemâleddîn Huseyin Hakîm'e yazılmıştır. Ayrılığı ifade eden dostane bir mektuptur.

120b: Ahbablardan birine yanıt olarak yazılmıştır. Dostane bir mektuptur.

120b: Mevlânâ Kemâleddîn Huseyin Hakîm'e yazılmıştır. Yazar dostluğunu dile getirdikten sonra muhatabına Şevvâl ayında Herûn limanından gemiyle dönerken fırtınaya yakalandığını fakat sağ sâlim vardığını dualarla anlatır.

121a: Üst düzey hükümet görevlilerinden birine yazılmıştır. Muhataptan ayrıldığını ifade eden dostane bir mektuptur.

121b: Şâh Kırâmuddîn Nûrbahşi'ye yazılmıştır. Muhaptan ayrıldığını ifade eden dostane bir mektuptur.

122b: Şâh Ni'metullah Yezdî'ye yazılmıştır. Dostane bir mektuptur.

123a: Yezd kadısına yazılmıştır. Öğretmenlik konusundaki kararlılığını ifade eden dostça bir mektuptur.

123b: Kadı Cihan'a cevaben yazılmıştır. Yazar, şehirdeki huzursuzluklardan şikâyet etmekte ve bunların sebebinin şehre gerekli ilginin gösterilmemesi olduğunu yazmaktadır. Bundan sonra daha fazla mektup göndereceğine söz verir.

124b: Kadı Cihan'ın oğlu Mîrzâ Şeref'e yazılmıştır. Yazar, muhatabı övdükten sonra oğlu Haydar'ın, muhatabın kapısına gitmeyi planladığını ve ondan oğluna ilgi ve merhamet göstermesini beklediğini belirtir.

125a: Cemâleddîn'in oğlu Emînuddîn Huseyin'e yazılmıştır. Muhatpla daha fazla ilgi ve iletişim isteyen dostane bir mektuptur.

125a: Mîr 'Abdul-Ğaffâr'a yazılmıştır. Muhatabına arkadaşlığı ifade eden ve yazarın çocuğuyla ilgilenmesini isteyen bir mektuptur.

125b: Şâh Ni'metullah'ın oğluna yazılmıştır. Yazar, muhatabını görme arzusunu dile getirdikten sonra oğlu Haydar'ın muhatabının kapısına gideceğini ve ondan oğluna karşı ilgi, dostluk ve kardeşlik talep ettiğini söyler.

126a: Şâh Haydar'ın oğluna yazılmıştır. Yazar, muhatabına, dinin esas ve kurallarına uyma yönünde tavsiyelerde bulunur ve dua eder.

126b: Emîr Cemâl'in oğlu Emîr Şafiyuddîn Muhammed'e yazılmıştır. Yazar oğlu Haydar'ın muhatabın kapısına gideceğini ve ondan oğluna karşı ilgi ve merhamet istediğini söyler.

127a: Şâh Mu'izzuddîn Muhammed İsfahânî'ye yazılmıştır. Yazar, muhaptan aralarındaki dostluğun devamını talep ettikten sonra oğlu Haydar'ı muhatabının kapısına gönderdiğini ve ondan oğluna karşı ilgi ve merhamet istediğini söyler.

127b: Kadı Cihan'a yazılmıştır. Şiir şeklinde dostane bir mektuptur.

128a: Vekilü's-saltana'ya yazılmıştır. Yazar, oğlu Haydar'ı muhatabına gönderip ondan iyilik ve şefkat dilemektedir.

129a: Kadı Cihan'a yazılmıştır. Yazar birinin fitne ve fesat yönlü işlerinden bahsettikten sonra oğlu Haydar'ı muhatabına gönderip ondan iyilik ve şefkat diler (mektubun içinde Kıvâm Hasan Şîrâzî ismi geçmektedir, ancak konu anlaşılmamaktadır.)

130a: Padişaha yazılan bir arıza. Yazar, padişah'tan af dilemektedir.

130b: Nizâmşah'tan padişaha yazılmıştır. Yazar, muhatabına Burhanpûr vilâyetinin yöneticisi Muhammed Hân Farûkî'nin mektubunu aldığını ve mektubunda, aralarındaki eski dostluğa binaen, kendisiyle muhatabı arasında aracılık yapmayı istediğini belirtir. Muhatabından Navvâb ve Burhanpûr eyâletini işgal etmeyi bırakmasını ve dostluk tesisi yönünde bir Emîr vermesini talep eder. Niyetinin itaatten başka bir şey olmadığını belirtir.

131b: Kütbu'l-Mulk'un mektubuna cevaben yazılmıştır. Muhatabına kalıcı zaferler dileği dostça bir mektuptur.

132a: Dîv limanının hükümdarı Murâd Hân'a yazılmıştır. Muhatabının padişahın yeni emrine itaat edeceği umudunu beslediğini bildiren, dostane bir mektuptur.

132b: Gucerât Hânı'nın mektubuna yanıt olarak yazılmıştır. Mektupta tasavvufi konulara değinilmektedir.

133a: Kâsım Bey'in ruk'asına cevaben yazılmıştır. Yazar, mektup gönderemediği için muhatabından özür diler ve kendisiyle buluşmayı umduğunu belirtir.

133b: Emîr Mes'ûd Yezdî'ye yazılmıştır. Yazar, selâmlarını ve dostluğunu dile getirdikten sonra muhatabına Hoca Zeynuddîn 'Alî'nin şehre geldiğini, daha önce olduğu gibi muhatabının da şehre gelip kendisine merhamet göstermesini beklediğini anlatır. Muhatabına ileteceği bazı şeyleri Zeynuddîn 'Alî'ye söylediğini belirtir.

133b: Seyyid Muhibuddîn Habîbullah Şerifi'ye yazılmıştır. Muhataptan uzak kaldığını ifade eden ve kendisiyle buluşmayı ümit ettiğini belirten dostane bir mektuptur.

134a: Büyüklerden birine yazılmıştır. Sevgiyi ve dostluğu ifade eden dostane bir mektuptur.

134b: Bu ruka Gucerât padişahı Sultan Bahâdır’a yazılmıştır. Yazar muhatabına belli bir tarihte başkent Muḥammedâbâd’a varacağını ve padişahlığına yakışır şekilde kendisiyle ilgilenmesini rica ettiğini belirtir.

134b: Bir arkadaşa yazılmıştır. Taziye mektubudur.

135a: Bir arkadaşa yazılmıştır. Taziye mektubudur.

135b: Bir arkadaşa yazılmıştır. Taziye mektubudur.

136b: Bir arkadaşa (Emîr Kemâluddevle) yazılmıştır. Yazar, muhatabı olan Emîr Kemâluddevle’ye dostane mektubunun geldiğini belirtir.

136b: Padişahın kız kardeşine yazılmıştır. Yazar dua edip dostluk ifade ettikten sonra muhatabına, oğlunun o memlekette olduğunu, ona ilgi ve merhamet göstermesini rica ettiğini belirtir.

137a: Bu arıza Şâh Tahmâsb’a yazılmıştır. Yazar, küçük çocuğunu muhatabının kapısına gönderdiğini belirterek muhatabından çocuğuna ilgi ve şefkat göstermesini talep eder.

137b: Bu arıza Şâh Tahmâsb’a yazılmıştır. Yazar dua ve övgüden sonra, muhatabın oğlu Haydar’ın kapısına geleceğini belirtir.

3.2.20. Esad Efendi, no. 3817/14

Nüsha 1b sayfasından başlar ve 135’e kadar devam eder. Nüshanın ilk varlığında Arapça “Nahcıvan Kadısı Aḥmed Reşîd’in kitaplarındandır. Sene 1147” notu yer almaktadır. Yazma on ikisi’si Arapça, altısı Farsça ve biri Türkçe olan toplam on dokuzu eserden oluşur. Farsça eserler şunlardır: Seyyid Muḥammed Nûrbaḥş’ın (ö. 1465 civarı) *Ḳıyâfet-nâme* adlı eseri (3817/8, 72b-76b); *Münşeât* (3817/14, 96a-109b); bazı hikâyeler (3817/9, 76b-81b); şiir ve dualar (3817/15, 110b-112a); Bahâeddîn Muḥammed el-‘Âmilî’nin (ö. 1621 civarı) *Şîr u şeker*’i (3817/16, 120b-123a) ve ‘Orfî-i Şîrâzî’ye (ö. 1590?) ait bir kasîde (3817/18,130b).

Yazmada 3817/14 numarayla kayıt altına alınan on yedi varaklık münşeât mecmuasında on ikisi Farsça ve üçü Türkçe olmak üzere on beş mektup bulunmaktadır. Münşeât metni nestalik hatla, bazı yerleri düz, bazı yerleri okumayı zorlaştırır şekilde çapraz yazılmıştır. Aralarında boşluk bulunmayan satırlara yazılan münşeâtta metin ve başlıklar siyah mürekkepledir. Rutubet izi vardır ve okunaklı olmayan sayfalar görülmektedir. Nüshada on ikisi Farsça ve üçü Türkçe

olmak üzere toplam on beş mektup bulunmaktadır. Nüshanın başında ve sonunda herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

3817/14 numaralı Farsça münşeât Sultan III. Murâd (ö. 1595), Sultan III. Mehmed (ö. 1481) Sultan Huseyin Mîrzâ (ö. 1576), Seyyid Muhammed Bâkır Mîr Dâmâd (ö. 1631), Vezir İ'timâdüddeve, 'Abdu'l-mu'min Hân (ö. 1598), Mollâ Yahyâ Mîrzâ Baykarâ (ö. 1506), Emîr 'Alî Şîr (ö. 1501), 'Abdullah Murvârîd (ö. 1516), Hindistan padişahı, Şâh I. 'Abbâs (ö. 1629), ve Şâh II. 'Abbâs (ö. 1666) gibi tarihî şahsiyetler arasında gerçekleşen ihvânî ve sultanî mektupları içermektedir. Bu mektuplar kabul mektupları, şikâyet mektubu, talep mektubu, tavsiye mektubu, nasihat mektubu gibi türlerde yazılmıştır.

Münşeâtta yer alan mektupların özetleri ve tarihsel bağlamları sırasıyla şu şekildedir:

95b-96a: İki Türkçe mektup

96a: Başlıksız olan bu mektupta yazar, muhatabına olan iştîyakını dile getirdikten sonra, iki taraf arasındaki ilişkiyi güçlendirmek için sırdaşı Mîr Ziyâeddîn'i gönderdiğini bildirmektedir.

96b: Hünkâr'a (Osmanlı Sultan) yazılan mektup. H. 1001 yılının Cemâziyelâhîr ayında Bâyezid Bey ile gönderilmiştir. Yazar, Sultan III. Murâd Hân'ı övdükten sonra, muhatabına (padişaha) Özbekleri bastırmak için Allah'a güvenerek Horasan'a gideceğini söylemektedir. Mektubun içeriğinde şunlar anlatılmaktadır: Şahın desteğini alamadıkları ve Kızılbaş ordusu Özbekleri bastıramadığında Özbekler Horasan'ı ele geçirdiler. Hân'ın oğlu 'Abdu'l-mu'min, babasından tüm Mâverâunnehir ordusunu almak gibi yanlış bir fikirle Horasan'a geldi. 'Abdu'l-mu'min Hân, padişahın ordusunun geldiği haberini duyunca kaçtı ve kaçtıktan sonra haberciler göndererek yardım dileyen, dostluk ve sevgi içeren mektuplar yazdı. Şah'ın emriyle Horasan'ı kendisine teslim edip oluşan ihtilafı çözeceğiz. Bu kış Özbekistan'ın elinde kalan iki yerde, kutsal Meşhed ve Herat şehrinde yaşayan halklara bir şans verildi ve sonuçta baharın başında buralar boşaltılarak sadık emirlerden birine verilmesine karar verildi. Bu durumda ben de onlarla yaptığım ahitten sapmayacağım ve eğer ahitlerini bozarlarsa, padişahın himmeti ile yaptıklarından dolayı onları cezalandıracağım. Ayrıca eski zamanlardan beri Gılân hükümdarlarının Osmanlı hanedanına sığındığını biliyorsunuz. İran'ın saltanatı

Osmanlı emirlerinin eline geçtiğinden ve adlarına hutbeler okunup madeni paralar basıldığından beri, Hân Aḥmed de dâhil olmak üzere, Osmanlılar Gîlân hükümdarlarını her zaman barış ve rahmetle karşıladılar. Padişah, Gîlân hükümdarıyla sulh ettikten sonra oğlunu oraya gönderdi. Hân Aḥmed'in itaatsizliğine yönelik bazı duyumlar aldık ve Gîlân'ın tüm tebaası onun zulmü ve yeni adetleri nedeniyle büyük sıkıntı çektiler. Yeni âdetlerinden biri de tıpkı kâfirlerden alındığı gibi Müslümanlardan da "Sere-i zer" adıyla cizye alması ve Müslüman kızları cariye olarak kullanıp "Kîle" adını vermesiydi. Bu yanlış hareketlerinden dolayı cezalandırılması gerektiğini düşünerek kapısına birini gönderdik. Gönderdiğimiz elçiye aykırı sözler söyleyip hile ve fesat çıkarmanın peşine düştü. Padişahın öfkesine neden oldu. Ancak Hân Aḥmed'in yaptıkları yüzünden aramızdaki antlaşma ve sulh temellerine ve sevgili oğlunu Gîlân'a göndermesi planına zarar verecek bir şey yapması sultanın liyakatinden ve merhametinden uzaktır. Sevgili oğlunuzla ilgili mektupta verdiğiniz emir, Irak'da, Fars'da, Kirmân'da, Horasan'da, Mâzenderân'da ve Gîlân'da kendisine emanet edilenleri ne zaman bu tarafa gelse teslim edeceğiz. Sırdaşlarımızdan Bâyezid Bey'i duygularımızı ifade etmesi ve aramızdaki dostluğu tazelemesi için sizlere gönderdik.

98a: Nevvâb adına Emîr Muḥammed Bâķir Dâmâd tarafından Hünkâr'a gönderilen bir mektup. Yazar, muhatabına, Nevvâb'ın ahitlerde dürüstlükle ilgili mektubunun alındığı ve Hân Aḥmed Geylânî'nin Osmanlı hükümetinin iyilikleri karşılığındaki cehaleti ve nankörlüğünü dile getirir. Ayrıca Allah'ın evini ziyaret ettiği konusundaki asılsız iddialarından ve Osmanlı Devleti'nin Gîlân'a hâkim olmasından sonra bu şehrin huzura kavuşmasından bahseder. Daha sonra İmâmiyye, Şîî, Eş'ârî, Mu'tezile, Kadirî ve diğer mezheplerdeki bazı fıkıh meselelerine değinir.

99a: Rum hünkârına (Osmanlı padişahına) yazılmış bir başka mektup. Yazar, Sultan Murâd Hân'ı övdükten sonra, muhatabına (padişaha) Gîlân halkının Hân Aḥmed'in Müslümanları tâciz eden anormal davranışlarından şikâyetçi olduğunu, kendisine isyan ettileri ve artık ona itaat etmedikleri, Hân Aḥmed'in kendisinin de sultanın kapısına sığındığını, halkın kendisine olan şikâyetlerini sarayın vekillerine arz etiklerini, padişahın adaleti ve merhameti ne emrediyorsa yerine getireceklerini

anlatır. Yazar, aralarındaki sevgi ve dostluğun güçlü ve kalıcı olmaya devam etmesini ummaktadır.

100a: İ'timâduddevle tarafından Rum hünkârına yazılan mektup. Yazar, Sultan Murâd Hân'a teşekkür ve duada bulunduktan sonra, muhatabına (padişaha), padişahın ordusunun kâfirlerle savaşa girdiğini, bu savaşta padişahın samimî dostu olan kendisinin de görevlendirilmeyi beklediğini yazar. Padişah Emîr verirse, Padişahın kontrolündeki ülkelerin sınırında bulunan Kızılbaş ordusunu -bu ittifak haberini muhaliflerin kulaklarına ulaşmasını sağlayacak şekilde- Osmanlı ordusuna katılmaya göndereceğini bildirir. Yazar, muhatabından, masum imâmların kutsal türbelerinin, atası Sultan Süleymân ve Nevvâb zamanında olduğu gibi, şimdi de fakirleri doyurmak, sadaka dağıtmak ve hizmet vermekle meşgul olmalarını arzu ettiğini belirtir. Aralarında barış ve dostluk olması için -bu hizmetlerden oluşacak sevabın padişaha gitmesini sağlayacak şekilde- taraflardan iki kişinin bu türbelerde belirtilen hizmetlerle meşgul olmalarını rica etmektedir. Yazar ayrıca soyunun 'Alî b. Ebî Tâlib'e dayandığını ve onun Necef'teki türbesini ziyaret edip bu türbeye hizmet etmeyi çok istediğini bildirir. Ecdâdî Şâh İsmâil'in Fırat'tan Necef civarına getirdiği suyolunun Necef'e ulaşması mümkün olmamıştır. Söz konusu suyolunu Necef'e getirmesi için güvenilir bir kişi gönderecektir. Orada harcanan parayı helâl yollardan göndereceğini ve sevabının padişaha gitmesini istediğini ifade eder. Şâh Kerem Bey'i samimiyetini ve duasını iletmesi için gönderdiğini, kapısına geldiğinde geri dönmesi için izin verilmesini ve aralarındaki dostluğu güçlendirecek mektuplar göndermeye devam etmesini muhatabından talep etmektedir.

101a: Nevvâb İ'timâduddevle'nin Emîr Muhammed Bâkır Dâmâd ve Kadızâde'nin mektubuna dayanarak Hünkâr'a yazdığı ve Şâh Kerem Bey elçiliği ile gönderdiği mektup. Yazar, muhatabına, birlik ve ahde vefa içeren, ayrıca Hân Aḥmed Geylânî'nin Osmanlı hükûmeti ile yaptığı antlaşmayı bozduğunu anlatan mektubunu aldığını ifade eder. Yazar, Hân Aḥmed Geylânî ve hatalarıyla ilgili şunları cevaben bildirmektedir: Kendisini peygamberlik ve veliler ailesinden sayan kimsenin insanlara ve tebaasına karşı şeriat ve Peygamber'in sünnetine göre hareket etmesi farzdır. Müslümanlardan, kâfirlerden aldıkları gibi cizye alıp "Sere-Zer" diye adlandırmanın, Müslüman kızları cariye alıp onlara "Kîle" demenin, her türlü zulmü yapıp buna karşılık Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmenin, nasihatla

kendisini engellemeye çalıştıklarında bu nasihatları dinlememenin bir izahı yoktur. Sultanın kendisini cezalandırması gerekmektedir. Hân Ahmed bu cezadan korkarak Padişahın emri olmaksızın Bağdat'tan kaçıp Şirvân'a, oradan da Buhârâ'ya gidebilmek için yola çıkmıştır. Nankörlük etmek ona belâ olup, sınırdaki hükümdarlar tarafından yakalanmıştır. Yazar, Hân Ahmed'in durumuyla ilgili gerçeği saray mensuplarına anlattığını ve hakkında sultanın gereğini yapacağından emin olduğunu söyler. Ayrıca İslâm ordusunun kâfirlerle savaşa yöneldiğini işittiğinde fetih ve zafer için ülkenin âlimleriyle camilerde ve türbelerde dua ettiğini söyler. Mektupta birlik, beraberlik ve dostluklarının dile getirildiği ve bunların sürmesi için dua ettikleri bildirilmektedir.

102b: 'Abdullah Hân Özbek oğlu 'Abdu'l-mu'min Hân'ın Nevvâb Mîrzâ 'Abbâs'a mektubu.⁹⁴ Yazar, muhatabı Mîrzâ 'Abbâs'a yazdığı mektupta şunları söylemiştir: En başından beri kendisiyle ahit yaptıkları halde padişahlar ahde aykırı davranmışlar ve ahitlerinin geçersiz olduğu anlaşılmıştır. Şu anda bu padişahlardan muhatabına gelip giden kişiler ve ittifak arayışları gerçeğe aykırı olup sözleri güvenilir değildir. Bunun için muhatabı bu grubu uyarmaya ve cezalandırmaya karar verdiğinde kendisi de onunla hareket etmiş ve ordunun geliş haberini duyar duymaz kaçmıştır. Kerâyelî gibi Esterâbâd'daki ve o taraftaki Türkmen grubu ve diğerleri fitne sebebidir. Herhangi bir yöne sınırlarsa sonunda o gruptan kötülük ve bozgunculuktan başka bir fayda ve sonuç alınmaz. Bu nedenle, onlara güvenilmemesi daha iyidir. Sultan Huseyin Mîrzâ Baykarâ ve onun babası Uzun Hasan zamanında tüccarlar ve yolcular güvenle Mekke'ye gidiyorlardı, şimdi de bizim zamanımızda eskisi gibi Mekke'ye giden hâcılar, tüccarlar ve yolcular rahat ve güvenli bir şekilde dolaşabilsinler diye aynı yolu izlemek doğru olandır. Bundan sonra hep birlikte şerhlerin kaynağı, yozlaşmaya ve yıkıma sebep olan bu zümreyi bastırmak için iki tarafın da canla başla mücadele etmesi gerekmektedir. Bundan sonra aralarındaki dostluk ve sevgi temelleri pekişmiş olup dostluğa götüren yazışma yollarının her zaman açık tutulması umulmaktadır. Şimdi birlik ve beraberliğin temelini güçlendirmek için Pîr Muhammed Kankerât,(قنكرات) bir cilt Kur'ân-ı Kerim ile gönderilmiştir.

102b: Sultan Murâd Hân'ın Şeyhülislâm'ı Mevlânâ Sa'deddîn'in Nevvâb'a yazdığı ve Bâyezid Bey ile birlikte gönderdiği mektubu. Yazar, muhatabına yazdığı

⁹⁴ 'Abdul-Huseyin Nevâî, *Şah 'Abbâs*, c. 1, s. 210.

mektupta şunları dile getirmiştir: Hân Aḥmed Geylânî konusu bilginiz dâhilindedir. Biliyorsunuz ki İmâmîlik'te ehl-i beyti sevmek ve desteklemek farzdır ve onlara hakaret etmek kabul edilemez. Hân Aḥmed, sahih soydan bir seyyid olduğu ve Gılân vilâyeti, ecdatların mülkü olduğu için Gılân'dan kaçıp buraya gelmeden önce kalbinde Nevvâb'ın vekillerine karşı bir korku ve yanılısama vardı, bu yüzden mektuplar gönderip bizden yardım istedi. Osmanlı padişahı dürüstlüğü ve antlaşma gereği hediyesini kabul etmedi ve aralarını düzeltmek için Nevvâba? mektup göndererek iki taraf arasında dostluk kurmaya çalıştı. Onlara geçmiş atalarının haklarını hatırlattı. Eğer ona miras kalan hükümete saldırırlarsa ve o Osmanlı kapısına sığınırsa, iki şeyden biri olacaktı: Ya misafiri kovacaktı ya da antlaşmayı bozacaktı. Hân Aḥmed kendi memleketinden çekilecek biri de değildi. Bütün bunlara rağmen, kendisine yararlı nasihatte bulunduk ama o bizim dostane ricamızı antlaşmayı bozmak olarak anladı. Şiirlerle uğraşan, derviş-meşreb, ehl-i ilm Hân Aḥmed, hayallerini gerçekleştirmediği için yalnızlığa ve inzivaya çekildi. Türbe hizmetine, imâmların türbelerini ziyarete koştu ve “Hâccu'l-İslâmî” iddiasıyla Bağdatlı olup Bağdat hazinesinden maaş alıp bir köşede İslâm hükümeti için dua etmekle meşgul oldu. Dolayısıyla bize sığınan bir seyyidi istemek, onu teslim etmemek ahdi bozmak değildir. Bu durum Sıffin Savaşı'ndaki 'Ammâr-ı Yâsir'in hikâyesine benzer. Olayı sebebe bağlamak akıldan uzaktır.

103a: Türkçe bir mektup.

104a: Mollâ Yahyâ Mîrzâ Bayḡarâ'nın Emîr 'Alî Şîr'e yazdığı mektup. Yazar, muhatabına, Receb'in on beşinci Cuma günü Mevlânâ 'Abdi'nin mektup getirdiğini, sıhhatte olduğunu öğrendiğinde mutlu olduğunu ve Hoca Efzaluddîn Muḥammed'in yazdığı mektubun Hicaz'a gideceği yolundaki söylentileri doğruladığını belirtir. Ayrıca, muhatabına, onun menfaatini düşündüğünü, Irak ve Bağdat'ın güvenli bir yolculuk için uygun olmadığını, Mısır ve Suriye'de farklı grupların oluşup birlik kalmadığını, yanında filori taşımanın uygun olacağını bildirmekte, niyetinin asla muhatabını seyahatten vazgeçirmek olmadığını ancak bunları dile getirmesinin şart olduğunu ifade etmektedir.

104b: Türkçe mektup.

105a: Hindistan padişahının II. Şâh ‘Abbâs’a yazdığı mektup⁹⁵. Övgüden sonra yazar muhatabına, aslında bu mektubu daha önce göndermesi gerektiğini ancak Hindistan devletlerinin sultanlarıyla önemli savaflara giriştiğini, bu uzun sürede büyük Hindistan ülkesinin özerklik sahibi yöneticiler ve baskıcı hükümdar arasında bölündüğünü, bunların her zaman âsi ve itaatsiz olduklarını, bunun da halk arasında huzuru bozduğunu ancak Allah’a şükür ki Hindûkûh’tan Deryâ-yı Şûr’a kadar her yönden tüm hükümdarlar, isyancılar ve racaların itaata girip teslim olduklarını, bayraklarının Bîcâr’a dikildiğini, Keşmîr eyâleti halkının bozguncuların elinden kurtulduğunu, birkaç bin yetenekli taş ustasının Keşmir’in yollarını kısa sürede açmak için çok çalıştığını, ‘İşret-âbâd’dan Tibet Dağları’na, Beklî eyâleti ve Demtûr’dan Kâbul ve Ğazneyn’e kadar her yerin kontrol altına alındığını, Deycûr, Tîrâh ve Nataks? vilâyetinde Tûranlıları, yolcuların yolunu kesen Afgânları ve İranlı yolcuların yolunu kesen Belûçları ve diğer çöl halklarını cezalandırdıklarını ancak Kandahâr meselesinin henüz çözülmediği, Kandahâr Mîrzâileri’nin karşılaştıkları zorluklar ve problemlerde hanedana yardım etmekte yetersiz ve isteksiz oldukları için Kandahâr’ı kendi halklarına bırakmaya karar verdiklerini, oraların Rüstem Mîrzâ’ya emanet edildiğini, miras mülkü Mâverâünnehr’i de kendi insanlarına vermeye niyetlendiğini, bu arada Tûrân Valisi ‘Abdullah Hân’ın devamlı mektup gönderdiğini, dost olmak isteyen birine düşmanlık etmenin yanlış olduğu için yazışmayı sürdürdüğünü, niyetinin bir haberci ile mektup göndermek olduğunu ancak İran yolunda bulunan Sûstân, Tete ve Sind bölgeleri hükümdarlarının İran ordusuyla savaş hâlinde olduğunu, Irak’a giden yol kapalı olduğu için elçi göndermenin mümkün olmadığını, gündemdeki tüm meselelerden kurtulduğunu, Sûstan ve Tete’nin o tarafa teslim edildiğini, oradaki yönetimin olan bitenden pişman Mîrzâ Hân Bey’e yeniden devredildiği için Irak’tan Horasan’a giden yolun eskisinden daha yakın ve güvenli hale geldiğini ve bunun için Ziyâulmulk’u İran’daki durumun hakikatini size anlatması için bir mektupla gönderdiğini, sarayını kendi sarayı kabul etmesi ve geçmişte olduğu gibi gelip gitmesini umduğunu yazmaktadır.

106b: Hicrî 1005 tarihli Türkçe bir mektup.

107b: Rum Hünkârına cevap. Yazar, Sultan Mehmed Hân b. Sultan Murâd Hân’ı övdükten sonra, mektubunun Ramazan ayının başında ulaştığını, Osmanlı

⁹⁵ ‘Abdul-Huseyin Nevâî, *Şah ‘Abbâs*, c.3, s. 349.

hükümetinin istikrarı ve İslâm ordusunun fetihleri için tüm Safevî âlimlerini ve soylularını duaya davet ettiğini, egemenlikleri altındaki ülkelerde Kuran okuması ve En'âm Suresi'nin tilavetine karar verdiklerini bildirmektedir.

108a: Vezirin İ'timâduddevle'ye yazdıkları mektuba verdiği cevap. Yazar, muhatabına mektubunun ulaşip kalbinin arzusunun yerine geldiğini, Mısır'da bulunan Nevvâb'ın hizmetkârları, âlimler ve soyluların Ramazan ayında Müslüman ordusunun zafer müjdesini ilan etmeye karar verdiklerini, padişahı devletinin bekâsı için duaya çağırdıklarını, amaçlarının aralarındaki dostluk ve ittifakı güçlendirmek olduğunu, padişahın da aralarındaki bağı güçlendirecek mektuplar yazmasını beklediklerini belirtmektedir.

109a: Mîr 'Alî Şîr'in Hoca Efzaluddîn ve oğlu 'Abdullah Murvârîd'e yazdığı mektup. Yazar, muhatabı Hoca Efzaluddîn Muhammed ve oğlu Şehâbeddîn 'Abdullah'a bir nasihat mektubu göndererek nefsin boş işlerle meşgul olmayıp mazlumlara ve dervişlere dikkat etmek üzere terbiye edilmesi gerektiğini söyler. Yazar, dünya ve âhireti mahvolmasın diye muhatabından zamanını kibir ve gaflet içinde geçirmemesini ve alt seviyede insanlarla yumuşak konuşup kalplerini sert sözlerle kırmamasını ister. Muhatabına, nefsin ve şeytanın aldatmasını görmezden gelmemesi, ölümü kendisinden uzak görmemesi, tüm işlerinde samimî ve dürüst olması, kralın hükümeti, tebaası ve ordusu için hayırlı olan doğruyu söylemekten korkmaması, dünyada bir karşılığı olmasa bile bunu âhiret için yapmasını söyler. Dünya menfaati için tartışmaması, zorlukla karşılaştığında sabra sığınması, küçüklere nezaketle, büyüklere ihtiramla davranması ve tüm insanlara hoşgörülü yaklaşmasını tavsiye eder.

112b-114b: Mektupların giriş cümlelerinde Farsça Mahzûfu'l-hurûf⁹⁶ olan kelimeler yer almakta ve چ، ت، ث، و، ب، الف، ب، ت، ث، و، چ harfler kullanılmamaktadır.

⁹⁶ Mahzûfu'l-hurûf olan (içinde bazı harflerin kullanılmadığı) ibârelerdir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESAD EFENDİ KOLEKSİYONU FARŞÇA MÜNŞEÂT MECMULARINDA YER ALAN MEKTUPLARIN EDEBÎ ÜSLÛBU

4.1. Farsça Nesrin İnşâ Üslûbu

M. Bahâr'ın *Sebk-şinâsî* adlı eserine göre İslâm sonrası Derî Farsçası nesri, üslup ve inşâ tarzı açısından genel olarak altı kategoriye ayrılır: a) Sâ mânî dönemi (h. 300-450). Sâ mânî döneminde Farsça nesir basit, özlü ve sanatsızdır. Bu nesirde Arapça kelimelerden çok Farsça kelimeler kullanılmıştır. *Târîh-i Bel'amî* ve *Hudûdu'l-Âlem* bu nesre örnek verilebilir. b) Gazneli ve Birinci Selçuklu dönemi (h. 450-550). Gazneliler ve Birinci Selçuklu dönemlerinde Arapça nesir Farsça nesir üzerinde etkili olmuş, cümleler uzamış ve Arapça kelimeler çoğalmıştır. *Târîh-i Beyhakî* ve *Kelîle ve Dimne* bu nesre örnek verilebilir. c) İkinci Selçuklu dönemi ve Harezmşahlar. (h. 550-600) İkinci Selçuklu ve Harezmşahlar döneminde nesirde muvazene, seci, sanat ve yenilikçi teknikler artmıştır. *Mağâmât-i Hamîdî* ve *Merzûbân-nâme* bu nesre örnek verilebilir. ç) Irak üslûbu ve süslü nesir dönemi (h. 600-1200). Bu dönemde nesirde kullanılan sanatlar artmış, zor Arapça kelimeler ve bilimsel terimler nesrin anlaşılmasını güçleştirmiştir. d) Eski edebiyata dönüş (h. 1200-1300). Bu dönemde Sa'dî'nin *Gülistân*'ı, Hârizmî ve Beyhakî'nin tarihlerindeki üslûbu taklit etmek popüler hale geldi. Bu dönem nesrine örnek olarak Kâim Mağâm ve Neşât'ın münşeâtı ile *Nâsihu't-Tevârih* gösterilebilir. e) Basit yazma dönemi (h. 1300'den günümüze). Basit yazma çağında, basit ve fasih

düzyazı popüler hale geldi. Risâleler, makaleler ve önemli Farsça dergiler bu dönemin örnekleri arasında yer alır.¹

4.2. Esad Efendi Koleksiyonundaki Hicrî Yedinci ve Sekizinci Yüzyıla Ait Eserlerde Dil Özellikleri ve Tazmin Sanatı

İncelediğimiz münşeâtlar arasında aşağıda yazılı olanlar hicrî yedinci ve sekizinci yüzyıla ait örnekler olarak dikkat çeker. 1783 numaralı münşeât Şadreddîn Konevî'ye aittir ve hicrî yedinci yüzyılda yazılmıştır. Müellif ve derleyeni bilinmeyen 3369/1 no'lu münşeât, yedinci ve sekizinci yüzyılda, 3628/7-9 no'lu mektup mecmuaları ise altıncı ve yedinci yüzyılda yazılan, teknik nesre yakın bir tarza sahip mecmualar olarak göze çarpar. Bu mecmualar Arapça cümleler ve âyetler, arda arda gelen eş anlamlı kelimeler, Arapça kurallar gözetilerek sıfat ve mevsuf görevindeki kelimelerin birbirine uyması, seci, cinas, ıtnâb gibi özelliklere sahiptirler. 1783 numaralı mecmuadaki mektuplarda tazmin sanatı görülmemektedir. 3369/1 numaralı mecmuadaki mektuplarda, ikinci mektupta Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) *Gülistân*'ından beyitler yer alır. Üçüncü mektubun sonunda Seyyid Hasan-ı Gaznevî (Eşref-i Gaznevî) (ö. 556/1161?)'ye ait iki beyit ve altıncı mektupta Sa'dî-i Şîrâzî'nin rubailerinden bir mısraya yer verilmiştir.

4.1. 3369/1 no'lu mecmuada bulunan beyitler

3369/1	
Sa'dî-i Şîrâzî	توانم اینک که نیازم اندرون کسی / حسود را چه کنم کوز خود به رنج درست
Eşref-i Gaznevî	گرم چو مُشک دهی بی جنایتی بر باد / ورم چو عود زنی در میان جان آتش
Sa'dî-i Şîrâzî	ناید ز دل شکسته تدبیر درست

3628/7-9 numaralı mecmuadaki mektuplarda tazmin sanatı bu şekildedir: Muhezzibuddîn Yezdî'nin inşasında ünlü şair Kemâl İsmâîl'den şiir, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den'dan bir beyit, *Şâhnâme-i Firdevsî*'den bir beyit ve Hâkânî-i Şîrvânî'den bir beyit vardır.

¹ Muhammed Taqi Bahâr, *Sebk-şinâsî* (İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1391/2011), Mukaddimenin on beşinci ve on altıncı sayfası.

4.2. 3628/7-9 no'lu mecmuada bulunan beyitler

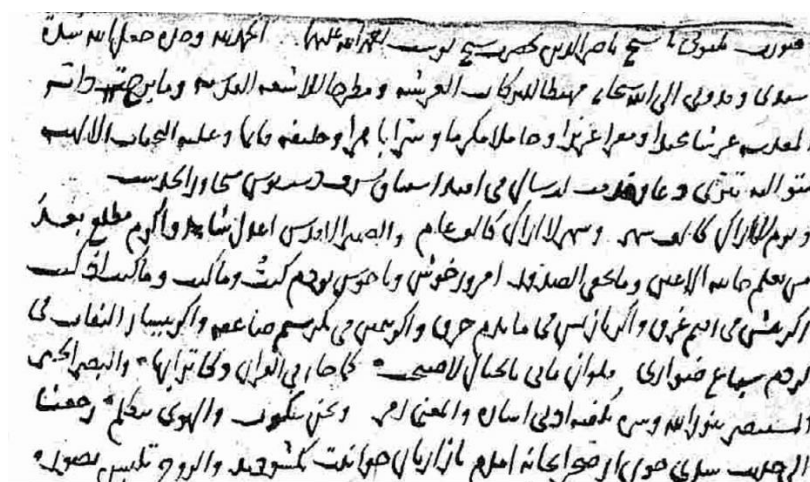
3628/7-9	
Kemâl İsmâil	گردون چو غم زشت و نکو می نخورد/ این شکر و شکایت اندرو می نخورد – دریای غصه را بن و پایان پدید نیست/ کار زمانه را سر و سامان پدید نیست
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî	معشوقه بسامان شد و تا باد چنین باد / کفرش همه ایمان شد و تا باد چنین باد
Firdevsî	چو قطره بر ژرف دریا بری / بدیوانگی ماند این داوری
Hâkânî-i Şîrvânî	از سر زلف تو بویی سر به مهر آمد به ما / جان به استقبال شد کای مهد جانها تا کجا

Örnek metinler:

3369/1: " اظهار دشمنی و حسد بر جماعتی که بتوفیق حق هدایتی یافته اند و میان اقران خود بشرف بعضی ادراکات مخصوص کشته و سعادت امتیاز حاصل گردانیده چه فایده دهد نه دانسته که چندان شراب که تو در مجلس غفلت خورده من در قنایل اشتغال زیت سوزانیده ام " (Mektup no. 2)

"حضرتی که منبع فضایل و مجمع افاضل و ملاذ هنروران جهان و مفزع محنت زدکان روزگار است بمن کهنتر که افتاده سورت کائس فراق آن دولت و خسته ضربت سهام هجران آن جنابم رسید." / "همیشه ذکر آن حضرت ندیم دل و سمیر ضمیر است و دعاء آن دولت ورد اوقات و حرز نوایب کلماتست اما بواسطه کثرت اشتغال آسفار و مُزاولت شدايد (Mektup no. 5)

0.1. Esad Efendi 1783, 86b / Şeyh Nâsiruddîn'in Şeyh Yûsuf'a yazdığı mektuptur.

4.0.2. Esad Efendi 3369/1, 1b / Ekmeleddîn, Meleku'l-hukemâ ve'l-etibbâ'ya yazılmıştır.

این بنده حضرت مولانا محمد علی آقا و الاطیفا الکرامه
 بدان خدای که بر آستان قدرت او نهاده اند عقول و نفوس پشیمانی
 بقا جری که بیک قدرت از سر عدم بدید کرد چنین کلمات روحانی
 بعالمی که در آینه حقایق او بسایه روز و شب و این دنیا
 بقا جری که اگر یک نظر بفرستد همه اساس جهان سر بر رویانی
 بهادی که اگر نه مدینه نوحی ده صلوات بدیدی کس از پیرانی
 بعون بقیت پیغامبران راه نای خلاص دوا و جبهه از آفت نماند
 که در حضور تو دلوار دهم که تا زخم نفس در جهان باسانی
 سعادت که حاشیه بساط حشمت از وضو و تقاضا صحت
 و از جمله وقوع غبار پیرانی مکنوس نوح و سیادت که
 ریات اعدا و اگر نه حیات را در هر هوائ خذلان و عفا
 مشکوس کرد اند و دولتی که اطفال برادق جلالت بسامان

00.3. Esad Efendi 3628/7, 17a / İskender Zülkarneyn'in Aristoteles'e yazdığı mektuptur.

نامه اسکندر ذو القرنین حکیم بزرگ ارسطاطالیس
 یونانی نوشت و ابن المقفع این نامه را و جواب آنرا ترجمه کرده
 بود بتازی و ادب محارر و زنی ترجمه کرد بپارسی
 سرچند اقدار ما عالم مادر کار با موافقت نمی ناید و هرگاه که روی بجانب دشمن
 و ملکی ارم طعنه و نصرت قرن رامت مای باشد و اقبال سعادت اندر
 موکب مای و کار با رقصیت حکم و خواست مای روند جفندی امرک رای
 و حسن بر او زیادت می شود و رواند ایم که ای دست و ارشاد هیچ ممتی با برکات
 بران سبب که اثر نصحت و رکت رای و بر همه مصالح ملک ظاهر آید در
 سرشلی که بر موجب رای اشارت و رفقا ایم خلل از آن زیاده است تعال
 بدان منزلت رسیده است که سدا و سخنان او را بغیرت غذا که است و سبب
 ماند و بقا ملک آزادی شایم و مثل مادرین کار با که می کنم چون جوی است

4.3. Esad Efendi Koleksiyonunda Dokuzuncu Yüzyılda (Timurî Dönemi) Yazılan Mektupların Dil Özellikleri ve Tazmin Sanatı

3673/14 no'da kayıtlı yazarı bilinmeyen mektuplar ile 3769/21 no'da kayıtlı Şerefeddîn 'Alî Yezdî'ye ait mektuplar, hicrî dokuzuncu yüzyıl nesirleri olarak dikkat çekmektedir. Bu mektuplar, edebiyatın bir önceki döneme göre gerilediği, buna mukabil tarih, hat, minyatür, tezhip ve mimaride ilerlemenin sürdüğü Timurlular dönemine tesadüf etmektedir. Bu dönemde Timurlu şehzâdeleri olan mîrzâların teşvikiyle pek çok kitap yazılmıştır. Dönemin şiiri ve nesri, yapay bir kompozisyona ve cansız kelime dizimine sahip olup Herat, Horasan ve Türkistan'da Hint üslûbunun temelleri yavaş yavaş atılmakta idi.² Hicrî dokuzuncu yüzyılda nesir beynâbeyn³ nesir olup genel özellikleri şunlardı: Moğolca kelimelerin kullanımının artması, mektuplarda Türkçe nesir ve nazım kullanımının artması, Arapça kelimelerin yaygınlaşması, metinlerde Arapça âyet ve cümlelerin kullanılması, benzetme ve mübalağa sanatının kullanımı, sıfat ile mevsufun Arapça kurallara göre eşleştirilmesi.

3673/14 no'da kayıtlı mecmua için Farsça tazmin sanatı açısından şunlar söylenebilir. Birinci mektupta Kemâleddîn-i İsfahânî'nin (ö. 638/1240?) bir beyiti, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'a (ö. 515/1121) ait kasidelerden bir beyit, Nizâmî-i Gencevî'nin (ö. 611/1214?) *Şerefnâme*'sinden bir mesnevî, Zâhîr-i Fâryâbî'nin (ö. 598/1201) kasidelerinden bir beyit ile Sa'dî-i Şîrâzî'ye ait bir beyit yer almaktadır. Nüshadaki yedinci mektupta Evhaduddîn Enverî'ye ait kasidelerden bir beyit vardır. Onuncu mektup, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'a ait bir beyit içerirken on birinci mektupta Evhaduddîn Enverî'ye ait kasidelerden bir beyit yer alır. On üçüncü mektupta Firdevsî'ye (ö. 411/1020?) ait bir beyit, on yedinci mektupta Ezrakî-i Herevî'nin (ö. hicrî 12. yüzyıl) kasidelerinden bir beyit ve mektubun sonunda Seyyid Hasan-ı Ġaznevî'ye (Eşref-i Ġaznevî) ait gazellerden bir beyit yer alır. Nüshadaki on sekizinci mektupta Evhaduddîn Enverî'nin kasidelerinden bir beyit ile Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den (ö. 672/1273)'den bir beyit bulunurken on dokuzuncu mektupta Sa'dî-i Şîrâzî'den bir beyit mevcuttur. 3769/21 no'lu eserde tazmin sanatı görülmemektedir.

² Muhammed Taqî Bahâr, *Sebkşinâsî*, c. 3, s. 184.

³ Sade ile sanatkârane nesrin arasındaki nesre beynâbeyn nesir denir.

4.3. 3673/14 no'lu mecmuada bulunan beyitler

3673/14	
Kemâleddîn-i İsfahânî	به خطی چو زنجیر مشکین مقید / ولیکن روان همچو آب از روانی
Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân	ملک را چون قرار خواهی داد/ تیغ را بی قرار باید کرد
Nizâmî-i Gencevî	به جنبش درآمد دو لشکر چو کوه/ وزان جنبش آمد زمین را ستوه
Zahîr-i Fâyâbî	عروس ملک کسی در کنار گیرد و تنک که بوسه بر لب شمشیر آبدار دهد
Sa'dî-i Şîrâzî	چو دولت نبخشد سپهر بلند / نیاید به مردانگی در کمند
Evhaduddîn Enverî	نامه فتح تو سیاره به افق برد / که بشارت بر فتح تو نشاید بشری
Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân	کردون کشاده چشم زمانه نهاده کوش / هر حکم را که رای وی امضای آن کند
Evhaduddîn Enverî	صد قران وحش و طیر را پس از آن / فلک از کشته میزبان باشد
Firdevsî	به پیش میهان و به پیش کهان / به آزار موری بیرزد جهان
Ezrağî-i Herevî	تو مستجاب دعایی و هر که در ره تست به اعتقاد شناسم که مستجاب دعاست
Seyyid Hasan-ı Gaznevî (Eşref-i Gaznevî)	یارب پناه دولت و دینش تو کرده ای/ اندر پناه خویش بدار این پناه را
Evhaduddîn Enverî	اگر به مدح و ثنا هرکسی ستوده شود/ تو آن کسی که ستوده به تست مدح و ثنا
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî	همه خیال تو بینم چو دیده باز کنم/ همه وصال تو جویم بهره درنکرم
Sa'dî-i Şîrâzî	خرم تنی که محبوب از در فرازش آید/ چون رزق نیکبختان بی محنت سؤالی

Örnek Metinler:

"3673/14: " من قال امین ابقی الله مهجته. فان هذا دعاء یشتمل البشر. در قید تحریر و نظم و نستطیر آورده اند. چون مطالعه مطالع و مقاطع آن میسر گشت دل را از ورود آن نضرتی. و خاطر را از وصولش بهجتی. هر چه تمامتر حاصل آمد. و چون از سلامتی ذات عظیم المثال که امروز بی تکلف ریاض آمال ملوک روزگار.... وما یعد من هذا القبیل. وظائف شکر ربانی. و حمد سبحانی. بدین نعمت عظمی. و موهبت سمیا بتقدیم رسید. و نذور و صدقات بمستحقان رسانید. الحمد لله علی سلامة ذاته الشریف. و صحة بدنه المنیف.... چون قال بنی الاسلام علی خمس شهادة ان لا اله الا الله و ان محمدا رسول الله. و اقام الصلوة و ایتاء الزکوة و صوم رمضان و حج البیت من استطاع الیه سبیلا.... الحمد لله الذی هدانا لهذا و ما كنا لنهتدی لو لا ان هدانا الله... و از جمله نصوص. قول الله تع. و جاهدوا فی الله حق جهاده. و قال عز شانه. قاتل الذین لا یؤمنون بالله

و بالیوم الآخر و قال قاتل المشركين كافه و قال و فضل الله المجاهدين على القاعدين درجة و ؟ و عد الله الحسنی و فضل الله المجاهدين على القاعدين امرا عظیما. و قال النبی صلوات الله و سلامه علیه. خیر الناس رجل ممسك بعنان فرسه كلما سمع هیعة طار اليها. و قال علیه من الصلوات افضلها لعدوة او رقصة فی سبیل الله خیر من الدنيا و ما فیها. صدق الله و صدق رسول الله و آیات قرآنی. و احادیث نبوی. در فضیلت این امر و وجوب و لزوم آن بی شمارست. "مقاطر اقلام کوهر بار. و معاطر ارقام دررنثار. منشور حیوة بخش رفیع اقتدار. و مثال جهان آرای سعادت آثار. و شمامه طیبه کلزار قدسی. و کل دستة حدائق فردوسی. یعنی خطاب مشکین نقاب. و کتاب میمون و مستطاب. که نور حدقه روح. و نور حدیقه فتوح بود. مشحون بعواطف اکرام. و مقرون بوظائف اعظام. در هر سطری از سطور ان بحری مدرج. و در هر حرفی از حروفش فصلی مدمج. هر نقطه ازو مشتمل بر نکته موزون. و در هر رمزی کنزی مخزون. عبارات مهذب او چون وصال محبوبان دلکشا. و استعارات مشدب او چون چهره خوبان غم زدا. در اسعد ساعات و اشرف اوقات و احسن حالات. کالوحي التازل من السماء. و الذ من الماء الزلال علی الظماء. نزول افضال و حلول اقبال ارزانی داشت" (Mektup no. 1)

1888/4 ، 138 ب: "نزد جماهیر اهل حق محقق است و باتفاق مشاهیر ارباب تحقیق مصدق که صفت محبت اضافتی است مرغوب میان ذات محب و محبوب و کمال محبت خاصه آدمی است لیکن باهل توحید و ایمان منسوب که والذین آمنوا اشد حیا لله و باعث بر ظهور چهره زیبایی وجود در مزایای شهود هم لمعان محبت ذاتیه بود که حضرت واجب الوجود و واهب هر موجود بکلمه لولا که لما خلقت الافلاک با حبیب خود در عالم ارواح مخاطبه فرمود شعر کر عشق نبودی و غم عشق نبودی. چندین سخن نغز که گفتی که شنیدی. /کرچه بحسب صورت میتواند بود که اضافت محبت از جانب محبت پیشتر آشکار نماید و غلوی دوستی و مهربانی و غلوی شوق و تعلق... در عاشق بغایت هویدا و بیدار باشد و از مبالغه و اصرار محب در نیازمندی و انکسار و اظهار شوق بموانست دیدار محب در غایت اشتها شود و زبان زده مردم روزگار و مقارن ستم و آزار حاسدان و رقیبان تبه کار افتد فاما نمی تواند بود که همیشه توجه و التفاتی نهانی محبوب مطلوب... بی نیازی و استغنا مستور ماند و هرگز بکوش... پنهانی و شیوه وفا و مهربانی شکستگی خاطر عاشق مهجور و محبت از مراد و آرزوی خود دور را مجبور نکرد/ند که در حدیث قدسی واقع است که من تقرب الی باعا تقریب الیه ذرا عا حضرت مولوی فرموده مثنوی میل معشوقان نهانست و ستیر. میل عاشق با دو صد طبل و نفیر کرچه تشنه آب جوید در جهان آب جوید در جهان هم تشنگان لیکن چون ظهور محبت در نشأة عنصری خصوصا در افراد بشری پرتوی از انوار محبت الهیه است و شعله از مصباح مودت ذاتیه است که آیه یحبههم و یحبونه پآن اشارت است هر آینه بحسب قوه و صفت در مناسبت که باعث ظهور صفت روحانی است همیشه متفاوت المراتب خواهد بود و از روی کمال و نقصان ملایمت و اخلاص میان خواص عبادالله قسم محبت فی الله است که منشأ مناسبت روحانی و ملایمت روحانی باشد نه آنکه باعث محبت و مهربانی اغراض نفسانی باشد و سبب ظهور دوستی اغراض جسمانی بود فضیلت قسم اول آنست که همواره محبان فی الله را از سرچشمه آب زندگانی الارواح جنود مجنده فما تعارف منها ائتلف... آبشخور است و منقصت قسم ثانی آنکه دوستان صوری را بنهی عظیم و لا تتخذوا الکافرین اولیاء من دون المومنین انذار فرموده است بیت دوستی کر بر این دین نبود دل دران دوستی امین نبود و محقق است که محبت الهی نتیجه

نسبت روحانی است و باعث نور آن افروختگی مصابیح جنانی است که المتحابون فی جلالی لهم منابر من نور من یمین الرحمن صدق الله و رسوله و درین معنی حکیم الهی شیخ سنایی فرموده شعر عالم عشق پر ز نور بود. ابر خود ز آفتاب دور بود. زان موحد محب حضرت اوست. که محبت حجاب عزت اوست. عاشقان جان و دل فدا کردند. روز و شب ذکر او غذا کردند. دل و دین در رهش نثار کنند. خویشان را از ان شمار کنند. (Mektup no. 3)

1/2733/5: زبان شکسته ترم از قلم نمیدانم که شرح این بکدامین زبان کنم تقریر غرض از تحریر این رقم پریشان آنکه در اواخر رمضان فرمائی از جانب سکندر مکان مشتمل بر منع شراب و آزار می خوارکان رسید رندان باده نوش که آماده این معنی شده بودند که با اشاره ابروی هلال بدست سبوی بیعت و با سبزان ته کلکونه شیشه دست در کردن کرده چهره زعفرانی ارغوانی کنند از استماع این خبر وحشت اثر دست کشیده سر انکشت تاسف کزیدن گرفتند و بآب دیده دست از دامن دختر رز شستند هلال عید که ناخن/ بر دل ارباب طرب میزد در نظرها بعینه حکم ناخنه/ بهم رسانید و بزرگان خم و خوردان شیشه و پیاله که از مستی جوش و نشاط در خروش بودند همگی شکسته خاطر شدند و از اشک عقیق رنگ چهره خاک را لعل کون ساختند و پیاله از دست رفت و صراحی از پای درآمد تاک را از واهمه خون در رکها خشک کشته و از کربیه خوشه در کلو کره کردید و مستوره بنت العنب که چون نور دیده در پرده زجایی بسر می برد جهت اجرای حکم آب روی حرمتش در کوچه و بازار بخاک راه ریختند و شمع که مجلس افروز رندان بود از مشاهده این حالت جانکاه دود از نهادش برآمد و جهان روشن بر چشمش تاریک شد حباب کاسه سرنگون که چشم از روی پیاله برنمیداشت و چون عیش از خانه زادان ساغر بود کشتی عشرتش دریایی کشت و نای که بهمدی ارباب طرب انکشت نما بود بند از بندش جدا ساختند و کمانچه که ثابت قدم بزم عشرت بود خاک در کاسه سرش کردند و به تیرش زدند و دایره که حلقه بندگی در کوش کشیده بود از شادی این معنی در پوست نمی کنجید بضرب طیانچه از دایره اهل نشاط برونش کردند چنگ را که همیشه چادر دامن زهره جبینان ماه طلعت داشت جهة ضبط قانون موی کشان از پرده بیرون کشیدند و پرده ناموشش بناخن بی اعتباری دریدند و طنبور را کوشمالی ندادند که دیگر هوس نغمه پردازی کند و رباب را آنچنان نواختند که بعد ازین با حریفان ناسازی کند و اکر بوی برند که /عود/ بر عشاق نوای مخالف خوانده در زمانش چون عود/ قمار می سوزانند و اکر بشنوند که موسیقار با کسی همنفس کشته سرب در کلوش میریزند امید که عن قریب منشور رخصت از دیوان رحمت پادشاهی صادر گردد و آب رفته می بجوی شیشه و پیاله بازآید و مستوره بنت العنب را که در پرده خفا محبوب مانده شهر روان گردد چشم پیاله بیدار قره العین خویش روشن گردد بود آیا که در میکرده هابکشایند کره از کار فرو بسته مابکشایند (Mektup no. 2)

19/3319 ب: یاران که ابلق پهلوانی بر کوشه کلاه طراری می گیرند این زمان دست بر سر میزند الا انهم السفهاء و لکن لا یعلمون و نوچهای که با حضرت آدم لاق با بای میزدند این هنکام در پس پرده مستوری نشسته اند و تفسدون فی الارض اولئک هم الخاسرون و هر رندی "بسان" ماشه تفنک کوشه نشین است و هر لولوی تفنک بچشم اوباش میل آتشین اجامره چون سینه سر "بکریبان" کشیده اند و جهال مانند قتیله قنداق پا "بدامن" کشیده اکر از تفنک صدای برخیزد سرب در حلقش ریزند و اکر از شاخ تیزدار مغزی

سر زند از کلویش او یزند کلوله قالب تهی کرده و باروت از صدا افتاده "چقماقرا" چنان سر "بسنگ" نیامده که دیگر هوس زنی تواند کرد پهلوانان تفنگ را دور نداخته دور انداز اسم را با مسمی یافته و تا حریفان نام طپانچه بردند رخ از طپانچ نیلی ساخته اند و در عهدش کل کلزار را باغی نتواند گفت و در زمانش هر حرف بلند از سرو و سهی نتوان شفت" (Mektup no. 3)

3339/3، 1267: آنکه چون دولت منیعة الوند رأس سلسله صفویه و سلطنت قویه الدساس شجرة هاشمیه که مصداق اصلها ثابت و فرعها فی السماء و منشأ اغصان وجود ابا و اجداد ما بوده باراده بیچون و باقتضای قضای کاف و نون از عواصف فتنه افغانی و قواصف حادثه ناکهانی از بیخ و بن پرکنده و اصول و فصولش پراکنده شد چنانچه تفصیل ان واقعه در آفاق و اقطار انتشار و اشتهاار دارد و تلك الايام نداولها بین الناس غصونی چند که از ان ورطه هولناک رخت خیابان بیرون کشیده اند و بساحل رسیده این نیازمند درگاه اله و برادر قدسی مقرر ما و همشیره محترمه عصمت پناه که حالا در سفر و حضر بارزوی سرانجام سر و سامان و داعیه مدافعه افغانیان هنوز نو رسته منبت اهتمام و مکر بسته غیرت و اقدام بود این امیدوار الطاف ربانی و مستند فیوضات صمدانی با چندین از خواص جانسپاران جنت مکان رخت اقامت و قرار از ان سرزمین برچیده و بساط ارام و اختیار بمرز بوم روم کشیده بسایه عاطفت و ایة دولت ابد مدت عثمانی و وزرای مروت ماورای سلطنت خاقانی پناه و التجا برده و انجام کار خود بظهور غیرت الهی سپرده موازی شانزده سالست که در ظل وارف این دوحه عظمی با یاری و عوارف لا یحصى غنوده بستر رفاه و آسایش و آسوده مسند فراغ و آرامش کشته بنوازشات این دولت دوران عدت مشاق و متاعب غربت را بصفای خاطر و راحت مبدل و عواقب امور بعهدہ حلول وقت مقدر موقوف و محول ساخته تا درین اوان سعد اقتران بر مفزای اذا اراد الله شیئاً هیأ اسبابه منتظر اسباب فرصت و مترقب توفیق جناب احدیت بودیم چون این ظالم و غدار یعنی نادر فرومایه و مکار چنانچه معلوم همه صغار و کبار است بقیحترین صورت مکر و خد یعنی که درباره معظم الیه برادر بهشت مقرر ما از پرده مکسیدت اظهار و ارائت کرده مردم را فریفته و بمجرد خیر و اکراه خود را لقب شاه داد و استقلال و استبداد یافت با این همه از نمکجرامی و خیانت خودداری قناعت هم نکرده و حقوق نان و نعمت بهیچ وجه مرعی و منظور نداشته آن معذور و مظلوم یعنی ولی نعمت خود مرحوم را بعد از تحقیرات و تذلیلاتیکه هیچ کافریان متصدی و متجاسر نشده است و هرگز نخواهد نشد بالولد و عیان و توان و صبیان همه را بمعرض قتل و اعدام درآورده

3353/2، 41: " در این اوان سعادت اقتران بعد از هزیمت شاهزاده کمنام کرفتاری وزیر اعظم و امراء عظام او از بلده طهران موکب همایون خدیو کشور کشا و خسرو خورشید اعتلا مروج دین مبین شریعت محمدی محیی مراسم ملت احمدی شقه آرای لوای انا فتحنا لک فتحاً مبیناً صفحه کشای فحواى و ینصرک الله نصرأ عزیزاً ریزش سحاب رحمت افریدکار آب شمشیر ذوالفقار حیدر کرار قبله حاجات ارباب ایقان و عرفان کعبه مناجات مختبطين بی طاقت و توان چراغ کیتی افروز شبستان ظلّ اللّهی خورشید شعشعه اندوز افسر صاحب کلامی ماحی آثار ظلم و عدوان فامع بنیان جور و طغیان رؤیت تمثال جام جهان نمای قدرت سبحانی خاصیت اسم اعظم خاتم سلیمانی المنصور الموید بالنصر المبین قهرمان الماء و الطین خسرو این کشور فیروزه تخت مهر و مه از مطلع رایش دو لخت کرده ز نعل فرسش سروری آیینۀ طالع اسکندری هست بپا از کرمش در جهان سلسله عدل نوشیروان نقش نکین سنبل پرر رنگ بولوح جبین نوکل خورشید رو

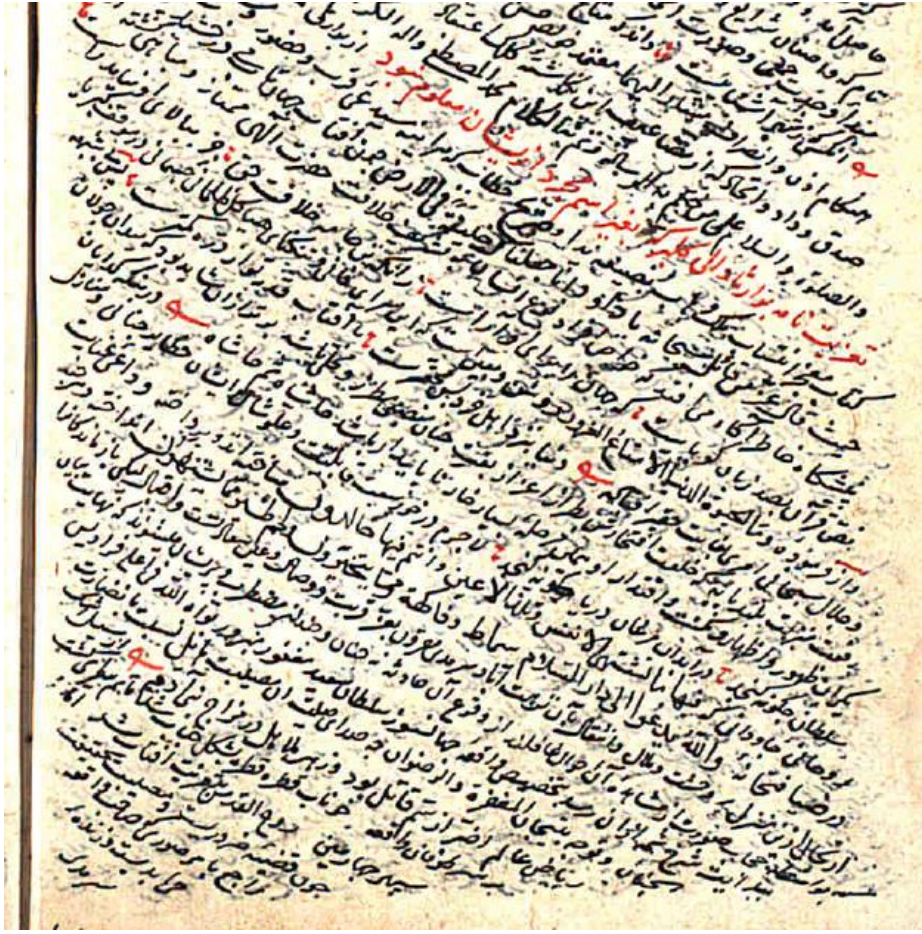
قطره از شبنم فیضش سحاب یک ورق از چهره آفتاب اعنی نواب کامیاب برکاب ارفع اقدس سپهر اشرف
 همایون اعلی الله ملکه و افاض علی العالمین بر و عدله و احسانه بدار السلطنة اصفهان نهفت و اورنگ بازیب
 و رنک خلافت موروثی ایران را از غره غرای افسر سربلندی و سلطنت خداداد ابدی بنیاد رشک روضه
 رضوان فرموده بمحض تاسیس اساس مودت و نشر مژده دلکشای فتح و نصرت که انتشار ان صیقل "مرآت
 قلوب" علماء دین لا بل كافة مسلمین و "اخوان مومنین" بنمود زبده السالکین عمدة العارفين غنی الصفاي
 مستجمع الحسنای معلى القاب منشور الاداب زين الامرا و اکمل العرفا انیس محفل احترام جلیس اعزاز و
 اکرام محرم اسرار سفارت و محترم دربار حجابت حاج الحرمین الشریفین حاجی عبدالعزیز سلطان ایلچی
 مراقت عالیحضرت فضیلت و افادت پناه حقایق و معارف آگاه جامع المعقول و المنقول حاوی الفروع و
 الاصول مستوجب التوقیر و التکریم مولانا عبدالرحیم دام فضله مستدعی تجدید عهدنامه سنور "سلاطین
 سالفین" بدستور زمان مخالفین که انشا الله العزیز بمهر آفتاب نکین و خط عنبرین فام شرافت قرین حضرت
 خداوندکار ثبت الله اوتاد خلافته و سلطنة الی يوم التناد می گردد رجا واثق است که بشروح فتوای علمای
 راشدین که بتوسط "سفر عیدم النظیر" بنظر خورشید اثر میرسد " (Mektup no. 2)

3431/14: " جناب فضیلت مآب هدایة دستکاه صحف تحیات صفوت صفات که از دلالات آیاتش تفسیر
 اشارت فرط و داد و حسن اعتقاد مستفاد میشود و تحف مسلمات و عدت سیمات که محسود سالکان عرصه
 ملکوت و مغبوط ساکنان پیشگاه جبروت تواند بود مهدی می گردد تحیات به مولانای اعظم ینبوع الفضل بل
 من بنی الامم مشکنة انوار قدسی مصباح مشاهد انیس مخزن اسرار التحقيق معدن انوار التدقیق کشف اسرار
 هدایة الله بالبرهان حلال مشکلات المعانی و البیان شیخ الاسلام و المسلمین تاج مفارق المومنین صلاح الناس
 اجیز لازات عدل العلم به دام بقائه ناضره و حقه ال الی لقائه ناظره بعد بقر منیر که مشکاة انوار الهی است
 معروض میگردد اگرچه باین کوکب اتفاق صوری بواسطه تراکم نام دوری متواری بود اما نسانم شمائ و
 قواع رواع آن کلشن فضائل و شمایل آن قدق الافاضل متواتر واصل کشته ذات البین که شهی دهر و ورد
 زبان هر دیار و شهر است بمرتبه رسیده و درجه انجامیده است که طائر مقال دانه قوت آنست که در هوای
 بیان شوق بال پر و بال کسترد و سیاح قلم را نه قدرت آن که در مبادی بوادی شرح ان قدم نهد لاجرم طوایر
 بسط و تباشیر شرح انرا بدست اضطرار و اصطبار مطوی ساخت و لون بر دفن تعارف ازلی و توالف لم
 یزلی بین الجانیین مبرم و مستحکم است و دوری صوری تلاقی معنوی را عایق نیست طایر مقال را نه قوت
 آنست که در بیان شوق پر و بال کسترد و دوری صوری تلاقی معنوی را مانع نیست... رساله شریفه که از
 طبع وقاد و مکتوبات قریحه نعال ان جناب فضائل مآب سمت تحفه استان سعادت استان حضرت سلطان البر
 و خاقان البحرین مسند الخلافة بالاستحقاق ناشر مناشیر القیاصر فی الافاق رافع اعلام الاسلام جلال السلطنة
 و الدنيا والدين در ایمن اوقات و اسعد ساعات سمت وصول یافت " (Mektup no. 1)

3436/7، 27: "نثر المؤید بتأییدات الجلیة من عندالله العزیز الملک المنان الموافق بتوفیق الله الکریم
 المستعان لآزال میامن السلطنة الزاهرة مقرونة بدوام و مائر عظمته و جلالته ممدودة لتقوية دین الاسلام آن
 کواکب ثواقب عز و علا و شواهب جلیة المرآت سیهر اعتلا یعنی کتاب و آجب التعظیم و خطآب مستطآب
 لازم التکریم مصداق کریمه انی القی الی کتاب کریم انه من سلیمان و انه بسم الله الرحمن الرحیم که از

مشارق سرآدق شکوه سلیمانی و مطالع سعود السواطع عظمت و کامرانی طالع و لامع شده بود از عمده الاعظم و الاعیان شاه قوی بیک قورچی قاچار را در اعز اوقات و اشرف ساعات سمت ورود یافت و باشاره بشارات غیبه که از مورد فیوضات لاریبه فایض شده بود فانی کشت ... کمال الدین فرخ زاد بیک الیشک اغاسی را که از معتمدان و نزدیکان این درگاه است جهت تبلیغ رسالت و تشیید مبانی موافقت و تأکید قواعد دوستی روانه درگاه معلا کرد/نییدیم و تفصیل احوال را بتقریر او رجوع فرمودیم که بعز عرض رساند چون آن مهبت لطفی و ممکن فضل نانتناهی نایم قبول و اقبال بر ریاض این نیت خیر آمال وزین استدعای و التماس آنست که بنای این امر اهم را بنوعی مؤکد و مستحکم فرمایند که بعد الیوم عموم اهل اسلام از سپاهی و رعایا در نهاد امن و امان آسوده و خوش حال و مرفه فارغ البال بوده و از روی اطمینان خواطر بدعای دوام دولت ابدی الاتصال اشتغال نمایند و بواسطه انتشار آثار لطف و ترحم حاصل مضمون لو کانت دعوة مستجابة لصرفتها الى السلطان العادل از زبان صغار و کبار بندگان خدای عز و جل بمسامع عز و علا رسید است و چون رسوم و عادات بنیان مصادقت و مصافحات بابلاغ رسل و رسائل مؤکد و مستحکم است مامول و متوقع آنکه همواره ابواب مکاتبات و مراسلات مفتوح دارند تا حقیقت صلاح جانبین و صلاح ذات البین بر جمیع عجزه و مسلمانان ظاهر و هویدا گشته از سر فراغت خاطر و امنیت بمراسم دوستی و الکتاب مصالح و معاش و معاد قیام و اقدام توانند نمود و از روی جمعیت و فراغ بال سعادت طواف زیارة بیت الحرام و مدینه مشرفه مکرم و سایر مشاهد مقدسه فایز گشته در آن امکنه متبرکه که محل اجابت دعاست بدعای دوام دولت ابد مقرون اشتغال توانند کرد و هر آینه آثار و میامن آن مقارن محب بیدار و معاون دولت پایدار کرد ان لا اريد الا الاصلاح ما استطعت و ما توفيقى الا بالله عليه توكلت و اليه انيب الآية همواره سریر عرش نظیر سلیمانی و اورنگ سلطنت و جهانبانی مقر عزت و جاه و مستقر حشمت و تکیه گاه پادشاه جم جاه سلیمان مکان و خاقان عالیشان^۸ سکندر نشان باد الهی تا نشان از تخت و تاجست، ز تاج و تخت عالم را رواجست / سریر پای تحت شاهیش باد، تبارک تاج ظل الهیش باد.

3817/14، 99ب: " صحایف دعوات مخالصة آیات که پرتو انوار اجابت آن صوامع اسرار ملکوت را مزین سازد و شرایف مدحات زاکیات مصادقت سمات که اشعه اثار استجابات آن مجامع معتکفان حظایر جبروت را روشن رداند هدیه مجلس اعلی فردوس آیین و تحفه محفل انس ارم تزیین اعالیحضرت سپهر منزلت ثریا مرتبت قمر طلعت نامید بهجت افتاب شوکت برجیس سعادت کیوان رفعت فلک مقام کربون احتشام ستان سپاه خورشید کلاه رافع لواء العدل و الاحسان باسط الامن و الامتتان الذی بید اقتداره مقالید منطح امور الازمان و یکف الاختیار مصالح مهم بنی نوع انسان ای به رفعت راکمان برتر نور رای تو آفتاب دکر ای تو مقصود نوع و جنس جهان وی تو فخر خاص و عام بشر کمترین استان درکه تو برترین نام کنند اخضر دهر در مدحت کشاده زبان چرخ در خدمت بیسته کمر نکشت از ملک بمرتبت آنکه کر دو روزی بدرکه تو کنر پادشاه تاج بخش شهریار کربون رخس کشورکشای عالم کبر خداوند صاحب افسر و سریر شاه فلک قدر کامکار قدوة سلاطین کربون وقار بیان اساطیر حج اقتدار اسوه خواقین عالی مقدار بر سپهر رفعت و کامکاری بدری تابان و بر اسمان حشمت و بختیاری خورشیدی درخشان جمع خواص و عوام افضل اسلام از زیور عدل و احسان پادشاه زمین و زمان در مهد امن و امان و کافه برایا و عامه انسان مشمول عواطف و الطاف بیکران خسرو جهان نزد عدل تو ای بجدو مثل روز بار توان بجدو مثل نتوان برد

4.4. Esad Efendi Koleksiyonundaki Onuncu Yüzyıl ilâ On İkinci Yüzyıl Arası Dönemde Yazılan Mektupların Dil Özellikleri ve Tazmin Sanatı

1888/4 no'da kayıtlı İdrîs-i Bidlîsî'ye ait onuncu yüzyılda yazılan münşeât, 2733/1 no'da kayıtlı Naşîrâ-yi Hemedânî'ye ait on birinci yüzyılda yazılan münşeât, 2808/1'de kayıtlı olan, on birinci ve on ikinci yüzyıla ait yazarı meçhul mektuplar, 3319 no'da kayıtlı Mîrzâ Mehdî Hân'a ait on ikinci yüzyılda yazılan münşeât, 3332 no'da kayıtlı Sarî 'Abdullah Efendi'ye ait on birinci yüzyılda yazılmış olan münşeât, 3339/3 no'da kayıtlı sözde Şehzâde Şafî'ye ait on ikinci yüzyılda yazılan mektup, 3353/2 no'da kayıtlı, Osmanlı devlet adamları ile Eşref Hân arasındaki yazışmaları içeren on ikinci yüzyıla ait münşeât, 3369/4 ve 3817/14'de kayıtlı olup yazarı bilinmeyen dokuzuncu ve onuncu yüzyıla ait mektuplar, 3431/14, 3435/1, 3436/7 ve 3440/1'da kayıtlı, onuncu yüzyıla ait ve yazarı bilinmeyen mektuplar ile 3790/30'da

kayıtlı Şâh Tâhir Dekkenî'ye ait onuncu yüzyılda yazılan mektuplar Sebki Hindî'ye tabi olup süslü nesir ile yazılmıştır.

Bu dönemde yazılan eserlerde Arapça ifade ve cümleler bolca görülür, “sıfat-mevsuf” Arapça kurallarına göre birbirini takip eder ve övgü kısımları uzundur.⁴ Benzetme ve ırsâl-i mesel sanatının kullanımı, “ب”, “ر”, “ا” edatlarının bitişik yazılması, “گ” harfi yerine “ک” yazılması gibi hususiyetlere sahip bu metinlerde her türlü seci ve bazen cinas kullanımı görülmektedir. 1888/4 numaralı nüshada tazmin sanatı üçüncü mektupta görülür. Bu mektupta Suhreverdî'ye ait bir beyit, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'ye ait şiir ve Senâî'ye ait beyit yer alır. Yirmi sekizinci mektupta Sa'dî-i Şîrâzî'ye ait bir beyit, Hâfız-ı Şîrâzî'ye ait bir beyit, Yirmi dokuzuncu mektupta Kâsım-ı Envâr'a ait bir beyit bulunmaktadır. Otuz birinci mektupta Ferîduddîn-i 'Attâr'a ait bir beyit yer alırken otuz ikinci mektupta Hâfız-ı Şîrâzî'ye ait bir beyit mevcuttur.

4.4. 1888/4 no'lu mecmuada bulunan beyitler

1888/4	
Suhreverdî	کر عشق نبودى و غم عشق نبودى / چندین سخن نغز که گفتی که شنیدی
Mevlânâ Celâleddîn Rûmî	میل معشوقان نهانست و ستیر / میل عاشق با دو صد طبل و نفیر
Senâî	عالم عشق پر ز نور بود / ابر خود ز آفتاب دور بود
Sa'dî-i Şîrâzî	از دست و زبان که برآید / کز عهده شکرش بدر آید
Hâfız-ı Şîrâzî	جای آن بود که خون موج زند در دل لعل / زین تغابن که خزف میشکند بازارش
Kâsım-ı Envâr	پیش از بنای مدرسه و دیر سومنات. ما با تو بوده ایم در اطوار کاینات
Ferîduddîn-i 'Attâr	نی همه فضل مسلم می خردند / هیچ در درگاه او هم می خردند
Hâfız-ı Şîrâzî	علاج درد دل ما بلب حوالت کن / که این مفرح یاقوت در خزانه تست

2733/1 numaralı mecmua tazmin sanatı açısından değerlendirildiğinde ilk mektupta Nizâmî-i Gencevî'nin (ö. 1214?) bir beyiti yer almaktadır. İkinci mektupta Hâfız-ı Şîrâzî'ye ait bir beyit bulunmaktadır.

4.5. 2733/1 no'lu mecmuada bulunan beyitler

2733/1	
Nizâmî-i Gencevî	تا قلم آمد شدن آغاز کرد چشم خرد را بسخن باز کرد
Hâfız-ı Şîrâzî	”بود آیا که در میکرده ها بکشایند کره از کار فرو بسته ما بکشایند“

⁴ Muhammed Taqi Bahâr, *Sebkşinâsî*, c. 3, s. 255.

2808/1 no'lu eserde 2a ve 3b'da Hâfız-ı Şîrâzî'den bir beyit, Sa'dî'nin beyitleri ve 4a'da Selmân-i Sâvecî'nin bir beyiti bulunmaktadır.

4.6. 2808/1 no'lu mecmuada bulunan beyitler

2808/1	
Hâfız-ı Şîrâzî	نیست بر لوح دلم جز الف قامت دوست / چکنم حرف دگر یاد نداد استادم
Hâfız-ı Şîrâzî	باشد که آن صبا بوزد کز نسیم او / گردد شمامه کرمش کارساز ما
Sa'dî-i Şîrâzî	افتاده تو شد دلم ای دوست دست گیر / در پای مفکنش که چنین دل کم اوفتد
Sa'dî-i Şîrâzî	من هر چه خوانده ام همه از یاد من برفت / الا حدیث دوست که تکرار می کنم
Selmân-i Sâvecî	مردم چشمی و بی مردم ندارد خانه نور / مردمی فرما و روشن کن سرای چشم من

3319 no'lu eserde beşinci mektupta Devletşah Semerqandî'den bir mısra, Hâfız-ı Şîrâzî'den bir beyit mevcuttur. Altıncı mektupta Selîm Tahranî'den (ö. 1057) bir beyit vardır. Yedinci mektupta Şâmit Burûcirdî'nin (ö. 1333) bir mısrası vardır. Ayrıca Şeyh Bahâî'nin bir beyiti ve Zevkî Kâşânî'in bir beyiti (ö. 1250) bulunur. Sekizinci mektupta Nizâmî-i Gencevî'den bir beyit yer alırken aynı şaire ait birkaç beyit otuz yedinci mektupta da karşımıza çıkar.

4.7. 3319 no'lu mecmuada bulunan beyitler

3319	
Devletşah Semerqandî	تا یار کرا خواهد و میلش به که باشد
Hâfız-ı Şîrâzî	حافظ اگر قدم نهی در ره خاندان بصدق / بدرقه رعت شود همت شحنة نجف
Selîm Tahranî	هست آن عزیز بر سر جور و جفا هنوز / گرگ آشتی است یوسف ما را به ما هنوز
Şâmit Burûcirdî	کلوخ انداز را پاداش سنگ است
Şeyh Bahâî	از برون طعنه زنی بر بایزید / وز درونت ننگ می دارد یزید
Zevkî Kâşânî	اندک پیش تو گفتم غم دل ترسیدم / که دل آزرده شود ورنه سخن بسیار است
Nizâmî-i Gencevî	در نا امیدی بسی امید است / پایان شب سیه سفید است
Nizâmî-i Gencevî	چه خوش باشد که بعد از انتظاری / بامیدی رسد امیدوای

3332 no'da kayıtlı eserin 69b sayfasında Sa'dî'den beyitler, 108b ve 208b sayfalarında Sa'dî'den ve 228-229 sayfalarında yine Sa'dî ve 'Unşurî'den beyitler vardır.

4.8. 3332 no'lu mecmuada bulunan beyitler

3332	
Sa'dî	خدای کار چو بر بنده ای فرو بندد / به هر چه دست زند رنج دل بیفزاید
Sa'dî	هرچه گفتیم در اوصاف کمالیت او / همچنان هیچ نگفتیم که صد چندانست
Sa'dî	بلند آسمان پیش قدرت خجل / تو مخلوق و آدم هنوز آب و گل

'Unşuri'	تو آن شاهی که اندر شرق و در غرب/ جهود و کبر و ترسا و مسلمان/ همی گویند در تسبیح و تهلیل/ الهی عاقبت محمد گردان
----------	---

3339 numaralı nüshada yer alan mektupta şiir yer almadığı için Farsça tazmin sanatı açısından değerlendirilmeyecektir. 3353 numaralı mecmuanın sekizinci mektubunda Ehlî-i Şîrâzî'den (ö. 942/1535) bir beyit bulunmaktadır.

4.9. 3339 no'lu mecmuada bulunan beyitler

3339	
Ehlî-i Şîrâzî	ای حسرت صفات تو بند زبان ما / انکشت حیرت است زبان در دهان ما

3369/4 no'lu mecmuanın elli yedinci mektubunda on birinci yüzyılda yaşamış Menûçîhr Hân Hakîm'e atfedilen *İskendernâme*'den bir beyit yer alır. Altmış altıncı mektupta ise Sa'dî'nin gazellerinden bir beyit bulunmaktadır.

4.10. 3369/4 no'lu mecmuada bulunan beyitler

3369/4	
Menûçîhr Hân Hakîm	کمری در میان جان بدم / جان کمروار بر میان بدم
Sa'dî-i Şîrâzî	پادشاهان ممالک چو به نخجیر روند/ صید را پای ببندند و رها نیز کنند

3431/14 no'lu mecmuanın 158a sayfasında başlayan, fevâid ve zahriyye denilen ve mektup içermeyen ilk varaklarında Cemâleddîn-i İsfahânî'ye (ö. 588/1192) ait bir beyit ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin terciibendinden iki beyit bulunmaktadır. Ayrıca, 159b sayfasında, Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö. 792/1390?) bir gazelinin matla'ı ve diğer bir gazelinin bir beyiti yer alır. İkinci mektupta İbn Yemîn-i Tuğrâî (ö. 769/1368) kıtalarından bir beyit yazılmıştır.

4.11. 3431/14 no'lu mecmuada bulunan beyitler

3431/14	
Cemâleddîn-i İsfahânî	سلام من برسان ای نسیم باد صبا/ بدان دیار که آنجا مقام یار منست
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî	جان من و جان تو را پیش ازین/ سابقه ای بود که گشت آشنا/ الفت امروز از آن سابقه است/ گر چه فراموش شد آنها تو را
Hâfız-ı Şîrâzî	رواق منظر چشم من آشیانه توست/ کرم نما و فرود آ که خانه خانه توست
Hâfız-ı Şîrâzî	غلام همت آنم که زیر چرخ کبود/ ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزادست
İbn Yemîn-i Tuğrâî	در آسمان ستاره بود بیشمار لیک/ رنج کسوف بر دل شمس و قمر بود

3435/1 no'lu mecmuanın ilk mektubunda *Maḥzenu 'l-esrâr-ı Nizâmî*'den, Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Şems*'sinden, Nizâmî'nin *Husrev ve Şîrîn*'inden, Cemâleddîn 'Abdurrezzâk'ın *Dîvân*'ından, Sa'dî'nin *Bostân*'ından, Câmî'nin *Dîvân*'ından şiirler yer almaktadır. Üçüncü mektupta *Maḥzenu 'l-esrâr-ı Nizâmî*'den bir beyit vardır.

4.12. 3435/1 no'lu mecmuada bulunan beyitler

3435/1	
Nizâmî	من که و تعظیم جلال از کجا/ دل ز کجا وین پر و بال از کجا / این چه سخن وین چه سخن دانیست/ گفته و ناگفته پشیمانی است
Mevlânâ	تو نقش نقشیندان را چه دانی/ تو شکلی پیکری جان را چه دانی/ تو خود می نشنوی بانگ دهل را/ رموز سر سلطان را چه دانی
Nizâmî	اگر پای بدست آرم دگر بار/ به دامن درکشم چون نقش دیوار/ به صد دیوار سنگین پیش و پس را/ ببندم تا نبینم هیچکس را
Cemâleddîn 'Abdurrezzâk	بدان خدای که در خوان آفرینش او/ به نیم پشه رسد کاسه سر نمرود/ که نزد همت من بس تفاوتی نکند/ هر آنچه چرخ بمن داد یا ز من بربود
Sa'dî	غم از گردش ناپسندت میاد/ وز اندیشه بر دل گزندت میاد
Şebusterî	بقیاسات عقل یونانی/ نرسد کس بذوق ایمانی/ عقل خود کیست تا بمنطق رای/ ره برد تا جناب بار خدای
Câmî	صبر از همه نیکوان توانم / لیک از تو نمی توانم ای دوست
Nizâmî	شاد از آنم که دل من غمیست/ کامدن غم سبب خرمیست

3436/7 no'lu mektubun başında 'Abdurrahmân Câmî'nin *Heft Evrenğ*'inden bir beyit vardır.

4.13. 3436/7 no'lu mecmuada bulunan beyitler

3436/7	
'Abdurrahmân Câmî	حمد او تاج تارک سخن است / صدر هر نامه نو و کهن است

3440 no'lu mecmuanın 3a sayfasında Sa'dî'den bir beyit, 7a sayfasında Emîr Husrev-i Dihlevî'den ve *Şâhnâme-i Firdevsî*'den birer beyit vardır. 8a sayfasında Nizâmî'den bir beyit yer almaktadır.

4.14. 3440 no'lu mecmuada bulunan beyitler

3440	
Sa'dî-i Şîrâzî	هزار جهد بکردم که داغ هجر بپوشم / نیود بر سر آتش میسرم که نجوشم
Emîr Husrev-i Dihlevî	منه نام آن چشمه این جوی را/ چه نسبت به من آن سیاه روی را
Firdevsî	چو خورشید تابان شود بر سپهر/ نخستین بران بوم تابد به مهر
Nizâmî	ز گلگونه بر رخ ندیده نگار/ ندارد جز آرایش کردگار

3790 no'lu şiir dolu mektuplardan oluşan mecmuada şiirlerin çoğu büyük ihtimalde müellife ait olup meşhur şairlerden de bazı beyitler bulunmaktadır: 102b sayfasında Câmî'den bir beyit, 103b ve 109b sayfalarında Nizâmî'den bir mesnevî, 115b sayfasında Emîr Husrev-i Dihlevî'den, 116b sayfasında Hâfız'dan bir beyit vardır.

4.15. 3790 no'lu mecmuada bulunan beyitler

3790	
Câmî	خانه ما را مخواه امشب چراغ عاریت/ کز در و دیوار این ویرانه مهتاب آمده ست

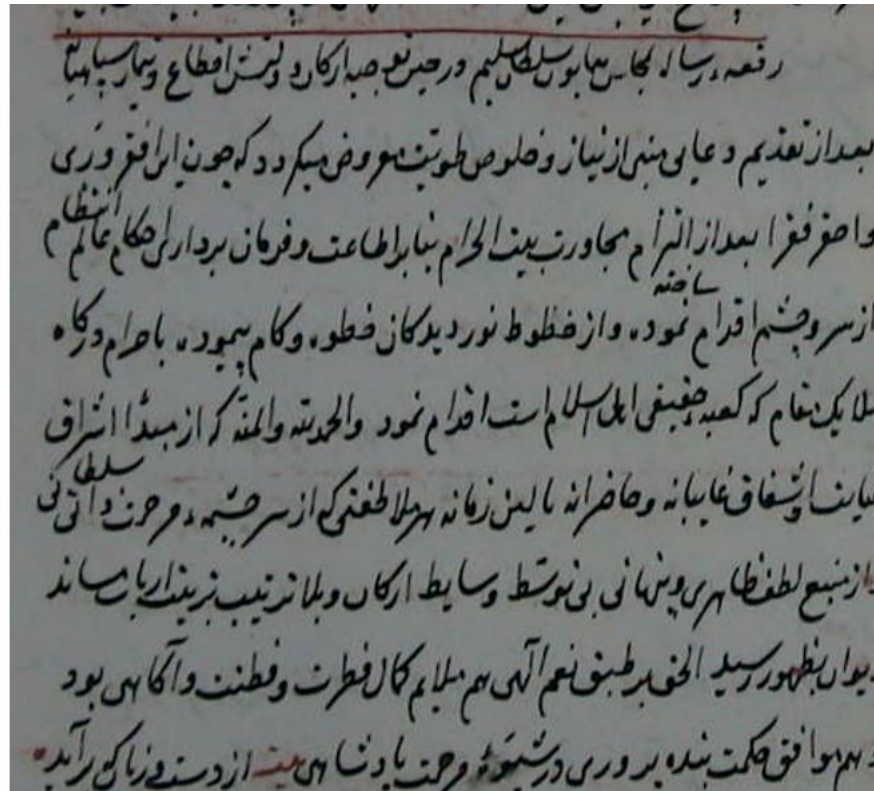
Nizâmî	دایره کردار میان بسته باش/ بر فلکی چون فلک آهسته باش
Emîr Husrev-i Dihlevî	تا غمش در سینه باشد، شاد نتوان زیستن
Hâfiz	مرا امید وصال تو زنده می دارد/ و گر نه هر دم از هجر توست بیم هلاک

3817/14 no'da kayıtlı mecmuanın birinci mektubunda Cemâlî-i Dihlevî'e ait bir beyit yer alırken ikinci mektupta Evhaduddîn Enverî'nin kasidelerinden bazı beyitler ve Sa'dî-i Şîrâzî'nin iki beyiti yer alır. Üçüncü mektupta, Muḥammed Bâkır Dâmâd'ın bazı beyitleri ve Evhaduddîn Enverî'nin birkaç beyti yer alır. Dördüncü mektupta 'Abdurrahmân Câmi'nin bir beyitine ve Evhaduddîn Enverî'nin kasidelerinden bir beyite yer verilmiştir. Beşinci mektup Evhaduddîn Enverî'nin kasidelerinden beyitlerle bitirilmiştir. On birinci mektupta Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân*'ından bir beyit ve Mu'izzî'ye (ö. 518-521/1124-1127) ait bir beyit yer alır. On ikinci mektup Enverî'nin kasidelerinden olan dua beyitleriyle bitmektedir.

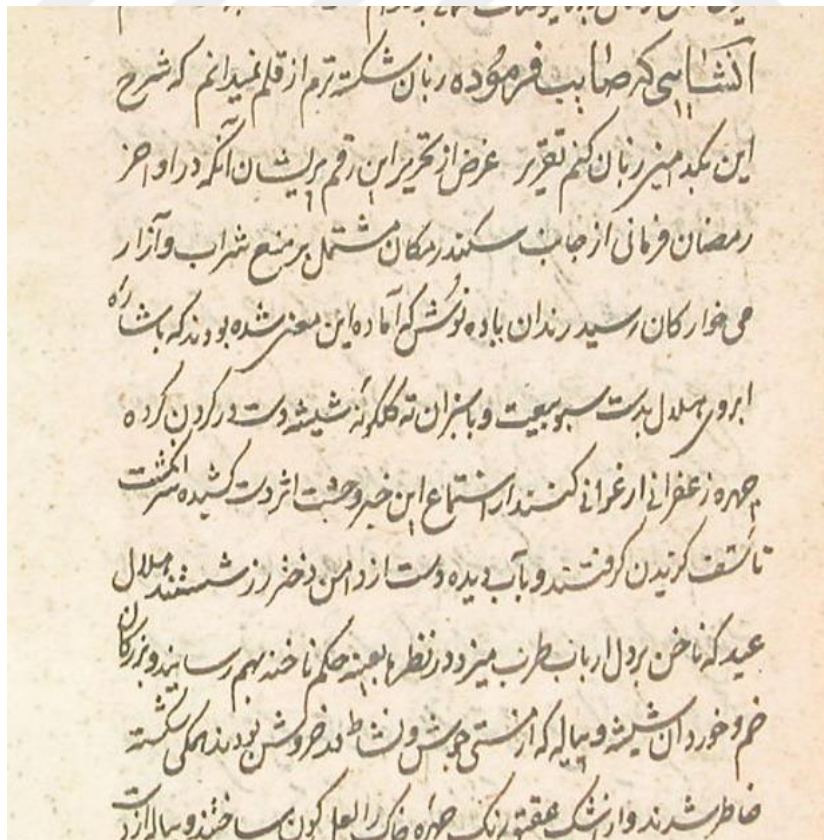
4.16. 3817/14 no'lu mecmuada bulunan beyitler

3817/14	
Cemâlî-i Dihlevî	عشق را طی لسان نیست که صد ساله سخن/ یار با یار به یک چشم زدن میگوید
Sa'dî-i Şîrâzî	جهانش به کام و فلک یار باد/ جهان آفرینش نگهدار باد
Evhaduddîn Enverî	همیشه تا که بروید ز خاکها زر و سیم/ همیشه تا که بتابد ز آسمان مه و خور
Evhaduddîn Enverî	یا رب چه کمالی تو عرب را و عجم را
Sa'dî-i Şîrâzî	کر از فتنه آید کسی در پناه/ ندارد جزین کشور آرامگاه
Sa'dî-i Şîrâzî	چنان سایه کسترده بر عالمی/ که زالی نیندیشد از رستمی
Muḥammed Bâkır Dâmâd	نامه که آراسته چون جان بود / حمد خدا زینت عنوان بود"
Senâî	ده بود آن نه دل که اندر وی کاو و خر باشد و صباغ و عقار
'Abdurrahmân Câmi	ز کف بحر نوال آورده در مشق/ کشیده جویباری از هر انگشت
Evhaduddîn Enverî	پادشاه جهان که فرمانش/ بر جهان چون قضا روان باشد
Evhaduddîn Enverî	تا بود تیره خاک و صافی آب/ تا بود تند باد و تیز آذر
Evhaduddîn Enverî	پاسبان سرای ملک تواند نه فلک چار طبع هفت اختر/ کاربند و مسخر منقاد امر و نهی تو را قضا و قدر
Evhaduddîn Enverî	پادشاهی که مهد فرمانش بر جهان چون قضا روان باشد/ انکه با داغ طاعتش زاید هر که ز ابنای انس و جان باشد
Sa'dî-i Şîrâzî	زهی بندگان را خداوندگار/ خداوند را بنده حق گزار
Mu'izzî	بر سریر خسروی بادت بقای سَرمَدی/ تا بود خاک و هوا و آب و آتش را بقا
Evhaduddîn Enverî	تا بود در کارگاه عالم کون و فساد/ چار ارکان را بهم گه صلح و گاهی داوری

4.6. Esad Efendi 1888/4, 227a / Devlet erkânı ve ordunun Sultan Selîm'in meclisine toplanırken gönderdiği bir ruk'a.

4.7. Esad Efendi 2733/1, 5b / Şâib-i Tebrîzî'nin Safevî Şahı II. 'Abbâs'a (ö. 1666) gönderdiği mektup.

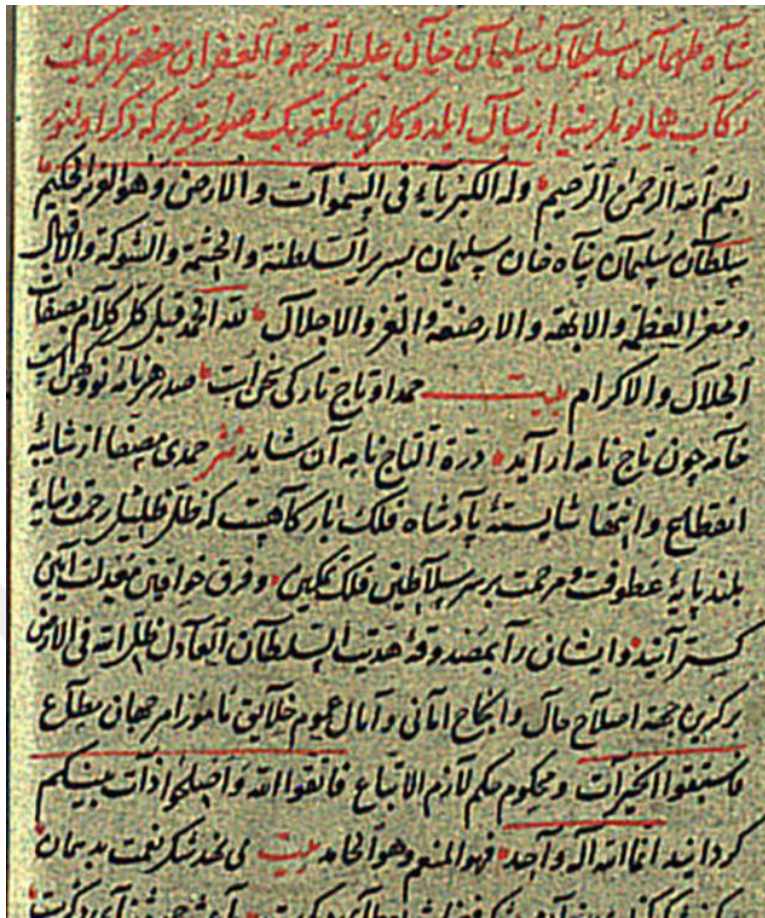

4.10. Esad Efendi 3339/3, 267b / Osmanlı hükûmetine sığınan Safî'nin tahta geçmek için İran'a yazdığı mektup.

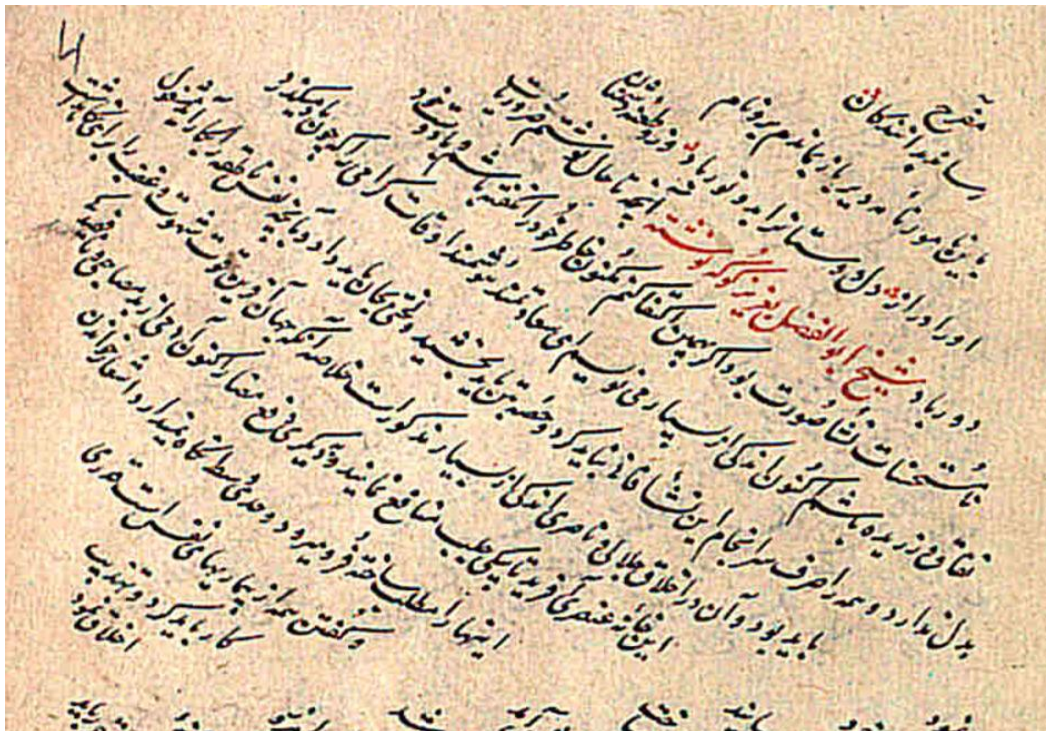
وای که هرگاه کسی بسایه خالصت در سما می آید
نشاند تخت ابراهیم او را پس از قوت و حکمت دائمی که از جانب منشأ
الیه بمملکت ایران فرستاده کردند همی صوف بود که بقلم مرحوم مرصوم
شده
انکه چون دولت حنیعه الوند را س سلسله صفویه و سلطنت قویة الوسائر
شجره هاشمیه که مصداق اصلها ثابت و فرعها فی السماء و منشأ اغصان
وجود ابا و اجداد ما بوده باراده یچون و باقضای قضای کاف و نون
از عواصف قتل افغانی و قواصف حادثه ناکهائی اریج و به برکنده
واصل و فصولش برکنده شد چنانچه تفاصیل آن واقعه در افا و اقطار
انتشار و اشتها دارد و تلخیص الدیامند و لها باین التالیس غفصونی چندی که

4.011. Esad Efendi 3353/2, 63b / Eşref Hân tarafından Devlet-i 'Aliyye tarafına gelen ahid-nâme.

باری ملک زرنگار خطما بون مشیم نعیم سنور محمد و محلی نفاطع
ممالک منغلظه بحد و دهر و ایم آن و شید مبانی سلطه
مسلمانی بجناب علی القاب مشید بنیان رفیع الارکان خلافت
ضمیمه مؤسس اساس کیوان محاسن دولت عبده سلطان بایه
قدیم سلطنت ابدنوا مان رکن جلم بیت الشرف خلافت جاوید آن
مرآت حقیقت نمای حسن صورت و دلخواهی صبا ح سعادت افزوز
افق روشن نمیمی و آگاهی ساعی طریق نجم و رش و داعی سبیل
رشد و سداد عالجه آهالت بنا عظمیت دستگاه وزیر صاحب
رای و مشیم مملکت یس ای احمد یا شا بکری کی دالانم او دارالسلام
بغداد و سم دارشکر فیم ذری شعار سلطنت ابدی بنیاد ایده ابدتعالی
بنظمه الغنیم الی یوم التاد بصحابت و ساده آرای مدریس فضل
و ایقان و مشککات می سائل فاضله علم و عرفان قطب العرفان
واللکین عارف معارف علوم الدین جامع المنقول و المعقول
حادی الفروع و الاصول افضی الفضاة عبید الله افندی لازالت

0.15. Esad Efendi 3440/1, 4a / Şeyh Ebu'l- Fazl'dan Azîz Kûke'ye yazılan mektup.

4.16. Esad Efendi 3790/30, 101b / Şâh Tâhir'den Şâh Tahmâsb'a gönderilen mektup.

مستات ماه طاهره
 بسم الله الرحمن الرحيم و بسم الله الرحمن الرحيم
 این عزیز بنو ابی کاسه جهان ماه طاهره
 بنده طبع سرانجام سلطنت و مقصد انجام محنت محبت صاحب قضا
 محنت مرجع خود و بر سر نهاده بر زان حال و سایر برای طغرا
 بر ابر عزت دین نموده در سایر فرغ برای آل محمد باد خاک را می نهد و بر
 اردو فقه انشا و تسلیم و بکده محبت و تقییم در آن موقف اقدس
 کعبه آثار کلک که در کار حج و اقامت بر طرف صواب و
 عرف خطایر ضایع از کاران سده سلطنت اعیان خطیست
 کاسان در عرض حال خود پیشانی است نشری کار
 که ممکن از ادب ضعف و سستی و غیره و در نهادن دوران
 بمن زینتی و بمن توجیه خاطر دینی نقد و دست که امان بعد و طایفه
 بنظم نثر علوم دینی و لغت و نثر معارف دینی و غیره و زمام که در
 نثر و نثر دینی و نثر دینی و نثر دینی و نثر دینی و نثر دینی
 اعرفنا در التماس اثر فنی معطوف و در ارض فضل برای اراکله
 در نثر نثری به سبب پیغامی نثری بر نکات غریبه و کلام
 نثری و نثری استناده و نثری و نثری و نثری و نثری و نثری و نثری

4.017. Esad Efendi 3817/14, 99a / Sultan Murâd Hân'a yazılan mektup.

مکتوب سلطان مراد خان
 بسم الله الرحمن الرحيم و بسم الله الرحمن الرحيم
 این عزیز بنو ابی کاسه جهان ماه طاهره
 بنده طبع سرانجام سلطنت و مقصد انجام محنت محبت صاحب قضا
 محنت مرجع خود و بر سر نهاده بر زان حال و سایر برای طغرا
 بر ابر عزت دین نموده در سایر فرغ برای آل محمد باد خاک را می نهد و بر
 اردو فقه انشا و تسلیم و بکده محبت و تقییم در آن موقف اقدس
 کعبه آثار کلک که در کار حج و اقامت بر طرف صواب و
 عرف خطایر ضایع از کاران سده سلطنت اعیان خطیست
 کاسان در عرض حال خود پیشانی است نشری کار
 که ممکن از ادب ضعف و سستی و غیره و در نهادن دوران
 بمن زینتی و بمن توجیه خاطر دینی نقد و دست که امان بعد و طایفه
 بنظم نثر علوم دینی و لغت و نثر معارف دینی و غیره و زمام که در
 نثر و نثر دینی و نثر دینی و نثر دینی و نثر دینی و نثر دینی
 اعرفنا در التماس اثر فنی معطوف و در ارض فضل برای اراکله
 در نثر نثری به سبب پیغامی نثری بر نکات غریبه و کلام
 نثری و نثری استناده و نثری و نثری و نثری و نثری و نثری و نثری

4.5. Esad Efendi Koleksiyonundaki On Üçüncü Yüzyılda (Edebî Diriliş) Yazılan Mektupların Dil Özellikleri ve Tazmin Sanatı

3320 no'da kayıtlı Neşât-i İsfahânî'ye ait on üçüncü yüzyılda yazılan münşeât ile 3371 no'da kayıtlı on üçüncü yüzyılda yazılan ve yazarı bilinmeyen mektuplar, edebî diriliş döneminde yazılmıştır. Bu dönem, edebî teknikler, farklı üslupların taklidi, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, matbaanın yaygınlaşması, gazete yazarlığı, yabancı kitapların tercümesi, basitleştirilmiş yazı ve meşrutiyet devrimi gibi olayların olduğu dönemdir. 3320 ve 3371 no'lu mecmualarda kayıtlı mektuplarda tazmin sanatı görülmemektedir.

Örnek metinler:

3320 / 52ب: " سعادۃ نامہ گرامی واصل گشت در خصوص افت مزروعات قم شرحی داده بودندو زبان خامہ را بنوای ماسف زیادہ مائری کشادہ ازین سانحہ خود بوضوح پیوست کہ ماظلمناہم و لکن کانوا انفسہم یظلمون در این سال کہ بتکلیف ان جناب در تکالیف دیوانی تخفیفی رفت افت آسمانی پدید آمد بلی بکوشش و تدبیر تغییر تقدیر نتوان دادن ان الہ لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا بانفسہم و این قاعدہ در بعضی دیگر از ممالک و امصار مانند ترشیز و امثال ان نیز جاریست و گرنہ پیشنہاد خاطر شہریاری جز ترفیہ عباد و تعمیر بلاد و آرامش عالم و آسایش امم نبودہ و نیست و لو ان اہل القری امنو و التفوا لفتحنا علیہم برکات من السماء و الارض و لکن کذبوا فاذنناہم بما کانو یکسبون وجود ما سایہ وجود مطلق و قدرت ما مستہلک در قدرت حق است آسایش کس در پناہ سایہ با تخلف از شخص صورت نخواہد بست ہر کہ در سایۂ اختیار ما آسایش حال جوید از طلب رضای خداوند ناگزیر است یہدی یدالہ من اتبع رضوانہ سبیل السلام از آنجا کہ ان جناب پیوستہ خاطر ما را بمواظظ مستحسنہ خوش داشتہ اند در این اوقات کہ از مہب کفر و طغیان بکنار جدال و عناد در ہتزاز است و بمقالید اجتہاد ما در مسالک جہاد ابواب نیل سعادات بر عارض مسلمین باز ما نیز آن جناب را از روی کمال ارادت بفوض این سعادت تکلیف می نماییم و مامول ما ہمہ آنست کہ این مسئول مقبول افتد زیرا کہ عمدہ تکالیف آنجناب بر ما تخفیف از حقوق سلطانی است کہ اگر از رعایا بازیافت شود صرف مرسوم غازیان و تہیہ اسباب احتشام اسلام خواہد شد و در تخفیف ان اگر ثوابی باشد از مجرد قبول امر ان جناب؟ خواہد بوداگر نہ اخذ وجوہ دیوانی را خصوصاً در این اوقات عقابی نیست و در گذشتن ان بنفسہ ثوابی و اقدام آنجناب در مسالک غرّا قطع نظر از تکلیف ما مستلزم اجل حسنات خواہد بود و اگر ان جناب قعود خود را از جہات بقوانین اجتہاد حجتی آرند در ابعاث اصحاب و مقلدین و اجماع علما و متقلدین شرع مبین کہ زیادہ باید جاہد و ساعی در نصرت دین و خائف از قعود و تخلف مجاہدین باشند عذری نخواہند داشت."

0.18. Esad Efendi 3320, 29a / Neşât-i İsfahânî'den 'Abbâs Mîrzâ'ya yazılan mektup.

علی الدین سید بنو نه حکیم حضرت شریف نورالدین پیر بابا علیه السلام
 قبل از در آمدن من به این شهر چون صبح صبحی زوکان ما به فتوح و دمی چون روح روح رسیده
 مفرج روح در کجی نشسته دیده بر خواب غفلت بسته بودم نه بر سره از دور و دور و گنیز شت
 نفسانی خدای و نه بر خاطر از هوای کرد و اسیر تعلقات جهان خدای نظری بکار خویش کردم
 و روزگار پیش بجا طر اوردم با خود کفتم خدای وادی نقب سپردی و روزگار می رنج طلب
 بریدی در هر قدم منتظر مقدمی و در هر کام منتظر کامی بودی از آن چه سود و ازین چه کند
 نه دمی از طلب سودی و نه قدمی رباحتم مراد سودی بکجی پی علاقه گاه در حجره تحریر یافته
 کرسی نشین ملقه تدیس و گاهی در پرده تصویر الهی و مدت بین تشبه و تقدیس مایه را
 منظم منظمی امونختی و طبع را از طبیعتی طبعی سوختی از مضارقی اشراقی لامع و با سالک
 مشرق تابع و خلاف نشاتین را بصوفی تصوف جامع شدی استخبار اخبار با تبصاری

0.19 Esad Efendi 3371, 16b / Başlıksız mektup.

خواهد بود خوشتر از خانه خدا خانه الهی
 است که نکته کرکته دان به حد از ابداع و عافی
 و از این مشهور است که بگوید و بفرستد
 بهمنی اش سرکار را از غایت تر است آدم
 از راه حدیث تا سباحت شد ما را بایستد

SONUÇ

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarihinde pek çok üst düzey idarî görevlerde bulunan, yazdığı şiirler, telif ve tercüme ettiği eserlerle tanınan, ayrıca nadide eserlerden oluşan koleksiyonuyla Osmanlı ilim ve kültür hayatına katkı sağlayan Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'nin yazma eser koleksiyonunda çok sayıda münşeât kitabının bulunuyor olması bir tesadüf değildir. Koleksiyonda yer alan otuz bir Farsça münşeât mecmuasından on biri farklı ilim insanları tarafından çalışılmıştır. Üzerinde henüz detaylı bir şekilde durulmayan yirmi münşeât mecmuası ise bu çalışmada fizikî özellikleri ve muhtevaları açısından incelenmiştir. İncelenen bu eserleri talimî (didaktik) ve özel/resmî yazışmaları içeren mecmualar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Muhteva açısından bakıldığında İslâm tarihi açısından pek çok önemli isme ait mektubun mecmualarda yer aldığı görülmektedir. Örneğin, 1888/4 numaralı yazma İdrîs-i Bidlîsî'ye ait mecmua olarak dikkat çeker ve on altıncı yüzyıl Osmanlı ve İran tarihi için önemli mektupları içerdiği görülür. 2733/1 numaralı mecmuada Naşîrâ-yı Hemedânî ve Şâib-i Tebrîzî'ye ait mektuplar yer almakta ve İran edebiyatının ön plana çıkan eserlerinden bazı örnekler verilmektedir. 3319 numaralı mecmuadaki inşâlar Mîrzâ Mehdî Hân Esterâbâdî'ye ait olup Sultan I. Maḥmûd ve Nâdir Şâh arasındaki yazışmaları içermesi bakımından önemlidir. Özel ve resmî mektupları içeren 3320 numaralı mecmuada gerek Osmanlı yöneticileri gerekse İranlı idarecilere ait çok sayıda mektup bulunmaktadır. 3332 numarada kayıtlı mecmua, Osmanlı reisülküttaplarından Sarı 'Abdullah Efendi'ye ait olan bir derleme olarak dikkat çeker. 3339/3'te kayıtlı mecmuada sözde Safevî şehzadesi Safî'ye ait propaganda amaçlı bir mektup yer almaktadır. Osmanlı-İran ilişkileri açısından önemli mektuplardan oluşan bir diğer mecmua ise 3353/2'de kayıtlıdır. Bu mecmuada Sultan III. Aḥmed ve Eşref Hân arasında cereyan eden yazışmalar kaydedilmiştir. İlhanlı, Osmanlı, Safevî hükümdarlarına ait çok sayıda tarihî mektup ile 'Abdu'l-mu'min el-Ḥoyî ve Bekr b. Zekî el-Ḳonevî'ye ait didaktik mahiyetli yazıların bulunduğu 3369/1 numaralı mecmua, Naşîruddîn-i Tûsî'nin yazdığı bir mektubu içermesi açısından da dikkat çeker. Farsça birçok eseri içeren 3431/14 numaralı mecmuanın müellif

hattı olma ihtimali varken 3435/1 numaralı mecmuanın Koca Râgıb Paşa'ya (Mehemmed Râgıb-ı Rûmî) ait olduğu ilk sayfada yazılır. Bu mecmuada İran önde gelenlerine ait mektuplar ve Kandehar'ın fethi anlatılmaktadır. 3436/7 numaralı mecmua Şâh Tahmâsb'a ait resmî nitelikte bir mektubu içermektedir. 3440/1 numaralı eserin ilk sayfalarında bu mecmuanın Feyzî'ye ait olduğu belirtilmekte ve Şeyh Ebu'l-Fazl'ın Şeyh Feyzî'ye ve Azîz Kûke'ye yazdığı mektuplar yer almaktadır. 3628/7 ve 3628/9 numaralı mecmualar resmî, irfânî ve ihvânî mektuplar açısından zengindir. Mecmuada İskender, Aristoteles, Mevlânâ Şemseddîn Hâlid es-Semerķandî, Ğazâlî, Nizâmulmulk, Naşîruddîn-i Tûsî gibi bilinen isimlere ait mektuplar bulunur. Benzer şekilde 3673/14 numaralı mecmuada kayıtlı mektupların Emîr Timur, Yıldırım Bâyezid, Şâhruh Mîrzâ, II. Murâd, Cihan Şah, Uluğ Bey ve Uzun Hasan gibi ünlü kişiler arasında cereyan eden fetihnâmeler ile taziyenâme gibi özel mektupları içerdiği görülür. 3769/21 numaralı mecmua Şerefeddîn 'Alî b. 'Abdullah el-Yezdî'ye ait mektupları içerirken 3790/30'da kayıtlı mecmua İran ileri gelenlerinden birçok isme ait mektuplardan oluşmaktadır. 3817/14'te kayıtlı ve müellif hattı olabileceği değerlendirilen mecmuada ise Sultan III. Murâd, Sultan III. Mehmed, Huseyin Mîrzâ, Muhammed Bâķır Mîr Dâmâd, 'Abdu'l-mu'min Hân, Emîr 'Alî Şîr, 'Abdullah Murvârîd, Şâh I. 'Abbâs ve Şâh II. 'Abbâs gibi tarihî şahsiyetler arasında gerçekleşen özel ve resmî yazışmalar yer alır.

Koleksiyondaki Farsça münşeât mecmualar dil özellikleri ve tazmin sanatı açısından değerlendirildiğinde farklı dönemlere ait nesir ve nazım özelliklerini yansıttıkları görülecektir. Örneğin, 3628/7-9 no'daki mecmua hicrî altıncı ve yedinci yüzyıla, müellifi ve derleyeni bilinmeyen 3369/1 no'lu mecmua ise yedinci ve sekizinci yüzyıl ait olan ve teknik nesre yakın bir tarzda yazılan münşeâtlar olarak göze çarpar. Bu münşeât mecmularında kayıtlı mektuplarda Arapça cümleler, eş anlamlı kelimeler, secî, cinas ve itnâb gibi özellikler bulunmaktadır. Tazmin sanatı örneklerinde Sa'dî-i Şîrâzî, Seyyid Hasan-ı Ğaznevî, Menuçîhr Hân Hekim'den beyitler kullanılmıştır. Timûrî dönemine denk gelen dokuzuncu yüzyılda yazılan mektupların derlendiği 3673/14 ve 3769/21 no'lu mecmualarda Arapça ve Moğolca kelimeler ile Türkçe nesir ve nazımların kullanımının artması, metinlerde ayetlere yer verilmesi, benzetme ve mübalağa sanatının kullanımı, sıfat ile mevsufun Arapça kurallara göre

eşleştirilmesi gibi nitelikler görülmektedir. Edebiyatın bir önceki döneme göre gerilediği, buna mukabil tarih, hat, minyatür, tezhip ve mimaride ilerlemenin sürdüğü bu döneme tesadüf eden söz konusu mektuplarda beynâbeyn nesrin genel özellikleri bulunmaktadır. 3673/14 no'da kayıtlı mecmuada Kemâleddîn-i İsfahânî, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, Nizâmî-i Gencevî, Zâhîr-i Fâyâbî, Sa'dî-i Şîrâzî, Evhaduddîn Enverî, Firdevsî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi şairlerin beyitleri kullanılmıştır. Hicrî onuncu ilâ on ikinci yüzyıla tarihlenen mecmualarda Arapça ifade ve cümleler bolca görülmekte ve övgüler uzun bir şekilde yazılmaktadır. Benzetme ve irsâl-i mesel sanatının kullanımı, “ب”, “ر” edatlarının bitişik yazılması, “گ” harfi yerine “ک” yazılması gibi hususiyetlere sahip bu metinlerde her türlü seci ve bazen cinas kullanımı görülmektedir. 3790/30'da kayıtlı Şâh Tâhir Dekkenî'ye ait onuncu yüzyılda yazılan mektuplar Sebk-i Hindî'ye tabi olup süslü nesir ile yazılmışken 1888/4 no'da kayıtlı İdrîs-i Bidlîsî'ye ait münşeât hicrî onuncu yüzyılda, 2733/1 no'da kayıtlı Naşîrâ-yi Hemedânî'ye ait münşeât ise on birinci yüzyılda yazılan münşeâtlara örnek gösterilebilir. 3332 no'da kayıtlı Sarı 'Abdullah Efendi'de on birinci yüzyıl örneklerinden biridir. 2808/1'de kayıtlı olan, yazarı meçhul mektuplar on birinci ve on ikinci yüzyıla, 3319 no'da kayıtlı Mîrzâ Mehdi Hân'a münşeât ise on ikinci yüzyıla eserler olarak göze çarpmaktadır. Osmanlı devlet adamları ile Eşref Hân arasındaki yazışmaları içeren 3353/2 no'da kayıtlı eser de on ikinci yüzyıla ait bir münşeât olarak dikkat çekmektedir. Farsçanın diriliş asrı olarak değerlendirilen on üçüncü yüzyılda yazılan mektuplardan bir kısmı 3320 ve 3371 no'lu mecmuada kayıtlıdır. Bu dönem, edebî tekniklerin ve farklı üslupların taklidi, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, matbaanın yaygınlaşması, gazete yazarlığı, yabancı kitapların tercümesi, sade nesrin hâkimiyeti ve meşrutiyet devrimi gibi önemli olayların yaşandığı dönem olarak bilinmektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonunda yer alan ve üzerinde henüz detaylı bir çalışma yapılmamış olan yirmi Farsça münşeât mecmuasını fizikî, dil ve tür özellikleri yanı sıra muhtevaları açısından ele alan bu çalışma, hicrî altıncı yüzyıldan on üçüncü yüzyıla kadar uzanan bir süreçte Farsçanın yaşadığı değişim ve dönüşümlere yeni bir pencereden bakılmasına imkân tanımaktadır. Söz konusu münşeât mecmualarının tahkikli neşirlerinin yapılması inşâ sanatının gelişimini ve farklı coğrafyalarla olan etkileşimini anlamamıza

katkı sağlayacaktır. Dahası, yapılacak bu ve benzeri çalışmaların tarihî şahsiyetler arasında cereyan eden yazışmaların gün yüzüne çıkarılmasına ve siyasî, sosyal, askerî ve kültür tarihinin karanlıkta kalmış birçok meselesinin vuzuha kavuşmasına imkân sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- ‘Abdullah b. Muḥammed Murvârîd, *Münşe’ât*. Haz. Esrâu’s-sâdâd Ahmedî. Tahran: Kitabhâne, Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, 1398/2019.
- Açıl, Berat vd. (haz.), *Tenkitli Neşir Kılavuzu*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2022.
- Aka, İsmail. “Timur’un Ankara Savaşı (1402) Fetihnâmesi,” *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi* XI/15 (1981-1986), s. 1-22.
- Aktepe, M. Münir. “Vak’anüvis Raşid Mehmed Efendi’nin Eşref Şâh Nezdindeki Elçiliği ve Buna Takaddüm Eden Siyasî Muharebeler”. *Türkiyat Mecmuası* 12 (1995), s. 155-178.
- _____. Aktepe, M. Münir. “Esad Efendi,” *MEB İslâm Ansiklopedisi* 4 (1977), s. 363.
- ‘Alî Şîr Nevâî, *Münşeât*, Azer Neşir, Bakü, 1926.
- Âryenpûr, Yahyâ. *Ez Sabâ Tâ Nîmâ*, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran, 1372/1993.
- Aydoğan, Fatih. *Sahaflar Şeyhi-zâde Es’ad Mehmed Efendi Divanı*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Bahâr, Muḥammed Taqî. *Sebk-şinâsî*, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran, 1391-2011.
- Batıslam, H. Dilek. *Kânî’nin Mensur Letâif ve Hezliyyâtı*, Çukurova Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana, 1997.
- Bekr b. Zekî el-Konevî el-Mutetabbib, *Ravzatu’l-kuttâb ve hadîkatu’l-elbâb*. Haz. Seyyid Mîr Vedûd Yûnusî. Tebrîz: Dânişgâh-ı Tebrîz İntişârât-ı Muessese-yi Târîḥ ve Ferheng-i İran, 1349/1970.
- Beyât, Naşrullah. *Guzide-î ez Münşeât-ı Mîrzâ Mehdî Hân-ı Esterâbâdî*, Merkez-i Esnâd ve Hîdemât-i Pejûhişî, Tahran, 1383/2004.
- Bihnâm, Âdil. *Âdâb-i Debîrî ez Kârî-i Heftum tâ Mu’âşır*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Urûmîye Üniversitesi, 1397/2018.
- Bilgin, Orhan. “Yazma”, *DİA* 43 (2013), s. 369-373.
- Cihâdî, Emir. “Teressül Der ‘Aşr-i Teymûrî,” *Kühen Nâme-yi Edeb-i Fârsî*, c. 2 (1393), s. 87-88.
- Çavdar Karatepe, Tuba. “Esad Efendi Kütüphanesi”. *DİA* 11 (1995), s. 347.
- Dağlar, ‘Abdülkadir. “Türkçe Mektupları Işığında Ebüssuûd Efendi’nin Beşerî Münâsebetleri”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* 41 (2013), s. 279-320.
- Danişpejuh, Muḥammed Taqî. “Hilâfet-nâme-i ilâhî fî’l-ahlak”. *Ma’ârif-i İslâmî*, 3 (1346/1928), 66-89.

- Daş, ‘Abdurrahman. *Osmanlılarda Münşeât Geleneği, Hoca Sâdeddin Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Münşeâtı*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003.
- . “Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bâyezid’in Mektuplaşmaları,” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 15 (2004), s. 141-167.
- Defter-i Kütüphane-i Esad Efendi*. İstanbul: Maḥmûd Bey Matbaası, ts.
- Değirmençay, Veyis. *Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah ve Farsça Şiirleri (Dîvân-ı Hakîkî)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2021.
- Derdiyok, İ. Çetin. *XV. Yüzyıl Şâirlerinden Mesîhî’nin Gül-i Şad-Berg’i*, Çukurova Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1994.
- Dihḥudâ, Mîrzâ ‘Alî Ekber. *Luḡatnâme-i Dihḥudâ*. Tahran: Muessese-yi İntişârât-i Dânişgâh-i Tahran, 1377/1998.
- Durmuş, İsmail. “İnşâ”. *DİA* 22 (2000) s. 334-337.
- Ebu’l-Kâsım Şehâbeddîn Aḥmed Ḥavâfî, *Menşeu’l-İnşâ* (tashih Ruknuddîn Humâyûn Ferruh), İntişârât-i Dânişgâh-i Milli-i İran, Tahran, 1357/1978.
- ed-Dûrî, ‘Abdülazîz “Divan”, *DİA* 9 (1994), s. 377-381.
- Ekberzâde, Seyyide Şekûfe. *Tashîh-i intikâdi-yi Mahzenu’l-inşâ*. Meşhed: Dânişgâh-i Firdevsî, Doktora Tezi, 1395/2016.
- Eren, Esin. *Nizâmî-i ‘Arûzî’nin Çehâr Makale’si: Çeviri ve Dilbilgisi Yönünden İnceleme*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.
- Erünsal, İsmail E. *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018.
- Emecen, Feridun. “Koca Mustafa Paşa,” *DİA* 26 (2002), s. 131-133.
- Enûşe, Ḥasan. *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*. 6 Cilt. Tahran: Sâzmân-i Çâp ve İntişârât-i Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî, 1381/2002.
- Enverî, Ḥasan. *İştilâhât-i Dîvânî-i Devre-i Gâznevî ve Selcûkî*, İntişârât-i Ketabhâne-yi Tehûrî, Tahran, 1355/1976.
- Ertuğrul, Alî. “İran’da Türkiye Tarihî Çalışmaları -Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi-,” *TALİD* 8/5 (2010), s. 343-392.
- Erzi, Adnan Sadık. “Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar II”. *Belleten*, 14/56 (1950), 631-647.
- Feridun Aḥmed Bey, *Münşeâtü’s-selâtîn*. Takvimhane-i Âmire Matbaası, İstanbul, 1274-1275.
- Genç, Vural. ‘Acem’den Rum’a Bir Bürokrat ve Tarihçi: İdrîs-i Bidlîsî, 1457-1520. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Gökyay, Orhan Şaik. “Tanzimat Dönemine Değin Mektup”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 274 (1974), s. 17-23.

- Gültekin, Hasan. *Türk Edebiyatında İnşâ*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2015.
- Ḥâce-i Cihan ‘İmâduddîn Maḥmûd b. Muḥammed Geylânî, *Menâziru’l-inşâ*. Haz. Masûme Me‘den Ken. Tahran: Âsâr-ı Ferhengistân-i Zebân ve Edeb-i Fârsî, 1381/2002.
- Haksever, Halil İbrahim. *Türk Edebiyatında Münşe‘âtlar ve Nergisi’nin Münşe‘âtı*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995.
- _____. “Aḥmed-i Dâ‘î’nin Teressülü”, *Turkish Studies* 6/1 (2011), s. 1265-1273.
- Ḥaṭṭîbî, Huseyin. *Fenn-i Neşr der Edeb-i Pârsî*, İntişârât-i Zevvâr, Tahran, 1398/2019.
- Horasanî-Mudebberî-Reḥmânîyân, “Ma‘erefi ve Sebk şinâsî-yi Nusḥa-yi Ḥaṭṭî-yi Letâifu’l-inşâ,” *Faṣl Nâme-yi Taḥaṣṣüşî-yi Bahâr-i Edeb*, S. 31 (1395), s. 43-65.
- Hüseynî, Seyid Muḥammed Takî. *Fihrist-i Dest Nevishâ-yi Fârsî Kitabhâne-i Esad Efendi (İstanbul)*. Tahran: Kitabhâne, Muze ve Merkez-i Esnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, 1400/2021.
- İşimtekin, Soner. “Feridun Bey Münşeâtında Yer Alan Farsça Mektuplar”, *Doğu Araştırmaları Dergisi*, S. 11 (2013), s. 49-70.
- Ḳanberî, Hamîd. *Münşeât Nevîsî ve Câygâh-ı Edeb-i Münşeât-ı Ḳâim-Maḳâm-ı Ferâhanî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Zencân Üniversitesi, 1496/2017.
- Katib Çelebi. *Keşfu’z-ẓunûn*. 2 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1947.
- Karaman, Huseyin. *Lâmi‘ Çelebi’nin Münşeâtı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2001.
- Karatepe, Tuba Çavdar. “Esad Efendi Kütüphanesi”, *DİA* 11 (1995), s. 347.
- Kaşka, Mustafa. *Dîvân Edebiyatında Münşeât Geleneği ve Hoca Neş‘et’in Mektupları*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Kaya, Bayram ‘Alî. “Veysî”, *DİA* 43 (2013), s. 76-77.
- Keykâvus b. Veşmgîr, *Ḳâbûs-nâme*, Çaphâne-i Âteşkede, Tahran, 1335/1956.
- Kılıç, Ahmet. “Unutulmuş Bir Münşî: Akhisârî ‘Abdülkerîm Çelebî, Münşeâtı ve Şeyhülislâm Yahyâ Efendi’ye Bayram Tebriği Vesilesiyle Gönderdiği Mektubu,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/40 (2015), s. 102-11.
- Kırca, Ersin. “Münşeât Mecmuâlarının Tarihî Gelişimi ve Râmi Mehmed Paşa’nın ‘Hulâsa-i İnşâ’ İsimli Eseri,” *Tarih ve Gelecek Dergisi* 2/3 (2016), s. 84-100.
- Küçük Çelebî-zâde İsmâil Âsım Efendi, *Münşeât-ı Âsım*. Haz. Fahri Unan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- Maden, Şükrü. “Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi’nin Beyzâvî Savunusu: İnceleme ve Metin”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2021), 299-320. <https://doi.org/10.32950/rteuifd.1005349>
- Mehdîzâde, Mehdî. “Tarihçe-yi Münşeât Der Edeb-i Fârsî,” *Keyhan-i Ferhengî*, S. 154 (1378/1999), s. 65-78.

- Mehmed Bahâeddîn, *Yeni Türkçe Lügat*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1920.
- Mektûbât-ı Muhammed Ma'sum (Müstakimzâde Tercümesi)*. Haz. Mustafa Demirci. Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul, 2017.
- Merçil, Erdoğan. "Selçuklular Döneminde Türk Denizcilik Faaliyetleri," *Türk Denizcilik Tarihi*, cilt 1, ed. İdris Bostan ve Salih Özbaran, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2009, s. 21-29.
- Merdânî, Firûz. "Teressul ve nâme-nigârî der edeb-i Fârsî," *Neşriye-i Keyhan-ı Ferhengî* 147 (1377/1957), s. 40-56.
- Mescidî, Huseyin - Mehdiye Esedî, "Ma'erefi-yi Metnî ve Muhtevâi-yi Münşeât-i Âl-i Burhan," *Metn Şinâsî-yi Edeb-i Fârsî*, c. 3 (1394/2016), s. 41-49
- Minorsky, Vladimir. "Kara Koyunlu Cihanşâh ve Şiirleri" (çev. Mine Erol), *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 2 (1970), s. 153-180.
- Muallim Naci, *Lügat-ı Naci*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978.
- Muhammed b. 'Abdulhâlik el-Meyhenî, *Destûr-i Debîrî*, nşr. Adnan Sadık Erzi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962.
- Muhammed b. Hinduşâh el-Münşî. *Dustûru'l-kâtib fî ta'yîni'l-merâtib*. nşr. 'Alî Ekber Ahmet Dârânî. İsfahan: Mîrâs-ı Mektûb, 1395/2016.
- Muşâheb, Gulâm Huseyin. *Dâiretu'l-Ma'ârif-i Fârsî*, İntişrât-i Emîrkebîr, Tahran, 1387/2008.
- Munzevî, Ahmed. *Fihrist-i Muşterek-i Nushehâ-yi Hattî-i Fârsî-i Pâkistân*, Merkez-i Tahkîkât-i Fârsî-i İran ve Pâkistân, Tahran, 1356/1986.
- Mütercim Âsım Efendi. *Âmûsü'l-Muhtâ Tercümesi*, haz. Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Naḥcivânî, Huseyin. "Âşar-i Neşrî ez Efkâr-i Şâib-i Tebrîzî Suḥen-perdâz-i 'Aşr-i Şafavî", *Zeban ve Edeb-i Fârsî*, S. 31 (1333/1954), s. 299-303.
- Necîb Mâyil-i Herevî, "Kâtibân-i Dîvânî (Der Şinâht-i Âdâb-i Kâtibân-i Dîvân-i Siyâsî)," *Evrâk-i Atîk*, s. 2 (1390/2011), s. 136-xx.
- Neşîrî, Muhammed Rızâ. *Esnâd ve Mukâtibât-i Târîhî-i İran*, İntişârât-i Keyhan, 1366/1987.
- Nevâî, 'Abdul-Huseyin. *Esnâd ve Mükâtebât-ı Târîhî-i İran (Ez Timûr tâ Şâh İsmâil)*, İntişârât-i Bongâh-i Tercume ve Neşr-i Kitâb, Tahran, 1356/1977.
- Nevşâhî, Ârif. *Mektûbât-ı İmâm Rabbânî*. Erkam Yayınları, İstanbul, 2019.
- Nizâmî-i Semerkandî/Muhammed Kazvînî, *Çehâr Maḳâle*, İntişârât-i Armağân, Tahran, 1289/1910.
- Özel, Hüsnü 'Abdulkadir. *Koca Râgıb Mehmed Paşa'nın Münşeât ve Telhîsâtı (Değerlendirme-Metin)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

- Pûrdâvûd, İbrâhîm. *Ferheng-i Îrân-i Bâstân*, Matba‘a-i Gencîne-i Âşâr-i Ustâd Pûrdâvûd, Tahran, 1326/1947.
- Ripka, Jan. *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân Ez Devrân-i Bâstân Tâ Kâcârîye*, Şirket-i İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1381/2002.
- Rûdger, Kânber ‘Alî. *Taşhîh-i İntikâdî-i Risâle-i Tuhfe-i Celâlîye*, Tahran Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tahran, 1383/ 2004.
- Şafâ, Zebîhullah. *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1369/1990.
- Sahhaflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es‘ad Efendi, *Vak‘a-nüvis Es‘ad Efendi Tarihi: (Bahir Efendi’nin Zeyl ve İlaveleriyle) 1237-1241/1821-1826*. haz. Ziya Yılmaz. Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000.
- Şâlihî, Naşrullah. “Kitâbşinasî-yi Tavşîfî-yi Münşeât, mukâtibât ve Nâme-hâ,” *Kitâb-i Mâh-i Târîh ve Coğrâfiyâ*, c. 51-52 (1380/2001), s. 76-125.
- Sarı ‘Abdullah Efendi, *Düstûrî’l-inşâ*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY. 1252 ve 3110.
- Suğra ‘Abbâszâde, *Mecmu‘a-i âşâr-ı Husameddîn Hôyî*. Tahran, Mîrâs-ı Mektûb, 1379/1959.
- Süheylî Ahmed, *Münşeât*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY. 238.
- Şemîsâ, Sîrûs. *Sebk Şinâsî-i Neşr*. Tahran: İntişârât-i Mitrâ, 1377/1998.
- Şeyh Maḥmûd b. Edhem, *Gülşen-i inşâ*. Süleymaniye Ktp., Kadızâde Mehmed, no. 421.
- Tâcîzâde Sâdî Çelebi Münşeâtı*, haz. Necati Lugâl – Adnan Erzi, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü, İstanbul, 1956.
- Takî Bahâr, Muhammed. *Sebk Şinâsî*, Çâphân-i Sepehr, Tahran, 1355/1976.
- Taşköprizâde. *Mevzû ‘âtü’l-‘ulûm*. İkdâm Matbaası, İstanbul, 1313/1895.
- Tafezzulî, Ahmed - Jâle Âmûzgâr. *Târîh-i Edebiyât-i Îrân Piş Ez İslâm*, İntişârât-ı Soḥan, Tahran, 1376/1997.
- Uzun, Mustafa İsmet “Münşeât”, *DİA* 32 (2006), s. 18-20.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 8 Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- Ünver, Süheyl. *Selçuk Tababeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1940.
- Vâhid, Esedullâh “İnşâ, Teressul ve Aḫsâm-i ân”, *Neşriye-i Nâme-i Pârsî*, c. 33 (1383/2004), s. 44-45.
- Vatansever, Nazlı. “Sahhaflarşeyhizade Vakanüvis Esad Efendi’nin (1789-1848) Kendi Kaleminden Oto/biyografik Metin Parçaları”. *Toplumsal Tarih Akademi* 1 (2022), 8-21.
- Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügatı*, haz. Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014.

- Watabe, Ryoko, “Pijûhişî der Sâhtâr-i Mecnû‘ahâ-yi Münşeât-i Debîrî ve Tahavvul-i Âyinhâ-yi Nigâriş Der Devre-yi Moğol”, *Kitâb-i Mâh-i Târîh ve Coğrâfyâ*, c. 32 (1379/2000), s. 29-xx.
- Yahyâ b. Mehmed el-Kâtip, *Menâhicü’l-İnşâ*. Haz. Fahri Unan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Yılmaz, Okan Kadir. *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*. İSAM Yayınları, İstanbul, 2018.
- Yılmaz, Ziya. “Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/341-345. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Yûsuf b. Şehaâb el-Câmî. *Ferâid-i Ğîyâsî*. Nşr. Haşmet Mueyyid. Tahran: İntişarât-ı Hâne-i Ferheng-i İran, 1358/1979.
- Yûsuf Nâbî, *Münşeât-ı Nâbî*. Haz. Adnan Oktay, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017.
- Zebân Fehm, Sârâ vd. “Vâkunişhâ Be Ferâmîn-i Memnu‘iyyet-i Şerâb Mevâd-i Muḥadder ve Riş Der Çend Nâme-yi İhvânî Ez karn-ı Yâzdehum”, *Muṭâla‘ât-i Târîh-i Ferhengî*, S. 34 (1396/2017), s. 25-50.

